PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA BYTOMIA

NA LATA 2026−2029

BYTOM 2025

SPIS TREŚCI

I. Wstęp

II.Podstawa prawna opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami

III.Uwarunkowania prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Polsce

III.1. Podstawowe normy prawne warunkujące kwestie ochrony dziedzictwa w Polsce

III.2. Międzynarodowe dokumenty określające zasady i metody ochrony dziedzictwa

III.3. Krajowe prawo powiązane z ochroną zabytków

III.4. Zadania i kompetencje organów gminnych w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami

IV.Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

IV.1. Polityka państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

IV.2. Relacje z programami i dokumentami strategicznymi na poziomie województwa

V.Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

V.1. Dokumenty o charakterze strategicznym i programowym

V.2. Opracowania wyznaczające kierunki polityki przestrzennej gminy

VI.Charakterystyka krajobrazu kulturowego miasta Bytomia

VI.1. Charakterystyka miasta

VI.2. Historia i rozwój przestrzenny Bytomia

VI.3. Materialne dziedzictwo kulturowe miasta

VI.4. Dziedzictwo niematerialne Bytomia

VI.5. Instytucje i stowarzyszenia związane z opieką i ochroną dziedzictwa kulturowego miasta

VI.6. Obiekty zabytkowe stanowiące własność gminy Bytom

VII.Ocena szans i zagrożeń dla środowiska kulturowego Bytomia

VIII.Realizacja i finansowanie zadań z zakresu ochrony zabytków

IX.Założenia GPOnZ dla miasta Bytomia

X.Źródła finansowania GPOnZ

XI.Instrumentarium realizacji GPOnZ

XII.Monitorowanie realizacji GPOnZ

XIII.Postanowienia końcowe

Materiały wykorzystane w tekście

I. WSTĘP

Hasło „ochrona zabytków” stało się we współczesnych pracach teoretycznych pojemnym określeniem odnoszącym się do ogółu działań podejmowanych wobec środowiska dla zapewnienia zachowania substancji zabytkowej i umożliwienia społeczeństwu korzystania z wartości, których nośnikami są zabytki.

Obejmuje ono całokształt dziedzictwa kulturowego, czyli wg definicji ustawowej: „zabytki, zespoły i miejsca zabytkowe, wyróżniające się uniwersalną, wyjątkową wartością z punktu widzenia historii, sztuki, lub nauki”. Dotyczy zarówno dziedzictwa materialnego a więc: obiektów widocznych i namacalnych (architektura i dzieła sztuki, artefaktów archeologicznych), jak również dziedzictwa niematerialnego, czyli tego, co przekazywane jest z pokolenia na pokolenie w wierzeniach, zwyczajach, obyczajach, opowieściach, pieśniach, legendach, przysłowiach, itp.

Ochrona dziedzictwa kulturowego stanowi kluczowy element zrównoważonego rozwoju każdej społeczności. Zabytki, będące niemymi świadkami historii i nośnikami tożsamości, odgrywają fundamentalną rolę w kształtowaniu świadomości lokalnej oraz w budowaniu poczucia przynależności do miejsca i społeczności. Z tego względu konieczne jest podejmowanie skoordynowanych działań na rzecz ich zachowania i właściwego zarządzania.

Ochrona zabytków jest zadaniem zarówno organów administracji publicznej, jak i właścicieli i użytkowników zabytków a działania ochronne są koordynowane przez państwo i jego instytucje. Problematykę ochrony zabytków i opieki nad nimi reguluje ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r**.** Nakłada ona na władze administracji publicznej wszystkich szczebli obowiązek cyklicznego opracowywania programów opieki nad zabytkami które, uwzględniając lokalną specyfikę, stanowią podstawę skoordynowanych działań mających na celu ochronę zabytków.

Program opieki nad zabytkami Miasta Bytomia na lata 2026-2029 jest takim właśnie dokumentem, czwartym już z kolei, który stanowiąc kontynuację sprawdzonych już rozwiązań, został zmodyfikowany i przystosowany do zaktualizowanej wizji i wciąż zmieniającej się rzeczywistości. Program służyć ma jako narzędzie wspierające władze samorządowe, służby konserwatorskie, właścicieli zabytków oraz wszystkich mieszkańców w ich wspólnym wysiłku na rzecz zachowania unikalnego charakteru miasta Bytomia dla przyszłych pokoleń. Realizacja założeń Programu zapewni integrację działań ochronnych

z rozwojem społecznym i gospodarczym, eksponując rolę zabytków jako zasobu, który wzbogaca życie mieszkańców i przyciąga turystów.

II. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA BYTOMIA

Niniejszy Program Opieki nad Zabytkami Miasta Bytomia został opracowany zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa, które są oparte na współczesnej teorii ochrony zabytków. Według tej teorii „ochrona zabytków" polega na zapewnieniu zabytkom:

- trwania dum mundus durat (jak długo będzie istniał świat);
- uczestnictwa w kształtowaniu świadomości indywidualnej i społecznej;
- wypełniania roli składnika współkształtującego środowisko człowieka.

Z tej szerokiej definicji można wyodrębnić następujące działania:

- formułowanie teorii i zasad konserwatorskich,
- prawodawstwo,
- czynności administracyjne,
- badania nad zastosowaniem nowych środków i metod konserwatorskich,
- badania zabytków,
- współuczestnictwo w planowaniu gospodarczym i planowaniu przestrzennym,
- sporządzanie projektów technicznych,
- wykonywanie prac przy zabytkach,
- bieżące utrzymywanie zabytków i zapobieganie szkodliwym oddziaływaniom,
- upowszechnianie wiedzy o zabytkach,
- organizowanie i wypełnianie społecznej opieki nad zabytkami.

Wszystkie te założenia uwzględnia główny akt prawny regulujący zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce - ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. 2024 r. poz. 1292, 1907, z późn. zm. z 2025 r. poz. 537, 1168).

Ustawa definiuje podstawowe pojęcia, określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz zasady opieki nad nimi a także wskazuje możliwości i sposoby finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach. Ustala także organy odpowiedzialne za ochronę zabytków i określa ich kompetencje.

W imieniu państwa pieczę nad dziedzictwem narodowym, w którego skład wchodzą obiekty materialne oraz całe spektrum zjawisk składających się na dziedzictwo

niematerialne, sprawują: minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, a także Generalny Konserwator Zabytków, który w jego imieniu wykonuje te zadania. Podlegają mu również wojewódzcy konserwatorzy zabytków, będący przedstawicielami wojewodów w tym zakresie. Niemniej jednak pierwsze i podstawowe działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego podejmują władze samorządowe Jako organy dysponujące największą wiedzą na temat obiektów dziedzictwa na podległym im terenie, mają wszelkie narzędzia, aby włączyć dziedzictwo kulturowe w samorządową politykę zrównoważonego rozwoju.

Gminny program opieki nad zabytkami to dokument o charakterze strategicznym, obowiązkowo opracowywany raz na cztery lata i przyjmowany uchwałą przez radę gminy, której też wójt (burmistrz, prezydent miasta) co dwa lata przedkłada sprawozdanie z jego realizacji[1]. Dokument ten w perspektywie długookresowej kształtuje politykę gminy w kwestii dziedzictwa, określając w jaki sposób będzie ono chronione i wykorzystywane w życiu lokalnej społeczności.

Procedurę nadawania programowi opieki nad zabytkami mocy prawnej, sposób jego realizacji i tryb monitorowania określono w art. 87 ustawy. I tak: program, po uzyskaniu pozytywnej opinii Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, podlega uchwaleniu przez Radę Miejską Bytomia i wchodzi w życie z dniem podjęcia uchwały. Dokument ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym, a jego realizacja podlega ocenie, której efektem jest sporządzane co dwa lata sprawozdanie, przedstawiane na sesji Rady Miejskiej.

[1] art. 87 Ustawy ust. 2

III. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Ochrona dziedzictwa kulturowego w Polsce jest regulowana zarówno przez prawo Unii Europejskiej, jak i przepisy krajowe. Zależność między polskim prawem a regulacjami UE w kwestii ochrony zabytków jest złożona i opiera się na wzajemnym uzupełnianiu się. Kluczowe aspekty tej relacji są następujące:

- uzupełnianie, a nie zastępowanie**:** prawo UE, a zwłaszcza Traktat o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE), nie tworzy kompleksowego systemu ochrony zabytków, który zastępowałby przepisy krajowe. Artykuł 167 TFUE stanowi, że Unia przyczynia się do rozkwitu kultur państw członkowskich, z poszanowaniem ich różnorodności narodowej i regionalnej, a także uwzględnia dziedzictwo kulturowe w swoim działaniu. Oznacza to, że UE wspiera i uzupełnia działania podejmowane przez państwa członkowskie, w tym Polskę;
- harmonizacja przepisów**:** w pewnych obszarach, prawo UE wprowadza pewien stopień harmonizacji przepisów krajowych, szczególnie w odniesieniu do:
    - handlu dobrami kultury**:** Regulacje UE mają na celu ułatwienie legalnego handlu dobrami kultury między państwami członkowskimi, a jednocześnie zwalczanie nielegalnego wywozu dóbr kultury;
    - zwrotu bezprawnie wywiezionych dóbr kultury**:** dyrektywa 2014/60/UE w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z terytorium państwa członkowskiego ma na celu ustanowienie mechanizmów współpracy między państwami członkowskimi w celu odzyskiwania dóbr kultury, które zostały nielegalnie wywiezione. Polska dostosowała swoje prawo krajowe do tej dyrektywy poprzez Ustawę o restytucji dóbr kultury;
- finansowanie**:** UE udostępnia fundusze, które mogą być wykorzystywane przez Polskę na projekty związane z ochroną i promocją dziedzictwa kulturowego;
- konwencje międzynarodowe**:** zarówno Polska, jak i kraje UE są stronami wielu konwencji międzynarodowych (np. UNESCO), co zapewnia spójność działań na różnych poziomach.

Podsumowując, polskie prawo dotyczące ochrony zabytków pozostaje podstawowym instrumentem regulującym tę kwestię. Prawo UE wpływa na nie, głównie poprzez regulacje dotyczące handlu dobrami kultury, ich restytucji oraz poprzez wsparcie finansowe i promowanie współpracy między krajami członkowskimi.

III.1. PODSTAWOWE NORMY PRAWNE WARUNKUJĄCE KWESTIE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W POLSCE.

Dziedzictwo narodowe zostało objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Mówią o tym artykuły 5, 6 i 73 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w następującym brzmieniu:

Art. 5: Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Art. 6: Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

Art. 73: Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury.

Ogólne założenia doczekały się uszczegółowienia na poziomie ustawodawstwa zwykłego. Dokument odnoszący się do tej kwestii, a mianowicie ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, powiązał ochronę zabytków z ochroną szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście polskiego uczestnictwa w kulturze i historii Europy.

III.2. MIĘDZYNARODOWE DOKUMENTY OKREŚLAJĄCE ZASADY I METODY OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

Porządek prawny ukształtowany przez Unię Europejską stał się integralną częścią polskiej rzeczywistości polityczno-społecznej. Unia traktuje kulturę jako obszar należący do sfery narodowej suwerenności, nie dążąc do ujednolicenia kulturalnego, ani do wprowadzenia w tym zakresie wspólnego dla państw unijnych prawa.
Stawia sobie jednak za zadanie podejmowanie działań zmierzających do rozkwitu kultur państw członkowskich przy jednoczesnej akceptacji ich różnorodności narodowej i regionalnej. Standardy i normy unijne w tej dziedzinie określone są w konwencjach[2],

[2] I. akty prawne UNESCO i innych instytucji europejskich:
1) Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z późn. zm., podpisana w Hadze dnia 14 maja 1954 r. 2) Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, sporządzona w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r. 3) Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji. 4) Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października

które po ratyfikowaniu stają się dokumentami o wiążącej mocy prawnej dla państwa-strony oraz w rekomendacjach i deklaracjach[3], które nie mając mocy prawnej, stanowią jednak zbiór wskazań dla państw-sygnatariuszy.

III.3. KRAJOWE PRAWO POWIĄZANE Z OCHRONĄ ZABYTKÓW.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2024 r. poz. 1292, t.j.)[4] to dokument obejmujący całość problematyki związanej z ochroną dziedzictwa kulturowego. Pierwotny dokument podlegał nowelizacjom wprowadzającym istotne zmiany, których potrzebę wykazywała codzienna praktyka służb konserwatorskich i władz samorządowych lub te, które determinowane były wymogami umów międzynarodowych.

Ustawa precyzuje podstawowe pojęcia i zagadnienia związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, podaje definicję „zabytku”[5] oraz różnicuje pojęcie ochrony zabytków[6],

---

2003 r. 5) Konwencja UNESCO sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r. w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego. 6) Europejska Konwencja Kulturalna, sporządzona w Paryżu dnia 19 grudnia 1954 r. 7) Europejska Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Architektonicznego Europy, sporządzona w Grenadzie dnia 3 października 1985 r. 8) Europejska Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Archeologicznego (poprawiona), sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. 9) Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. 10) Konwencja ramowa Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa, Faro 27 października 2005 r. 11) Warsaw recommandatin on recovery and reconstruction of cultural heritage. Warszawa, 8 maja 2018 r.

II. Międzynarodowe dokumenty doktrynalne:

Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych (Karta Wenecka), Wenecja 1964; Międzynarodowa Karta Ogrodów IFLA-ICOMOS (Karta Florencka), Florencja 1981; Międzynarodowa Karta Ochrony Miast Historycznych ICOMOS, Toledo-Waszyngton 1987; Karta Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym, Lozanna 1990; Karta Ochrony i Zarządzania Podwodnym Dziedzictwem Kulturowym, Sofia 1996; Międzynarodowa Karta Turystyki Kulturowej, Mexico 1999; Zasady Ochrony Historycznych Budynków Drewnianych, Mexico 1999; Charter on the Built Vernacular Heritage, Mexico 1999; Charter on principles for the analysis, conservation and structural restoration of architectural heritage, Victoria Falls 2003; Zasady ochrony i konserwacji malowideł ściennych, Victoria Falls 2003; Principles for the recording of monuments, groups of buildings and sites, Sofia 1996; Xi'an Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas, Xi'an 2005; The Burra Charter - The Australia ICOMOS charter for the conservation of places of cultural significance, Burra 1979.

[3] *rekomendacje* i *deklaracje* UNESCO dotyczą, m.in.: opieki nad tradycyjną kulturą i folklorem, zabezpieczenia ruchomych obiektów dziedzictwa kulturowego, ochrony historycznych przestrzeni oraz ochrony piękna i charakteru krajobrazów kulturowych i miejsc historycznych, określają międzynarodowe reguły badań archeologicznych, zwracają uwagę na zjawiska umyślnej destrukcji dziedzictwa, podkreślają szacunek do kulturowego zróżnicowania społeczeństw, podkreślają wagę odpowiedzialności współczesnej generacji wobec przyszłych pokoleń w aspekcie pielęgnacji dziedzictwa kulturowego

[4] aktualnie obowiązująca wersja uwzględnia zmiany, które miały obowiązywać od 1 maja 2025 r. a ich wejście w życie zostało przesunięte na dzień 1 stycznia 2027 r.; zmiany te, dotyczące spraw związanych z poszukiwaniem zabytków archeologicznych, zostały wprowadzone przez ustawę z dnia 13 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U.: z 2023 r. poz. 1904); termin ich wejścia w życie został przesunięty ostatecznie na 1 stycznia 1027 r. (Dz.U. z 2025 r. poz. 537.);

[5] definicje pojęć związanych z dziedzictwem kulturowym zawarto w art. 3 ust. Ustawy; wg Ustawy zabytek to: nieruchomość lub rzecz ruchoma, jej części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki lub zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

[6] Ustawa: art. 4: Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;

jako domeny organów władzy publicznej i opieki nad zabytkami[7] stanowiącej obowiązek właścicieli obiektów zabytkowych. Ustawodawca ustanowił cztery prawne formy ochrony zabytków[8] :

1) wpis do rejestru zabytków,

1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,

2) uznanie za pomnik historii,

3) utworzenie parku kulturowego,

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Podstawowa i najstarsza forma ochrony prawnej - wpis do rejestru zabytków[9] - została w 2016 r. rozszerzona przez wprowadzenie szczególnego reżimu ochrony dla najcenniejszych zabytków ruchomych - Listy Skarbów Dziedzictwa[10]. Stworzono ją po to, by zapewnić ochronę zabytkowym ruchomym dobrom kultury o szczególnym znaczeniu dla dziedzictwa narodowego.

Szczególne regulacje dotyczą również ochrony dziedzictwa archeologicznego. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje zabytek archeologiczny i kompleksowo reguluje kwestie związane z badaniami archeologicznymi[11], w tym procedurę uzyskiwania zezwoleń[12], zasady postępowania w przypadku odkryć przypadkowych oraz obowiązki podmiotów prowadzących prace ziemne. Kluczową rolę w nadzorze

---

5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

[7] ibidem: art. 5: Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:
1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

[8] ibidem: art. 7, pkt 1-4

[9] rejestr utworzony został na mocy Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz.U. z 1928 r. nr 29, poz. 265, z późn. zm.). Również późniejsza ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i muzeach (Dz.U. z 1962 r. nr 10, poz. 48, z późn. zm.) określała zasady prowadzenia rejestru zabytków.

[10] ustawa o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o muzeach z dnia 4 listopada 2016 r. (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 385)

[11] ibidem, artykuły: 3 pkt 5, 30-34

[12] warto zaznaczyć, że w ustawie z dnia 13 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. poz. 1904) zawarto zapis liberalizujący zasady poszukiwań amatorskich zabytków ruchomych przez wprowadzenie systemu zgłoszeń zamiast zezwoleń; zapis spotkał się z krytyką środowisk konserwatorskich i w wyniku kontrowersji, termin wejścia proponowanych zasad w został przesunięty na 1 maja 2025 r. a następnie - na 1 stycznia 2027 r. (Dz. U. z 2024 r. poz. 647 i Dz. U. z 2025 r. poz. 537); w uzasadnieniu wskazywano na brak gotowości do wdrożenia nowego systemu, m.in. na braki w odpowiednim oprogramowaniu, co mogłoby zagrozić ochronie zabytków

nad badaniami i ochroną stanowisk archeologicznych pełnią Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków, a odkryte zabytki archeologiczne podlegają ochronie prawnej i są przekazywane do właściwych muzeów, które odpowiadają za ich przechowywanie, konserwację i udostępnianie.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nałożyła na władze administracji publicznej obowiązek prowadzenia ewidencji zabytków[13] a także zobowiązała władze samorządowe wszystkich szczebli do cyklicznego sporządzania programów opieki nad zabytkami[14].

Celem programu opieki nad zabytkami jest powiązanie kwestii związanych z zabytkami i dziedzictwem kulturowym z lokalną polityką zrównoważonego rozwoju, dostrzeżenie, docenienie i wykorzystanie potencjału społecznego i gospodarczego zawartego w dziedzictwie. Zapisy gminnego programu opieki nad zabytkami (GPOnZ) powinny skutkować aktywnym zarządzaniem zasobem dziedzictwa kulturowego a wskazane w nim działania muszą być skierowane na poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację oraz zwiększenie ich dostępności dla mieszkańców i przyjezdnych. Niezwykle istotne jest położenie nacisku na edukację i rozwój świadomości społeczności lokalnych, których codzienne działania i zachowania wpływają bezpośrednio na stan środowiska kulturowego regionu.

Gminna ewidencja zabytków (GEZ) to kluczowe narzędzie w lokalnym systemie ochrony dziedzictwa, które służy do identyfikowania, dokumentowania i monitorowania obiektów o wartości historycznej na terenie gminy. Głównym zadaniem gminnej ewidencji jest stworzenie kompleksowego wykazu zabytków nieruchomych, znajdujących się na danym obszarze[15].

GEZ stanowi podstawę dla sporządzanych przez gminę programów opieki nad zabytkami. Dzięki ewidencji także, władze samorządowe uzyskują informacje niezbędne do prowadzenia polityki przestrzennej, traktowana jest ona bowiem jako główna wytyczna dla wszelkich prac związanych z zagospodarowaniem przestrzennym gminy[16]. Pozwala

---

[13] ibidem, art. 22.
[14] ibidem, art. 87 ust. 2.
[15] zgodnie z zapisami ustawowymi, w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte: 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków; 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków; 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Gminna ewidencja zabytków ma charakter zbioru otwartego, co nakłada na władze gminne obowiązek jej okresowej aktualizacji.
[16] artykuły od 21 do 24 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami poświęcone są ewidencji zabytków. Zgodnie z art. 21. ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami. Celem ewidencji jest rozpoznanie obiektów zabytkowych w terenie i ich udokumentowanie przez zebranie o nich podstawowych informacji merytorycznych. Zbiór ten obejmuje obiekty architektoniczne, zespoły budowlane, zespoły urbanistyczne i ruralistyczne, stanowiska archeologiczne oraz zabytkowe parki i cmentarze. Rzetelnie prowadzona ewidencja, stanowi podstawowe narzędzie do planowej polityki konserwatorskiej w zakresie wpisów do rejestru zabytków, współpracy konserwatora przy opracowywaniu planów zagospodarowania przestrzennego, prac remontowo-budowlanych, dofinansowania prac

na uwzględnienie potrzeb konserwatorskich w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (mpzp) i przy wydawaniu decyzji o warunkach zabudowy. Obiekty wpisane do rejestru zabytków mają najwyższy stopień ochrony prawnej i podlegają bardzo rygorystycznym przepisom. GEZ, mimo braku tak silnego umocowania, stanowi podstawę do działań konserwatorskich i planistycznych na poziomie gminy. GEZ działa jako pierwszy poziom ochrony, który identyfikuje i zabezpiecza obiekty przed ewentualnym zniszczeniem, zanim zostaną podjęte dalsze kroki prawne. Dzięki temu samorządy mają realny wpływ na kształtowanie swojego krajobrazu kulturowego. Dla władz samorządowych GEZ jest narzędziem, które pozwala:

- wykazać troskę o dziedzictwo kulturowe, co buduje pozytywny wizerunek gminy,
- wpływać na decyzje konserwatorskie i podejmować działania ochronne na poziomie lokalnym,
- pozyskiwać fundusze na renowację i konserwację zabytków, często z programów unijnych lub rządowych, które wymagają udokumentowania wartości obiektu,
- edukować mieszkańców na temat wartości ich lokalnego dziedzictwa, co sprzyja jego lepszej ochronie.

Zapisy artykułu 22 Ustawy dotyczące gminnej ewidencji zabytków stały się jednak źródłem poważnych kontrowersji. Ustawa nie określa bowiem, jak powinna przebiegać procedura wpisu nieruchomości do GEZ. Skutkowało to włączaniem nieruchomości do ewidencji bez udziału właściciela i bez możliwości odwołania się od tej decyzji. Rozstrzygnięcie wątpliwości przyniosło orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 11 maja 2023 r . (syg. akt P12/18). Trybunał orzekł, że ujmowanie nieruchomości w gminnej ewidencji zabytków bez zapewnienia jej właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przed dokonaniem takiego ograniczenia jest niekonstytucyjne. W ocenie TK jest to nadmierna ingerencja w prawo własności. W treści orzeczenia Trybunał uznał, że postępowanie takie narusza prawo własności, ponieważ nie zapewnia właścicielowi zabytku nieruchomego odpowiedniej ochrony prawnej w trakcie jego trwania. TK wskazał na konieczność uregulowań prawnych tej kwestii. W związku z tym, zaproponowano wprowadzenie do Ustawy następujących zmian:

- wprowadzenie obowiązku powiadomienia właściciela zabytku nieruchomego o wszczęciu postępowania w sprawie wpisu do GEZ oraz o możliwości zgłoszenia uwag i zastrzeżeń;

---

konserwatorskich, przygotowywania szczegółowej dokumentacji wybranych obiektów zabytkowych, tworzenia zbioru informacji o zabytkach na określonym terenie. Ewidencja, rozumiana jako stały monitoring zasobu zabytkowego, jest działaniem ciągłym.

- wprowadzenie obowiązku uzyskania zgody właściciela zabytku nieruchomego na wpis do GEZ lub przeprowadzenia postępowania administracyjnego w przypadku braku takiej zgody;
- wprowadzenie obowiązku uzasadnienia decyzji o wpisie do GEZ oraz możliwości odwołania się od niej do sądu administracyjnego.

Wyrok ten nie oznacza jednak likwidacji gminnej ewidencji zabytków, ani nie dotyczy zabytków, które zostały do niej włączone na podstawie wcześniejszego wpisu do rejestru zabytków lub do ewidencji wojewódzkiej. Należy podkreślić, że Trybunał za niekonstytucyjne uznał niedostateczne uregulowanie procedury wpisu obiektu do GEZ, która nie daje właścicielowi nieruchomości gwarancji ochrony prawnej, a nie gminną ewidencję zabytków jako taką. Zdaniem Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, dopóki nie dojdzie do zmian legislacyjnych zapewniających ochronę prawa własności właściciela nieruchomości, przede wszystkim przez umożliwienie mu uczestnictwa w procedurze wpisu do GEZ, to dokonywanie kolejnych wpisów do ewidencji „innych zabytków nieruchomych wyznaczonych przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków”[17] jest bezprawne**.**

Na podstawie ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami[18] utworzono Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków (NFOZ). Jego dysponentem jest minister kultury i dziedzictwa narodowego. NFOZ to fundusz celowy zasilany wpływami z administracyjnych kar pieniężnych na podstawie art. 107a-107d i nawiązkami zasądzanymi przez sąd w sprawach przestępstw zniszczenia lub uszkodzenia zabytku (art. 108 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Od 2020 r. z Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków finansowane są projekty związane z montażem w zabytkach instalacji przeciwpożarowej oraz gaszenia mgłą wodną (FOG).

Istotną rolę w ochronie zabytków pełni instytucja „ochrony tymczasowej”, która zakłada objęcie obiektu ochroną od momentu wszczęcia postępowania wpisu do rejestru zabytków (art.10a) lub na Listę Skarbów Dziedzictwa (art. 14aa). Rozwiązanie to zapobiegnie m.in. wyburzaniu zabytków i celowemu ich niszczeniu, np. dla pozyskania działki budowlanej pod zabudowę.

[17] art. 22 Ustawy pkt 5 ppkt 3
[18] ustawa z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2017 r. poz. 1595)

Działanie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami precyzują akty wykonawcze, zawarte m.in. w następujących rozporządzeniach ministerialnych:

1. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2024 r. poz. 1462).
2. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 lipca 2017 r. w sprawie sposobu ustalania wysokości i rozliczania dotacji celowej na wyposażenie w zabezpieczenia techniczne pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. 2017 poz. 1384).
3. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t. j. Dz. U. 2021 poz. 81).
4. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. 2017, poz. 928).
5. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 56)
6. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury i Budownictwa z dnia 1 lipca 2016 r. w sprawie zakresu projektu miejscowego planu rewitalizacji w części tekstowej oraz zakresu i formy wizualizacji ustaleń miejscowego planu rewitalizacji (Dz. U. 2016, poz. 1032)
7. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. 2004 nr 30 poz. 259).

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami tworzy trzon zespołu regulacji prawnych dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego. Problematyka ta znajduje także swoje miejsce w innych ustawach, których zapisy w istotny sposób wpływają na działania związane z ochroną dziedzictwa. Wśród nich poczesne miejsce zajmuje tzw. „ustawa

krajobrazowa”[19] dająca władzom samorządowym możliwość ochrony historycznych krajobrazów kulturowych[20]. Dokument wprowadza konieczność przeprowadzenia na poziomie regionalnym tzw. „audytów krajobrazowych”, których celem jest zdefiniowanie obszarów krajobrazów priorytetowych. Przez pojęcie krajobrazu priorytetowego[21] należy rozumieć krajobraz szczególnie cenny dla społeczeństwa ze względu na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne lub estetyczno-widokowe i jako taki, wymagający zachowania lub określenia zasad i warunków jego kształtowania.

Równocześnie z ustawą krajobrazową uchwalono ustawę rewitalizacyjną[22], traktującą rewitalizację jako szerszy proces zwalczania degradacji, m.in. społecznej czy przestrzennej, prowadzony w celu polepszenia jakości życia mieszkańców w różnych aspektach życia. Założenia ustawy opierają się na szerokiej partycypacji społecznej w procesie rewaloryzacji rejonów zdegradowanych, gdzie jednym z zadań są działania chroniące zabytki, krajobraz historyczny, dziedzictwo kulturowe materialne i niematerialne. Przepisy zawarte w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wpływają na różne dziedziny życia społecznego, co musiało znaleźć odzwierciedlenie w zmianach przepisów niektórych innych aktów prawnych tej rangi. Wśród nich wymienić należy następujące:

1. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (t. j. Dz. U. 2025 poz.. 418, 1080);
2. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1145, z późn. zm., poz. 1222, 1717, 1881, z 2025 r. poz. 1077. 1080);
3. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1130, z późn. zm. poz. 1907, 1940, z 2025 r. poz. 527, 680);
4. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (t. j. Dz. U. z 2025 r. poz. 647, z późn. zm. poz .1080);
5. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t. j. Dz. U. z 2025 r. poz. 884);
6. Ustawa z dnia 25 października 1991 o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 87, z późn. zm. z 2025 r. poz. 1173);
7. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1491, ze zm. z 2025 r. poz. 1338);

---

[19] ustawa z dn. 25 czerwca 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu. (Dz.U. z 2015 r. poz. 774, 1688)

[20] Rada Miejska Bytomia dnia 30 stycznia 2023 r. przyjęła uchwałę nr LXXIII/931/23 w sprawie ustalenia zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, tablic reklamowych i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, która ma na celu uporządkowanie chaosu reklamowego oraz poprawę estetyki przestrzeni publicznej miasta, w szczególności obszarów zabytkowych

[21] Ibidem art. 7 pkt 1): definicje pojęć: reklama, tablica reklamowa, urządzenie reklamowe, krajobraz, krajobraz priorytetowy.

[22] ustawa z dn. 9 października 2015 r. o rewitalizacji (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 278)

8. Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska ora z o ocenach oddziaływania na środowisko (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1112, z późn. zm. poz. 1884, 1940);
9. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 385);
10. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 1997 nr 85 poz. 539);
11. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 164, z późn. zm. z 2025 r. poz. 1173);
12. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t. j. Dz. U. z 2025 r. poz. 1153, 1436);
13. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2025 r. poz. 707);
14. Ustawa z dnia 28 września 199l r. o lasach (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 530, z późn. zm. 1473, 1907, z 2025 r. poz. 179);

Dziedzictwo kulturowe każdego narodu to nie tylko materialne świadectwa jego przeszłości ale również idee, które tworzą naszą zbiorową pamięć. Termin „dziedzictwo niematerialne" zawiera w sobie wszystkie przekazane nam przez przodków, nieuchwytne przejawy tego, co tworzy naszą grupową, narodową, etniczną bądź religijną tożsamość. Są to więc odziedziczone po przeszłych pokoleniach praktyki, wiedza, wyobrażenia, idee i wartości, umiejętności, przekazy.

Ustawa z dn. 23 lipca 2003 r. dotyczy całości problematyki związanej z zarządzaniem dziedzictwem kulturowym we wszystkich jego przejawach. Jednak zapisy ustawy w konkretnych działaniach praktycznych kładą większy nacisk na obiekty materialne. Ochrona dziedzictwa niematerialnego stanowi trudniejszy i bardziej złożony problem, co wynika z jego ulotnej natury oraz znacznej wrażliwości i podatności na zagrożenia świata współczesnego: globalizację, migracje, osłabienie więzi międzypokoleniowych, homogenizację kultury, standaryzację i uniformizację, zalew kulturą masową, komercjalizację, rozpowszechnienie mediów społecznościowych promujących określone wzorce zachowań i stylu życia, itd. Zjawiska te niosą za sobą negatywne skutki w postaci: utraty różnorodności kulturowej (zanikanie unikalnych tradycji, języków, obyczajów i wartości charakterystycznych dla poszczególnych regionów), utraty tożsamości kulturowej (ludzie tracą poczucie łączności z własną kulturą i identyfikują się z kulturą globalną), problemów ekonomicznych (lokalne firmy i rzemieślnicy tracą konkurencyjność wobec globalnych marek), zagrożenia dla kultury wysokiej (kultura popularna zaczyna wypierać kulturę wysoką i tradycyjne wartości artystyczne).

Kluczem działań ochronnych w obrębie dziedzictwa niematerialnego jest pamięć ludzka i zapewnienie trwania przekazu międzypokoleniowego, kształtowanie wśród młodych ludzi świadomości i tożsamości kulturowej.

Podstawowym dokumentem, na którym opierają się działania Państwa Polskiego jeśli chodzi o ochronę dziedzictwa niematerialnego jest, ratyfikowana przez Polskę Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego[23], która nakłada na sygnatariuszy obowiązek inwentaryzacji przejawów dziedzictwa niematerialnego, zgodnie z zaleceniami i standardami Konwencji. Działania te polegają na: identyfikacji, dokumentacji, badaniu, zachowaniu, zabezpieczeniu, promowaniu i przekazywaniu oraz rewitalizacji elementów dziedzictwa.

Warto przypomnieć podstawowe domeny dziedzictwa niematerialnego:

1. Tradycje i przekazy ustne, w tym język (przysłowia, zagadki, opowieści, rymowanki, legendy, mity, poematy i pieśni epickie, zaklęcia, modlitwy, śpiewy, recytacje, wyliczanki, przedstawienia dramatyczne, bajki, przysłowia, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, lamenty pogrzebowe oraz zawołania pasterskie i handlowe).
2. Sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne (muzyka wokalna i instrumentalna, taniec, teatr, pantomima, poezja śpiewana, widowiska religijne, karnawałowe i doroczne).
3. Praktyki społeczno-kulturowe (zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne religijne i świeckie: chrzciny, wesela, pogrzeby; ceremoniały lokalne i środowiskowe; zwyczaje odpustowe i pielgrzymki; gry i zabawy; folklor dziecięcy)
4. Wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata (np.: meteorologia ludowa; wiedza i praktyki dotyczące przyrody, tradycyjne sposoby leczenia, zamawiania miłosne)
5. Wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym (rzemiosło i rękodzieło tradycyjne, dotyczy to przede wszystkim umiejętności i wiedzy, których rzemiosło to wymaga, a nie samych wykonanych produktów).

Inwentaryzacja i dokumentacja przejawów dziedzictwa niematerialnego ma na celu stworzenie centralnego inwentarza zasobów, wciąż uzupełnianego i aktualizowanego, który stanowiłby odpowiednik krajowej ewidencji zabytków. Działalność inwentaryzatorska i dokumentacyjna prowadzona jest przez ośrodki akademickie i instytucje kulturalne, organizacje pozarządowe, badaczy indywidualnych, regionalistów, urzędy. Skutkiem tych

[23] Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Paryż 2003.

działań jest powstanie Krajowej listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego, która ma charakter informacyjny i stanowi podstawę do dalszych działań, m. in.: do wnioskowania o umieszczania konkretnych przejawów dziedzictwa niematerialnego na międzynarodowych listach prowadzonych w ramach Konwencji przez UNESCO[24].

Planowanie przestrzenne. Dbanie o ład przestrzenny jest zadaniem samorządów[25], które wraz z przepisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w art. 19, otrzymały wytyczne dla opracowania studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego i miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. W studiach i planach miejscowych uwzględnia się ochronę następujących obiektów:

1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
3) parków kulturowych.

Zasady te obowiązują również przy wydawaniu decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Przy opracowywaniu studiów i planów uwzględnia się ustalenia, które zostały zapisane w programach opieki nad zabytkami. Gdy zachodzi potrzeba, w dokumentach tych ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Jeśli chodzi o zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, instalowania tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, prócz ochrony obiektów rejestrowych i obiektów ujętych w GEZ, uwzględnia się również wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

Właściwe służby konserwatorskie zobowiązane są do wydania wniosków konserwatorskich zarówno do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego jak również miejscowych planów.

---

[24] tekst Konwencji UNESCO oraz wszelkie dane na temat działań podjętych w kwestii ochrony polskiego dziedzictwa niematerialnego oraz zasady i kryteria wpisu na Krajową Listę Niematerialnego dziedzictwa kulturowego znaleźć można na specjalnej stronie internetowej przygotowanej przez MKiDN – niematerialne.nid.pl

[25] ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (t. j. Dz. U. z 2025 r. poz. 581); ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 107, 1907); ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2025 r. poz. 1153).

III.4. ZADANIA I KOMPETENCJE ORGANÓW GMINY W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAM

Samorząd gminny pełni podstawową rolę w kreowaniu ochrony dziedzictwa kulturowego. Zakres działania i zadania samorządu gminnego w kwestii ochrony dziedzictwa kulturowego określają ustawy: o samorządzie gminnym[26], o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami[27] oraz tzw. „ustawa krajobrazowa”[28].

Prerogatywy władz gminnych wynikające z Ustawy stwarzają ogromne możliwości aktywnego i kompleksowego kreowania polityki ochrony dziedzictwa kulturowego:

- po pierwsze - w gestii władz gminnych pozostają dwie spośród pięciu form ochrony prawnej zabytków, a mianowicie: inicjatywa utworzenia parku kulturowego oraz wprowadzenia stref chronionych pod względem konserwatorskim do opracowań planistycznych;
- po drugie - samorząd gminny otrzymał możliwość udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, na zasadach określonych w uchwale podjętej przez organ stanowiący gminy;
- po trzecie - „ustawa krajobrazowa” daje gminom uprawnienia, dzięki której lokalne samorządy mogą kształtować politykę reklamową w przestrzeni publicznej[29];
- po czwarte - gminy, na mocy „ustawy rewitalizacyjnej”, za pośrednictwem Gminnego Programu Rewitalizacji, mogą w obszary rewitalizowane włączyć zabytki i elementy dziedzictwa kulturowego.

Niektóre z historycznych obiektów znajdujących się na terenie gminy są jej własnością. Wobec takich obiektów władze gminne mają obowiązki właścicielskie określone w Ustawie ogólnym pojęciem „opieki nad zabytkami”. Obowiązki te obejmują utrzymywanie obiektów we właściwym stanie, prowadzenie w uzgodnieniu z WKZ prac konserwatorskich i restauratorskich, inicjowanie badań naukowych i dokumentacyjnych oraz popularyzowanie ich roli w lokalnej społeczności.

Ustawa wielokrotnie wspomina o dominującym znaczeniu edukacji, popularyzacji i promowania lokalnej kultury oraz materialnych i niematerialnych przejawów życia

---

[26] ustawa *o samorządzie gminnym* z dnia 8 marca 1990 r. (t.j. Dz.U. z 2025 r. poz. 1153)
[27] ustawa: art. 16 - 20; art. 87; art. 81; art. 22 ust. 4, 5; art. 96 ust. 2.
[28] ustawa z dn. 25 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.
[29] uchwała krajobrazowa przyjmowana przed radę gminy, ma na celu ustalenie warunków i zasad usytuowania małej architektury, tablic reklamowych, urządzeń reklamowych i ogrodzeń a także gabaryty, standardy jakościowe i rodzaj materiałów z jakich mogą być one wykonane. Ustawa krajobrazowa przewiduje przepisy pozwalające egzekucję tych uchwał, nakładania opłat.

poprzednich pokoleń. Działania w tym zakresie są głównym czynnikiem prowadzącym dorozwoju świadomości i tożsamości kulturowej lokalnych społeczności. Rola władz samorządowych w tym zakresie, jest nie do przecenienia. Z problemem tym wiąże się ściśle prowadzenie działalności zwiększającej atrakcyjność obiektów zabytkowych, co sprzyja rozwojowi turystyki, która w wielu regionach ma szansę stać się alternatywą dla tradycyjnych gałęzi gospodarki.

W kontekście edukacji i popularyzacji, kluczowe jest również zaangażowanie społeczności lokalnej w procesy decyzyjne i aktywne działania na rzecz ochrony dziedzictwa. Partycypacja społeczna, w tym konsultacje społeczne i wsparcie dla lokalnych inicjatyw, umożliwia mieszkańcom bezpośredni wpływ na kształtowanie polityki konserwatorskiej. Należy także podkreślić rosnącą rolę wolontariatu oraz organizacji pozarządowych, które poprzez swoją aktywność uzupełniają działania instytucji publicznych, często ratując i utrzymując zabytki dzięki własnym zasobom i zaangażowaniu.

Wszystkie wymienione działania i kompetencje wymagają efektywnej koordynacji międzyinstytucjonalnej. Współpraca pomiędzy organami gminy, powiatu, województwa, a w szczególności z Wojewódzkimi Konserwatorami Zabytków i Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego, jest niezbędna do stworzenia spójnego i skutecznego systemu ochrony zabytków. Wzajemne uzupełnianie się działań, wymiana informacji i wspólne planowanie strategiczne pozwalają na optymalne wykorzystanie dostępnych zasobów i osiągnięcie celów Programu opieki nad zabytkami.

IV. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Władze samorządowe, dla których ochrona dziedzictwa kulturowego jest jednym z zadań własnych, opierają działania w tej sferze na wytycznych państwa. Dyrektywy, wskazania i zalecenia dotyczące tej problematyki zawarte są w dokumentach strategicznych opracowanych na poziomie krajowym.

IV.1. POLITYKA PAŃSTWA W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Założeniem podstawowym wszystkich programów i dokumentów krajowych jest fakt, że „DZIEDZICTWO" jest zasobem nieodnawialnym i dlatego wymaga zintensyfikowanej ochrony i świadomego gospodarowania. Dziedzictwo może dawać miejsca pracy, pomagać wychodzić z ubóstwa i bezrobocia, dzięki niemu można realizować swoje pasje i twórczo spędzać czas, wreszcie może być ono sposobem inwestowania i magnesem dla prywatnych przedsiębiorców, ale też dźwignią rozwoju turystyki, przemysłów kreatywnych i ruchów slow life. Na poziomie lokalnym dziedzictwo kulturowe sprzyja utrzymywaniu spójności lokalnej społeczności, integrując mieszkańców. Mnogość podejść powoduje, że jest to najbardziej uniwersalne bogactwo niemal każdego obszaru rewitalizacji.

Kierunki polityki krajowej i zasady działania państwa w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego określają kolejne, uchwalane przez Radę Ministrów, krajowe programy opieki nad zabytkami. Aktualnie obowiązujący program obejmuje lata 2023-2026 i został przyjęty Uchwałą Rady Ministrów nr 242 z dnia 8 grudnia 2023 r.[30]

Nadrzędnym celem Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 jest: „zapewnienie efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami, a także zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce". Cel ten jest realizowany poprzez trzy główne filary:

- weryfikację zasobu zabytków,
- wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków,
- intensyfikację działań edukacyjnych i partycypacji społecznej.

Program definiuje pięć kluczowych celów strategicznych, z których każdy jest wspierany przez sprecyzowane kierunki działań:

[30] uchwała Rady Ministrów nr 242 z dnia 8 grudnia 2023 r. opublikowana w Monitorze Polskim z dnia 28 grudnia 2023 r. pod pozycją 1470.

1. Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości.

   Wprowadzenie modelu i systemu wartościowania zabytków jest strategiczną odpowiedzią na ogromną skalę polskiego dziedzictwa. Dysproporcja między ponad 80 tysiącami obiektów nieruchomych w państwowym rejestrze zabytków a 600 tysiącami obiektów w ewidencji zabytków prowadzonej przez samorządy jasno wskazuje, że niemożliwe jest zastosowanie tego samego poziomu intensywnej ochrony do każdego pojedynczego obiektu.

2. Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych.

   Skupienie się na cyfryzacji i poprawie jakości postępowań administracyjnych stanowi bezpośrednią odpowiedź na zidentyfikowane wąskie gardła operacyjne, takie jak: przewlekłość postępowań, brak decyzyjności, kontrowersje dotyczące niektórych przepisów, itp. Cyfryzacja ma być jedną z podstaw budowania odporności funkcji administracyjnych i poprawy publicznego dostępu do kluczowych informacji związanych z ochroną dziedzictwa.

3. Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków.

   Ten cel wykracza poza cyfryzację procesów administracyjnych, koncentrując się na bezpośrednim zastosowaniu technologii do zarządzania, dokumentowania i udostępniania samego dziedzictwa. Kluczowe kierunki działań obejmują: wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+); digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego, czemu służy, m.in. rozwój portalu zabytek.pl.

4. Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

   Cel ten podkreśla kluczową rolę społeczeństwa w ochronie dziedzictwa. Kierunki działań obejmują: włączenie edukacji o ochronie zabytków do programów nauczania w szkołach; organizowanie kampanii społeczno-edukacyjnych dotyczących zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego; wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

   5. Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych.

   Ten cel stanowi odpowiedź na globalne wyzwania, jakim są zmiany klimatyczne, które stanowią bezpośrednie zagrożenie dla trwałości zabytków. Program podkreśla potrzebę adaptacji i wzmocnienia odporności dziedzictwa. Kierunki działań obejmują: wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami, organizację warsztatów konserwatorskich z praktyką prac konserwatorskich, wzmacnianie

kompetencji zawodów rzemieślniczych, szkolenia dla samorządów z zakresu inwestycji w obiektach zabytkowych.

W treści programu zwrócono uwagę na fakt, że zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego są zróżnicowane i wykraczają poza tradycyjne obawy (np. zaniedbania, niewłaściwe remonty), obejmując szersze wyzwania środowiskowe i zjawiska globalne, także polityczne, które mogą nieść poważne konsekwencje dla bezpieczeństwa zabytków.

Finansowanie programu zapewnia budżet państwa, z części Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego. Zgodnie z informacjami Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach programu Ochrona zabytków, prognozowana kwota wydatków na 2025 rok wynosi 201 625 000 zł. Kwota ta ma zostać podzielona na dwa główne priorytety:

- 100 625 000 zł na ochronę zabytków nieruchomych i ruchomych (zarówno na planowane prace, jak i refundacje);
- 100 000 000 zł na usuwanie skutków powodzi w zabytkach.

Dodatkowo, w ramach programu Ochrona zabytków archeologicznych, dofinansowano 33 projekty, z czego 23 zadania będą realizowane w tym roku a 10 w systemie dwuletnim (2025-2026). Całkowita kwota przeznaczona na ten cel również pochodzi ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

IV.2. RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z PROGRAMAMI I DOKUMENTAMI STRATEGICZNYMI WYKONANYMI NA POZIOMIE WOJEWÓDZTWA.

Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego.

Aktualnym kluczowym dokumentem strategicznym dla regionu jest Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „ŚLĄSKIE 2030”[31]. W dokumencie tym podkreśla się rolę dziedzictwa historycznego jako istotnego czynnika rozwojowego w kontekście transformacji i zrównoważonego rozwoju regionu. Kładzie się przede wszystkim nacisk na, wciąż jeszcze nie w pełni wykorzystany, zróżnicowany potencjał dziedzictwa kulturowego (zarówno materialnego, jak i niematerialnego) w ogólnym procesie rozwoju społeczno-gospodarczego i w budowaniu tożsamości regionalnej. Strategia, jako dokument na wysokim poziomie ogólności, czerpie z innych strategicznych programów krajowych (m.in.: Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030[32]), które podkreślają konieczność inwestowania w ochronę

[31] przyjęta uchwałą Sejmiku Województwa Śląskiego nr VI/24/1/2020 z dnia 19 października 2020

[32] Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030, przyjęta uchwałą RM z dn. 17 września 2019 r., to podstawowy dokument określający systemowe ramy polityki regionalnej Polski do 2030 r., koncentrujący się na zrównoważonym rozwoju i zmniejszaniu dysproporcji społeczno-gospodarczych. Jej głównym celem jest efektywne wykorzystanie

dziedzictwa narodowego, rozwój sieci muzeów oraz wspieranie obiektów UNESCO. Dokumenty te postrzegają zabytki i dziedzictwo kulturowe jako kluczowy element rozwoju, sprzyjający konkurencyjności, zatrudnieniu i spójności. W kontekście województwa śląskiego, które przechodzi sprawiedliwą transformację[33], strategia "Śląskie 2030" kładzie nacisk m.in. na:

- rekultywację i rewitalizację obszarów zdegradowanych, w tym terenów i obiektów poprzemysłowych; jest to szczególnie istotne w regionie o silnym dziedzictwie przemysłowym, gdzie ochrona zabytków techniki i krajobrazu postindustrialnego jest kluczowa;
- wykorzystanie dziedzictwa dla rozwoju turystyki i przedsiębiorczości, co wymaga kompleksowej rewaloryzacji zabytków i ich adaptacji na cele kulturalne, turystyczne i edukacyjne.

Przy czym, głównym wyzwaniem przed którym stoją władze regionu, jest zrównoważenie celów transformacji (np. ekologicznej, czy społecznej) z potrzebami konserwatorskimi rozległego, zróżnicowanego, w znacznym stopniu zdegradowanego dziedzictwa materialnego. Strategia pośrednio, poprzez nawiązania do dokumentów wyższego rzędu i własnych celów społecznych, odnosi się także do dziedzictwa niematerialnego, choć jego ochrona bywa trudniejsza ze względu na jego ulotny charakter. I w tym kontekście zwrócono uwagę na następujące zagadnienia:

- tożsamość i kapitał społeczny: w Strategii podkreśla się rolę lokalnego dziedzictwa jako czynnika budującego tożsamość i kapitał społeczny a zabytkom i dziedzictwu przypisuje się szczególną rolę w budowaniu więzi międzyludzkich i tożsamości społeczeństwa;
- przekaz międzypokoleniowy: ochrona dziedzictwa niematerialnego w dużej mierze zależy od pamięci ludzkiej i zapewnienia trwania przekazu międzypokoleniowego; w kontekście śląskiej tożsamości, opierającej się na kulturze ludowej, tradycjach górniczych i przemysłowych, Strategia stwarza ramy dla wspierania inicjatyw promujących te wartości, choć szczegóły są rozwijane w programach niższego szczebla (np.: gminne programy opieki nad zabytkami);

---

potencjałów terytoriów i ich specjalizacji w celu wzrostu dochodów mieszkańców i zapewnienia spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej

[33] sprawiedliwa transformacja to strategia społeczna i ekonomiczna, która ma na celu zapewnienie, że przejście na gospodarkę niskoemisyjną przebiega w sposób sprawiedliwy dla wszystkich, zwłaszcza dla regionów i pracowników dotkniętych restrukturyzacją przemysłu, np. wydobywczego, obejmuje tworzenie godnej pracy, ochronę praw człowieka oraz wspieranie społeczności, aby nikt nie został pominięty w procesie modernizacji

- inwestowanie w dziedzictwo: w szerszym ujęciu, działania podejmowane w ramach Strategii mają na celu wykorzystanie dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty.

Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030”.

Strategia choć zorientowana na transformację, wyraźnie traktuje dziedzictwo kulturowe jako potencjał rozwojowy i integralny element wizji regionu, który ma być "regionem odpowiedzialnej transformacji gospodarczej" i "regionem przyjaznym dla mieszkańca" oferującym wysoką jakość życia w czystym środowisku.

W treści celu strategicznego B. Województwo śląskie regionem przyjaznym dla mieszkańca, znalazł się cel operacyjny B.2. Aktywny mieszkaniec, gdzie wymieniono, m.in. następujące działania, bezpośrednio, bądź pośrednio związane z dziedzictwem historycznym:

- promocja aktywnego i zdrowego stylu życia,
- podniesienie jakości i poprawa dostępu do oferty i infrastruktury kultury, sportu, rekreacji i turystyki umożliwiającej wszechstronny rozwój mieszkańców,
- promowanie, upowszechnianie i ochrona dziedzictwa kulturowego,
- wzmocnienie świadomości i budowanie tożsamości narodowej oraz regionalnej.

Program Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021-2027.

Program to dokument programowy, który określa konkretne obszary wsparcia działań władz wojewódzkich, korelując je z założeniami strategii rozwojowej regionu. Wskazano 13 takich obszarów wsparcia. Założenie zawarte w „Strategii Rozwoju Województwa Śląskiego Śląskie 2030” dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego jest uszczegółowione i wdrażane w ramach FESL 2021-2027 głównie w obszarze infrastruktury dla mieszkańca. I tak, w FESL 2021-2027 konkretne działania mające na celu ochronę i rozwój dziedzictwa kulturowego są realizowane, przede wszystkim, w ramach priorytetu VIII:

Priorytet VIII : Fundusze Europejskie na infrastrukturę dla mieszkańca.
Działanie. FESL.08.07: Kultura i turystyka szczebla regionalnego.
Cel szczegółowy: Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych.

W ramach działań z tego obszaru, przewiduje się :

- wsparcie dla obiektów o znaczeniu regionalnym, które przyczynią się do tworzenia, adaptacji, dostosowania budynków i przestrzeni do realizacji oferty kulturalno - edukacyjnej;
- rozwój infrastruktury kultury, w tym zabytkowej, renowację i zabezpieczenie obiektów zabytkowych, wyposażenie obiektów, w celu tworzenia warunków sprzyjających otwartemu, nieograniczonemu, integracyjnemu i świadomemu uczestnictwu w kulturze;
- wsparcie instytucji kultury o znaczeniu regionalnym oraz instytucji paramuzealnych o znaczeniu regionalnym wraz z zagospodarowaniem przyległego otoczenia, w celu nadania lub rozwinięcia ich funkcji kulturowych, ale też funkcji ekonomicznych, społecznych, środowiskowych, edukacyjnych czy przestrzennych, w tym działania na rzecz poprawy ich efektywności;
- wsparcie obiektów turystycznych o znaczeniu regionalnym, odwołujących się do walorów historycznych, kulturowych i przyrodniczych województwa śląskiego oraz przynależnych do istniejących szlaków turystycznych; działania te, oprócz zwiększenia atrakcyjności turystycznej regionu, przyczynią się do rozwoju szeroko rozumianego sektora przemysłów czasu wolnego, w tym do tworzenia nowych miejsc pracy w tych sektorach.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa śląskiego[34]**.**

Plan poprzez jego ścisłe powiązanie ze strategią rozwoju województwa, stanowi kluczowy element zintegrowanego planowania strategicznego. Obowiązujący dokument podkreśla kwestię przestrzeni jako ograniczonego dobra, wymagającego zrównoważonego wykorzystywania zasobów środowiska naturalnego i kulturowego. W odniesieniu do kwestii środowiska kulturowego zwrócono uwagę na zasadę budowania tożsamości regionalnej poprzez zachowanie dziedzictwa kulturowego. Kierunki polityki przestrzennej w zakresie dziedzictwa kulturowego obejmują:

1. zachowanie tożsamości kulturowo-krajobrazowej, w tym zachowanie identyfikatorów krajobrazu, charakterystycznych dla danego obszaru wraz z ich adaptacją do nowych funkcji; kształtowanie terenów zieleni miejskiej pełniących funkcje rekreacyjne, zdrowotne, estetyczne przyrodnicze;
2. rewitalizację zdegradowanej tkanki miejskiej;

[34] Sejmik Województwa Śląskiego przyjął Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego 2020+ uchwałą Nr V/26/2/2016 z dnia 29 sierpnia 2016 r. (Dz. Urz. Woj. Śl. z dnia 13.09.2016r., poz.4619).

3. rekultywację, rewitalizację i kształtowanie terenów zdegradowanych (w tym poprzemysłowych, powojskowych, pokolejowych) z wykorzystaniem ich na tereny o funkcjach komercyjnych i publicznych (ekologicznych, turystycznych, kulturowych, usługowych i społeczno-gospodarczych);
4. wielofunkcyjny rozwój na obszarach wiejskich o niskim potencjale glebowym przy zachowaniu walorów przyrodniczych i tradycyjnego krajobrazu rolniczego.

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Śląskiego[35].

Obecnie obowiązujący Program Opieki nad Zabytkami Województwa Śląskiego obejmuje lata 2021-2025. Nadrzędnym celem programu jest harmonijne zarządzanie krajobrazem kulturowym oraz optymalne zachowanie autentycznego dziedzictwa materialnego i niematerialnego, które wspiera budowę kapitału społecznego, rozwój gospodarczy i promocję regionu. Dokument opiera się na dwóch celach strategicznych, którym przyporządkowano cele operacyjne i szczegółowe kierunki działań. Przedstawia się to następująco:

Cel Strategiczny I: Zrównoważone zachowanie dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) i włączenie go w zarządzanie procesami gospodarczymi. Ten cel skupia się na stronie materialnej i zarządczej dziedzictwa, mając na celu jego inwentaryzację, ochronę i wykorzystanie w rozwoju gospodarczym regionu. Wyodrębniono tu trzy cele operacyjne:

cel operacyjny I.1: weryfikacja zasobów zabytkowych województwa, z następującymi kierunkami działań: ustalenie potencjału zasobów, prowadzenie wojewódzkiej ewidencji zabytków, rozpoznanie i dokumentacja dziedzictwa postindustrialnego, architektonicznego i archeologicznego;

cel operacyjny I.2: budowa kompleksowej strategii i wywiedzionego z niej systemu zarządzania dziedzictwem kulturowym województwa; wymieniono tu: tworzenie nowoczesnych struktur zarządzania, wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami, tworzenie parków kulturowych;

cel operacyjny I.3: zarządzanie materialnym i niematerialnym dziedzictwem, jako element strategii gospodarczej województwa śląskiego; kierunki działań: rewaloryzacja i adaptacja zabytków, włączenie zabytków w procesy gospodarcze, marketing produktów kulturowych (np. Szlak Zabytków Techniki, Szlak Architektury Drewnianej), pozyskiwanie środków zewnętrznych.

[35] Program został przyjęty uchwałą nr VI/43/9/2022 Sejmiku Województwa Śląskiego z dnia 25 kwietnia 2022 r.

Cel Strategiczny II: Kształtowanie pozytywnego klimatu dla instytucji i włączenia społecznego w opiekę nad dziedzictwem kulturowym regionu. Ten cel koncentruje się na aspekcie społecznym, edukacji i aktywizacji mieszkańców na rzecz opieki nad zabytkami.

cel operacyjny II.1: upowszechnianie wiedzy o zabytkach oraz sposobach opieki nad zabytkami; zaproponowane kierunki działań: wzmocnienie edukacji o dziedzictwie kulturowym w szkołach, popularyzacja wiedzy o zabytkach (konferencje, wydawnictwa, media), promowanie roli instytucji kultury (muzea, biblioteki).

cel operacyjny II.2: aktywizacja społeczności lokalnych na rzecz opieki nad zabytkami; działania: współpraca z organizacjami pozarządowymi (NGO), wspieranie społecznych opiekunów zabytków, promowanie dziedzictwa niematerialnego (zwyczaje, tradycje, folklor).

V. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Polityka zrównoważonego rozwoju zakłada odpowiednie i świadome kształtowanie relacji pomiędzy wzrostem gospodarczym, dbałością o środowisko i otoczenie oraz jakością życia na danym obszarze. Zrównoważony rozwój to także taki, który hołduje zasadzie solidaryzmu międzypokoleniowego, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez umniejszania szans na ich zaspokojenie w przyszłych pokoleniach. Zrównoważony rozwój wymaga więc dogłębnej wiedzy i obarczony jest ponadpokoleniową odpowiedzialnością za podejmowane działania. W polityce władz gminnych oznacza to strategię rozwoju społeczno-gospodarczego, która integruje cele środowiskowe, społeczne i ekonomiczne. Jest ona implementowana poprzez konkretne gminne dokumenty, programy strategiczne i sektorowe, które muszą prowadzić do harmonijnego współistnienia trzech kluczowych obszarów, określając cele i działania na rzecz poprawy jakości życia przy jednoczesnym poszanowaniu przestrzeni, środowiska przyrodniczego, kulturowego i efektywności ekonomicznej.

V.1. DOKUMENTY O CHARAKTERZE STRATEGICZNYM I PROGRAMOWYM.

Strategia Rozwoju Miasta Bytomia „Bytom 2030+”[36].
Jest to najważniejszy dokument długofalowego planowania rozwoju miasta, który powstał przy udziale mieszkańców, ekspertów, instytucji miejskich i przedsiębiorców. Strategia koncentruje się na zrównoważonym rozwoju, mającym na celu podniesienie jakości życia

[36] przyjęta uchwałą nr LXXIII/930/23 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 30 stycznia 2023 r.

mieszkańców oraz poprawę wizerunku miasta. Dokument zakłada, że Bytom w 2030 roku będzie miastem o ugruntowanej pozytywnej tożsamości, czerpiącej siłę z dziedzictwa kulturowego i wspólnej wizji przyszłości oraz o wyjątkowych w skali regionu i kraju cechach, wyróżniających miasto jako miejsce do zamieszkania, prowadzenia biznesu i działalności.
To przekonanie Strategia opiera na trzech głównych celach strategicznych:
Cel strategiczny 1. Zrównoważony ład przestrzenny oraz nowoczesny rozwój i wysoka jakość środowiska. Ten cel kładzie nacisk na:

- ład przestrzenny i infrastrukturę;
- ochronę środowiska i zrównoważoną energetykę.

Cel strategiczny 2. Rozwój społecznie wrażliwy. Kluczowe problemy tu wymienione, to:

- poprawa jakości życia i zaspokajaniu potrzeb wszystkich grup społecznych.
- rozwój usług społecznych (szczególnie związanych ze starzejącym się społeczeństwem).
- integracja społeczna i wzmocnienie tożsamości lokalnej (m.in. poprzez kulturę i sport).

Cel strategiczny 3: Wzmocnienie konkurencyjności gospodarczej miasta oraz rozwój branży turystycznej. Skupia się on na następujących czynnikach:

- wzrost gospodarczy;
- wspieranie przedsiębiorczości i inwestycji;
- wykorzystanie potencjału Bytomia dla turystyki i rekreacji.

Problem ochrony zabytków i szerzej - środowiska kulturowego - jest jednym z kluczowych elementów Strategii. Władze Bytomia, miasta posiadającego bogate, unikalne na skalę regionu dziedzictwo architektoniczno-urbanistyczne i postindustrialne, widzą w nim jeden z głównych atutów rozwojowych. W związku z tym zwrócono uwagę na następujące aspekty:

1) włączenie dziedzictwa kulturowego w proces rozwoju - wizja miasta na rok 2030 wyraźnie wskazuje na budowanie pozytywnej tożsamości na bazie dziedzictwa; oznacza to, że ochrona zabytków nie jest traktowana jedynie jako koszt, ale jako siła napędowa i podstawa tożsamości miasta;

2) zasada rozwoju zrównoważonego z akcentem na dziedzictwo - ma na celu zachowanie wyjątkowego dziedzictwa materialnego i niematerialnego Bytomia, z naciskiem na ochronę i odpowiedzialne wykorzystanie walorów architektoniczno-urbanistycznych i przyrodniczych; oznacza to połączenie działań konserwatorskich z modernizacją i nowymi funkcjami;

3) rewitalizacja i przestrzeń publiczna - Strategia, w ślad za Gminnym Programem Rewitalizacji, kładzie duży nacisk na rewitalizację zaniedbanych przestrzeni miejskich (w tym

kamienic, podwórek, placów), co bezpośrednio wiąże się z poprawą stanu zabytkowej substancji i jej estetyki; celem jest znalezienie równowagi między nowoczesnością a zachowaniem historycznego charakteru dzielnic;

4) dziedzictwo jako element turystyki i gospodarki - wzmocnienie konkurencyjności gospodarczej obejmuje rozwój branży turystycznej, która ma czerpać z bogactwa materialnej i duchowej przestrzeni kulturowej Bytomia, w tym z roli miasta jako metropolitalnego centrum kultury wysokiej (np. Bytomski Teatr Tańca i Ruchu Rozbark, Opera Śląska) oraz dziedzictwa wielokulturowości;

5) zarządzanie zasobami i edukacja - dokument podkreśla konieczność aktywnego zarządzania zasobem dziedzictwa kulturowego - adaptacja i rewaloryzacji zabytków, zwiększenie ich dostępności; nie do przecenienia jest również znaczenie edukacji regionalnej i rozwój świadomości społeczności lokalnych na temat wartości ich kulturowego otoczenia.

Gminny Program Rewitalizacji. Bytom 2020+[37].

Wskazany GPR jest dokumentem podstawowym, wciąż rozwijanym i aktualizowanym, aby umożliwić miastu korzystanie ze środków unijnych z nowej perspektywy finansowej (2021-2027) oraz dostosować się do bieżących potrzeb. W okresie obowiązywania kilkakrotnie go już aktualizowano a w marcu ubiegłego roku Rada Miejska podjęła decyzję o przystąpieniu do kolejnej aktualizacji. Jej proces (obejmujący m.in. nowe projekty i dostosowanie zapisów) był bardzo aktywny w 2025 r., został poddany konsultacjom społecznym (marzec - kwiecień 2025 r.), uzyskał wymagane opinie i został zakończony sukcesem w końcu lipca tego roku[38]. Utrzymane zostają wszystkie przedstawione w GPR Bytom 2020+ diagnozy i założenia. Głównym celem pozostaje w dalszym ciągu wyprowadzenie wyznaczonych obszarów rewitalizacji ze stanu kryzysowego, czemu ma służyć kompleksowe i zintegrowane działania w sferze społecznej, gospodarczej, środowiskowej i przestrzenno-technicznej. Najważniejsze założenia i priorytety w zaktualizowanej wersji Programu, to:

1. pozyskiwanie środków zewnętrznych: GPR zapewnia szczegółową diagnozę obszaru kryzysowego, co jest fundamentalne dla uzasadnienia konieczności wsparcia

[37] przyjęty uchwałą Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 27 lutego 2017 nr XXXVIII/487/17; dokument wielokrotnie aktualizowany uchwałami Rady Miejskiej w Bytomiu: w dniu 23 września 2019 r. (uchwała XVII/223/19), 23 marca 2020 r. (uchwała XXVI/392/20), 25 września 2023 r. (uchwała LXXXIV/1059/23); ostatnia aktualizacja: patrz przypis 38

[38] uchwała Rady Miejskiej w Bytomiu nr XIX/171/25 z dnia 28 lipca 2025 r.

finansowego w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych [39] i inne środki zewnętrzne, niezbędne do realizacji spektakularnych remontów i inwestycji;

2. rozszerzenie listy projektów: w ramach aktualizacji do podstawowej listy przedsięwzięć uzupełniających (realizowanych m.in. przez wspólnoty mieszkaniowe czy prywatnych przedsiębiorców) dołączyło aż 40 nowych obiektów i koncepcji.
3. inwestycje w kluczowe obiekty kultury i edukacji: do przedsięwzięć rewitalizacyjnych włączono m.in.:
   -zabytkowy, secesyjny gmach IV Liceum Ogólnokształcącego,
   -Muzeum Górnośląskie (modernizacja i dostosowanie do nowych funkcji).
   -Bytomskie Centrum Kultury.
4. zagospodarowanie terenów poprzemysłowych: priorytetem jest transformacja i nadanie nowych funkcji dużym, zdegradowanym obszarom postindustrialnym, w tym: zagospodarowanie terenu dawnej KWK Rozbark, koncepcja odnowy i adaptacji terenów dawnych Warsztatów Naprawczych GKW w Rozbarku.

Obszary Działań: Działania rewitalizacyjne koncentrują się na sześciu zamieszkałych podobszarach o największej koncentracji problemów: Rozbark, Śródmieście Północ, Śródmieście Zachód, Śródmieście, Bobrek, Kolonia Zgorzelec. Obejmują także 8 obszarów niezamieszkałych, po dawnych zakładach przemysłowych, m.in.: EC Szombierki i Pola Szombierskie, tereny pokopalniane KWK Szombierki KWK Centrum, tereny po hucie Bobrek.

Raporty o Stanie Miasta.

Raporty monitoringowe GPR Bytom 2020+. Miasto Bytom publikuje zarówno cykliczne Raporty o stanie miasta, jak i Raporty monitoringowe dotyczące wdrażania Gminnego Programu Rewitalizacji. Dokumenty te są dostępne i pozwalają na śledzenie zmian i postępów we wszystkich obszarach życia mieszkańców miasta. Raporty o Stanie Miasta. Coroczne Raporty stanowią podsumowanie funkcjonowania gminy, realizacji budżetu oraz działań strategicznych w danym roku. Raport o Stanie Miasta Bytomia za rok 2024 traktuje ochronę zabytków i dziedzictwa kulturowego jako podstawowy element inwestycyjny i tożsamościowy miasta, realizowany głównie poprzez Gminny Program Rewitalizacji Bytom 2020+. W treści wyróżniono kilka rodzajów działań mających wpływ na dziedzictwo

[39] Bytom intensywnie korzysta ze środków unijnych w ramach mechanizmów zintegrowanych i celowanych; w nowej perspektywie finansowej (2021-2027), jako członek Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii (GZM), jest beneficjentem instrumentu Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych (ZIT) dla Subregionu Centralnego; w poprzedniej perspektywie finansowej korzystał z instrumentu o nazwie Obszar Strategicznej Interwencji (OSI)

historyczne i zabytkowe. W 2024 r. realizacja GPR Bytom 2020+ była głównym motorem działań pro-zabytkowych, koncentrując się na kompleksowej odnowie technicznej i funkcjonalnej budynków oraz przestrzeni miejskich wpisanych do ewidencji lub rejestru zabytków. Działania objęły trzy główne obszary. Realizacje związane z odnową techniczną i funkcjonalną obiektów architektonicznych i oraz przestrzeni miejskich wpisanych do rejestru zabytków.

1. Remonty budynków i kamienic - kontynuowano szeroko zakrojone prace remontowe w zasobie komunalnym, zwłaszcza w podobszarach rewitalizacji (Śródmieście, Rozbark, Bobrek, Kolonia Zgorzelec). Działania te obejmowały renowację elewacji, dachów oraz instalacji w budynkach mieszkalnych, z których duża część jest ujęta w gminnej ewidencji zabytków.
2. Adaptacja dziedzictwa przemysłowego - postępy w procesie nadawania nowych funkcji zdegradowanym terenom poprzemysłowym, m.in. inwestycje dotyczące Centrum Sportów Wspinaczkowych i Siłowych; przedsięwzięcia te postępują i są traktowane jako kluczowe dla zachowania dziedzictwa techniki poprzez jego kreatywną adaptację.
3. Rewaloryzacja przestrzeni publicznych - raport odnotowuje prace związane z modernizacją ulic i placów w historycznej tkance miejskiej, które mają na celu poprawę estetyki i funkcjonalności obszarów o wysokiej wartości zabytkowej. Przykładem jest rewaloryzacja Kolonii Zgorzelec, stanowiącej cenny przykład historycznej zabudowy patronackiej.

Raport wymienia również podjęte przez miasto działania w sferze popularyzacji wiedzy o dziedzictwie i wzmacniania tożsamości kulturowej. Świetnym pretekstem do tego typu działań był Jubileusz 770-lecia Miasta. Rok 2024 był rokiem obchodów 770-lecia istnienia Bytomia, co stanowiło impuls dla licznych wydarzeń kulturalnych i promocyjnych. Wielkim wydarzeniem w ramach obchodów był uroczysty spektakl operowy Don Giovanni, wystawiony w pięknie odremontowanym gmachu Opery Śląskiej. Wśród wielu imprez warto wspomnieć również AGLO FESTIWAL 2024 - trzydniowy festiwal śląskiej kultury, który obejmował spotkania, dyskusje, spacery oraz spektakle na temat regionu, Bytomia i Śląska. Unikalnym wydarzeniem była także Wizyta Potomków Zasłużonych Obywateli Miasta, Georga Brüninga - nadburmistrza Bytomia w latach 1883-1919 i Franza Landsbergera, twórcy Teatru Miejskiego, pierwowzoru Opery Śląskiej i związane z nimi wydarzenia: wycieczka śladami obu wybitnych postaci oraz spotkanie promujące książkę pt. „Od Teatru Miejskiego i Domu Koncertowego do Opery Śląskiej. Życie dla sztuki Franza Landsbergera”. Odbyły się również liczne imprezy propagujące dziedzictwo niematerialne,

czego przykładem jest Bytomskie Święto Stroju Rozbarskiego. Głównym celem była próba bicia Rekordu Polski na największe zgromadzenie osób w stroju ludowym**.** Wydarzenie zakończyło się sukcesem w 2025 r., dotychczasowy rekord z 2016 r., ustanowiony na Mazowszu, został pobity o 119 osób - wzięło w nim udział 586 uczestników, głównie w strojach rozbarskich. Program imprezy obejmował też warsztaty tańców regionalnych i potańcówkę. Wszystkie wydarzenia, oprócz znacznych walorów edukacyjnych, spełniły również funkcje społeczne, miały silne znaczenie integracyjne i zwiększyły aktywne uczestnictwo mieszkańców w życiu miasta.

Raporty Monitoringowe GPR Bytom 2020+.

Gminny Program Rewitalizacji jest monitorowany zgodnie z zapisami ustawy o rewitalizacji. Ostatnim dostępnym sprawozdaniem analitycznym, obejmującym szerszy zakres wskaźników, jest III Raport monitoringowy dotyczący okresu 01.01.2021 - 31.12.2022, który został przygotowany w marcu 2023 r. W marcu 2024 r. opublikowano również Sprawozdanie za 2023 rok z realizacji Gminnego Programu Rewitalizacji Bytom 2020+. Dane *ze* sprawozdania zostały następnie wykorzystane w treści Raportu o stanie miasta za 2024 rok, potwierdzając założenie, że ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytkowego stanowiła priorytet i główną oś działań w ramach GPR.

Program Ochrony Środowiska dla Miasta Bytomia na lata 2022-2030 z perspektywą do 2035 roku.[40]

Dokument stanowi fundamentalny element systemu zarządzania środowiskiem w gminie, integrując wszystkie działania i dokumenty dotyczące ochrony środowiska i przyrody na poziomie jednostki samorządu terytorialnego. Z uwagi na specyfikę Bytomia i jego silne powiązanie z dziedzictwem poprzemysłowym i historyczną tkanką miejską, POŚ odnosi się do kwestii dziedzictwa kulturowego i krajobrazu historycznego w sposób pośredni i uzupełniający. Program koncentruje się na obszarach miejskiej zieleni urządzonej i obszarach prawnie chronionych w rozumieniu ustawy o ochronie przyrody. Wśród ośmiu parków wymienionych w Programie, cztery zostały wpisane do rejestru zabytków, są więc niejako chronione podwójnie - ze względu na ze względu na swoją wartość historyczną i zabytkową oraz ze względu na walory przyrodnicze. Ochrona i utrzymanie zieleni urządzonej, krajobrazu historycznego oraz śródmiejskich terenów zielonych ma kluczowe

[40] aktualny Program Ochrony Środowiska dla Miasta Bytomia na lata 2022-2030 z perspektywą do roku 2035 został przyjęty uchwałą nr LIII/687/22 z dn.28 września 2022 r.

znaczenie dla ładu przestrzennego i estetyki przestrzeni miejskiej. Program kładzie nacisk na dbałość o ład przestrzenny i zrównoważone gospodarowanie przestrzenią. Poprawa estetyki poprzez zwiększenie obszarów zieleni sprzyja poprawie krajobrazu historyczno-kulturowego miasta, zwłaszcza na terenach zdegradowanych (postindustrialnych i poprzemysłowych). POŚ wspiera cele rewitalizacyjne miasta, które są mocno osadzone w dziedzictwie historycznym. Program Ochrony Środowiska uwzględnia problematykę rekultywacji i zagospodarowania obszarów poprzemysłowych, co jest warunkiem wstępnym dla wszelkich działań inwestycyjnych i konserwatorskich (np. adaptacji obiektów postindustrialnych na cele kulturalne). W dotychczas obowiązującej Aktualizacji Programu Ochrony Środowiska dla miasta Bytomia na lata 2012-2015 z perspektywą lat 2016-2019, obejmującej działania strategiczne do roku 2019 z perspektywą do roku 2025, jako główny cel strategiczny w obszarze ochrony zasobów przyrodniczych wskazano ochronę przyrody i krajobrazu oraz kształtowanie zieleni urządzonej. Powyższe cele są aktualne, mają charakter długoterminowy i powinny być realizowane w ramach zadań własnych miasta. Autorzy Programu postulują utrzymanie priorytetowych kierunków działań w zakresie:

- ochrony „Podziemi Tarnogórsko-Bytomskich” - udział w programie NATURA 2000,
- minimalizacji negatywnych skutków eksploatacji górniczej i rozwoju infrastruktury transportowej,
- optymalnego kształtowania i zapewniania ciągłości terenów zieleni na obszarze miasta,
- podejmowanie działań na rzecz pogodzenia funkcji przyrodniczej i rekreacyjnej lasów w granicach miasta,
- kształtowania systemu obszarów chronionych miasta Bytomia w ciągłości z terenami otaczającymi sposób umożliwiający skuteczną ochronę powiązań przyrodniczych w skali aglomeracji.

Program opieki nad zabytkami Miasta Bytomia na lata 2022-2025[41].

Program ma za za6danie działać jako instrument realizacji kompleksowej i skoordynowanej polityki w zakresie opieki nad zabytkami, w tym integrować działania różnych podmiotów i wskazać możliwości pozyskiwania środków finansowych. Poprzedni dokument nakreślił ówczesny kontekst prawny ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce a w dalszej części, po analizie czynników gospodarczych, społecznych i historycznych, scharakteryzował

[41] przyjęty uchwałą nr LXXIV/918/18 LIV/739/22 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia z dnia 28 lutego 2022 r.

krajobraz kulturowy Bytomia. W części programowej określono główny cel programu - włączenie ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych miasta i poprawa stanu zachowania dziedzictwa kulturowego. W związku z powyższym zaproponowano kontynuację działań ustalonych w poprzednich programach, określając priorytety i kierunki działań, które nadal pozostają aktualne:

Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego miasta, w tym:

1. Poprawę stanu zachowania obiektów zabytkowych (architektury i małej architektury);
- wspieranie prac konserwatorskich poprzez dotacje samorządu Bytomia;
- rewaloryzację zabytkowych założeń parkowych.
- Sprawne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego, co wiąże się z: aktywnym prowadzeniem Gminnej Ewidencji Zabytków;
- utrzymaniem Wydziału Miejskiego Konserwatora Zabytków;
- uwzględnianiem ochrony zabytków w planowaniu przestrzennym.
- Popularyzacja dziedzictwa kulturowego i edukacja, dążące do: podejmowania działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych;
- montażu tablic informacyjnych na zabytkach;
- promocji zabytków poprzez wydawnictwa i media.
2. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy ich stanu zachowania;
3. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;.
4. Wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.

V.2. OPRACOWANIA WYZNACZAJĄCE KIERUNKI POLITYKI PRZESTRZENNEJ GMINY.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Bytom.[42]

Studium to obecnie jeszcze podstawowy dokument planistyczny określający politykę przestrzenną gminy, stanowiący bazę dla polityki przestrzennej i wyznaczający obszary podlegające ochronie konserwatorskiej. Zgodnie z przepisami znowelizowanej w lipcu 2023 r. ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym Studium obowiązujące do tej pory, wygasa z końcem czerwca 2026 i zostanie zastąpione przez Plan Ogólny Gminy[43]. Zgodnie z przepisami ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, we wciąż obowiązującym Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Bytom uwzględniono okoliczności wynikające ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz określono obszary i zasady jego ochrony. Tekst Studium stanowi potwierdzenie założenia zawartego w Strategii rozwojowej, że jednym z kluczowych elementów rozwoju miasta jest jego dziedzictwo i środowisko kulturowe. Tej problematyce poświęcono znaczną część dokumentu, publikując tabelaryczne zestawienia obiektów i obszarów już chronionych oraz proponując kolejne liczne obiekty do różnych form ochrony.

W części Studium poświęconej uwarunkowaniom ukazuje się aktualną sytuację miasta we wszystkich aspektach życia, także sytuację związaną z dziedzictwem kulturowym. Wymieniono szczegółowo zasoby zabytkowe oraz określono wymogi ich ochrony. Studium uznaje krajobraz kulturowy Bytomia za jeden z najważniejszych elementów decydujących o jego tożsamości i atrakcyjności. Składają się nań następujące elementy:

- historyczna struktura przestrzenna miasta: Wyraźnie narastająca i podlegająca transformacjom przez ostatnie około 750 lat;
- strefa centrum: Wypełniona w znacznym stopniu XIX-wieczną zabudową miejską o charakterze pierzejowym i kamienicznym;
- wartościowa substancja zabytkowa i kulturowa (zarówno w rejestrze, jak i w GEZ);

[42] obowiązuje Studium które przyjęte zostało uchwałą nr XVI/204/11 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 24 sierpnia 2011 r.; dokument był wielokrotnie zmieniany, jedna z najnowszych zmian, która konsoliduje wcześniejsze ustalenia, została przyjęta uchwałą nr LXXXVI/1078/23 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 27 listopada 2023 r., uchwała ta jest aktem prawnym, który zatwierdza i nadaje moc prawną nowej, jednolitej wersji (tekst ujednolicony) Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Bytom, obejmującej łącznie osiem obszarów, dla których wprowadzono zmiany.

[43] nowelizacja ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 7 lipca 2023 r. wprowadza plan ogólny jako podstawowe narzędzie planowania przestrzennego gminy, zastępujące studium. Bytom jest w trakcie prac nad Planem Ogólnym Gminy, w BIP Urzędu Miejskiego znajduje się informacja o Ogłoszeniu Prezydenta Bytomia o przystąpieniu do sporządzenia planu ogólnego Gminy Bytom (z dnia 2024-11-20).

- historyczne układy zieleni urządzonej (parki, ciągi przyuliczne);
- cmentarze o rodowodzie historycznym;
- układ komunikacyjny oparty na historycznym zarysie dróg;
- wartości niematerialne.

W treści dokumentu wskazano, że na terenie miasta znajdują się liczne obiekty i obszary objęte różnymi formami ochrony prawnej na mocy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w tym:

- układ urbanistyczny miasta i układy zieleni urządzonej - objęte są obszarowym wpisem do rejestru zabytków,
- pojedyncze obiekty architektoniczne - indywidualnie wpisane do rejestru zabytków nieruchomych.
- obiekty ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków (GEZ), które objęte są ochroną prawną na mocy wpisu do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (mpzp).

Studium nakłada wymóg uwzględniania uwarunkowań ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków we wszelkich planistycznych i inwestycyjnych działaniach, w związku z tym ustalenia ochrony wartości kulturowych Bytomia znalazły następnie odbicie w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, które jako akty prawa miejscowego mają moc prawną na danym obszarze.

Część Studium poświęcona kierunkom zagospodarowania przestrzennego, wyznacza przyszłą politykę przestrzenną Bytomia w zakresie ochrony dziedzictwa.

1. Ochrona i rehabilitacja historycznych układów przestrzennych:
   - utrzymanie i konserwacja historycznego układu urbanistycznego miasta oraz innych historycznych układów osadniczych, np. kolonii przemysłowych,
   - ochrona i rewaloryzacja historycznej struktury funkcjonalno-przestrzennej,
   - weryfikacja i aktualizacja stref ochrony konserwatorskiej.
2. Ochrona obiektów:
   - bezwzględna ochrona i konserwacja obiektów wpisanych do Rejestru Zabytków Nieruchomych,
   - ochrona całej substancji zabytkowej ujętej w Gminnej Ewidencji Zabytków, z preferencją dla prac renowacyjnych i konserwatorskich nad rozbiórkami czy nadmiernymi przekształceniami,
   - wyznaczenie stref ochrony reliktów archeologicznych.

3. Wspieranie rozwoju tożsamości i turystyki:
   - wiązanie polityki przestrzennej z rewitalizacją historycznej tkanki miasta, w szczególności Śródmieścia, aby poprawić jego funkcje społeczne i gospodarcze,
   - eksponowanie i wykorzystanie dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza dziedzictwa poprzemysłowego i technicznego, na potrzeby turystyki i edukacji.
4. Ład przestrzenny i krajobraz kulturowy:
   - ochrona panoram i widoków oraz historycznych założeń parkowych i cmentarnych,
   - wprowadzenie ustaleń planistycznych (poprzez MPZP) mających na celu zachowanie i odtwarzanie tradycyjnej formy i charakteru zabudowy w historycznych rejonach miasta.

Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego.

Konsekwentna polityka władz Bytomia w kwestii opracowywania miejskich planów zagospodarowania przestrzennego przynosi wymierne efekty w postaci porządkowania przestrzeni miejskiej, stwarza również możliwości dla objęcia opieką prawną kolejnych obiektów i terenów cennych ze względów historycznych. Plany miejscowe ukazują nasycenie miasta obiektami historycznymi. W porównaniu z danymi z poprzedniego Programu Opieki Nad Zabytkami Miasta Bytomia, w aktualnym dokumencie odnotowujemy znaczący wzrost liczby miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i znaczne zwiększenie procentu powierzchni gminy pokrytej tymi planami:

- poprzednio: planami objęte było 46,9% powierzchni miasta (tj. 3 256,3 ha),[44]
- 31 grudnia 2024 r.: 59,1% powierzchni miasta (4104,5 ha) objęte było, już obowiązującymi planami, natomiast 28,8% powierzchni (2002,3 ha) objęto przystąpieniami do sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.[45]

[44] Raport o stanie miasta. Bytom 2020 r., maj 2021, str. 24
[45] Raport o stanie miasta. Bytom 2024 r., maj 2025, str. 18

VI. CHARAKTERYSTYKA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO BYTOMIA

VI.1. CHARAKTERYSTYKA MIASTA.

Położenie i podstawowe informacje o mieście. Bytom to miasto na prawach powiatu, o średniowiecznym rodowodzie i bogatej historii, usytuowane w centralnej części województwa śląskiego oraz w centrum nowego tworu administracyjnego, Górnośląsko Zagłębiowskiej Metropolii, która jest zrzeszeniem gmin charakteryzujących się istnieniem silnych powiązań funkcjonalnych i zaawansowaniem procesów urbanizacyjnych.

Położenie Bytomia na obszarze województwa śląskiego (źr.: mapa.targeo.pl)

Metropolia leży na trasie głównych szlaków krajowych i międzynarodowych zarówno drogowych, jak i kolejowych. Na północy funkcjonuje międzynarodowy port lotniczy Katowice-Pyrzowice. Metropolia jest ośrodkiem gospodarczym, będąc centrum handlowo-usługowym ze znacznym udziałem działalności produkcyjnej. Jest również ośrodkiem koncentracji specjalistycznych usług medycznych, funkcji akademickiej, kulturalnej, religijnej

oraz sportowej. W założeniach, powstanie związku powinno uprościć zarządzanie tym mocno zurbanizowanym obszarem a w efekcie ułatwić życie ponad dwóm milionom jego mieszkańców, m.in. w sferze koordynacji planowania przestrzennego, wspólnej promocji regionu, ochrony środowiska, kompleksowej współpracy przy transformacji i rewitalizacji terenów poprzemysłowych i in[46].

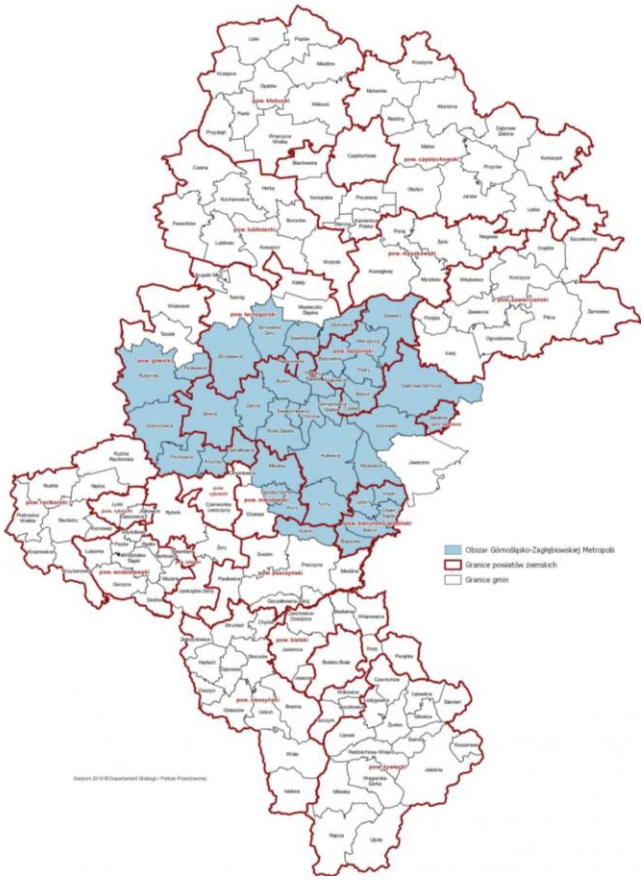

Obszar Zagłębiowsko-Górnosląskiej Metropolii
(źr.:infogzm.metropoliagzm.pl/en/maps/raster-maps/#group-1)

Związek metropolitalny w województwie śląskim składa się z ziem wschodniego Śląska (Górny Śląsk) i zachodniej Małopolski (Zagłębie Dąbrowskie). Przynależność regionalna obu części metropolii, odmienna, lecz zjednoczona przemysłową historią, jest wyrażona zarówno w staraniach samorządów, jak i tożsamości mieszkańców.

Bytom zajmujący powierzchnię 69,4 km^2 i usytuowany w centralnej części metropolii, jest głównym miastem podregionu bytomskiego ZGM. Położenie na skrzyżowaniu ważnych historycznych szlaków komunikacyjnych z południa na północ i z zachodu na wschód Europy (Via Regia) , czyni zeń ważny drogowy i kolejowy węzeł komunikacyjny a znaczny udział

[46] najmłodsza metropolia w Europie i największa metropolia w Europie Środkowej, pierwsza na terenie Polski; historycznie stanowi nawiązanie do przedwojennej idei trójmiasta Zabrze-Bytom-Gliwice

lasów i terenów zielonych (ok. 24%) powoduje, że Bytom jest jednym z dziesięciu najbardziej zielonych miast śląskich. Pod względem administracyjnym miasto nie ma formalnie ustanowionych dzielnic (jednostek pomocniczych gminy) z własnymi radami i budżetami. Zwyczajowo i historycznie dzieli się jednak na mniejsze obszary, które są powszechnie nazywane dzielnicami lub osiedlami. Jest ich 12: Bobrek, Górniki, Karb, Łagiewniki, Miechowice, Osiedle Generała Jerzego Ziętka, Rozbark, Stroszek–Dąbrowa Miejska, Sucha Góra, Szombierki, Stolarzowice, Śródmieście. Nazwy te funkcjonują w świadomości mieszkańców, planowaniu przestrzennym i komunikacji miejskiej.

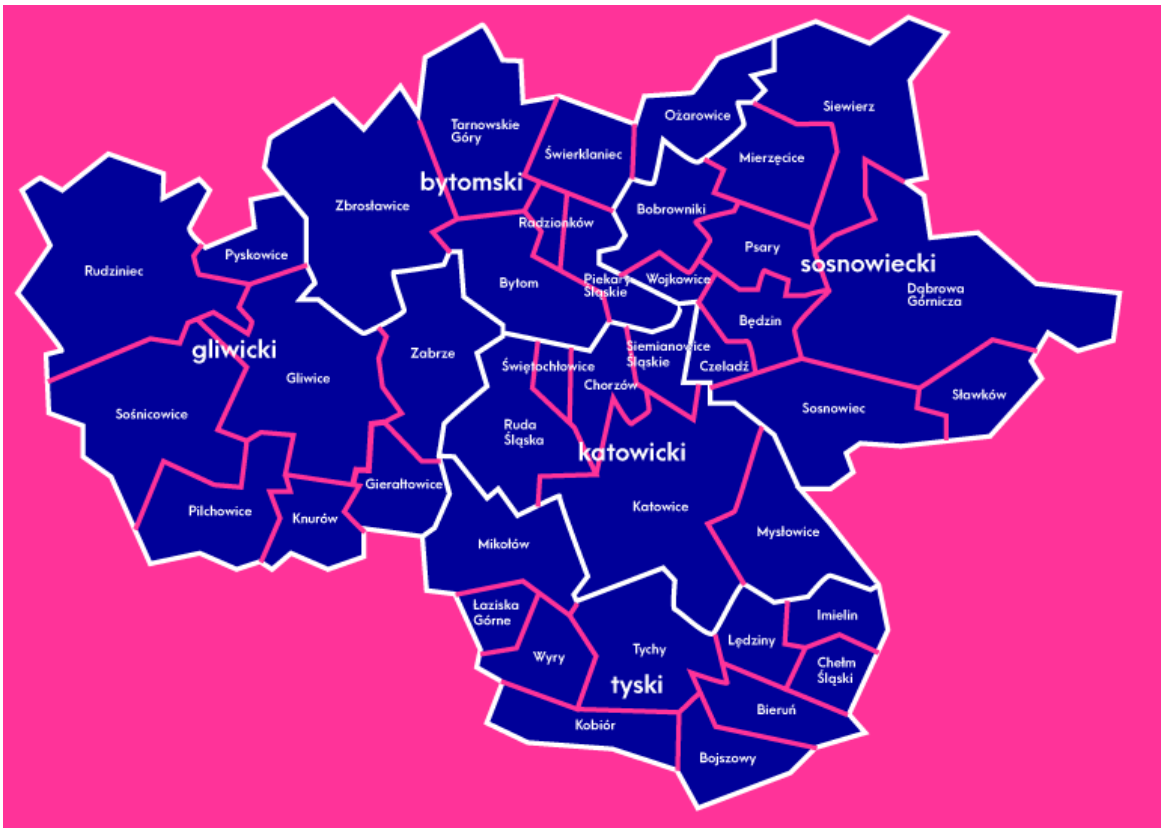

Bytom i podregion bytomski na obszarze ZGM (źr.: https://metropoliagzm.pl/)

Podział Bytomia na dzielnice (źr.: wikipedia.pl/)

Zróżnicowany fizjograficznie teren miasta, porośnięty w dużym stopniu lasami, poprzecinany jest niewielkimi ciekami wodnymi[47] i urozmaicony kilkudziesięcioma stawami pochodzenia antropogenicznego. Na przestrzeni lat, wskutek intensywnej eksploatacji górniczej, obszar uległ istotnym przekształceniom, których konsekwencją jest powstanie rozległych niecek i zapadlisk oraz obniżenie się terenu miasta średnio o 5,5 m.

Pod względem geologicznym miasto zlokalizowane jest na pokładach węgla i rud żelaza, co od wieków determinowało jego historię i strukturę, stanowiąc z jednej strony siłę sprawczą błyskawicznego, niesamowitego rozwoju w XIX w., z drugiej - powód jego upadku w czasach współczesnych.

W Bytomiu od lat utrzymuje się tu się niekorzystna sytuacja demograficzna, która jest skutkiem nie tyko ujemnego przyrostu naturalnego, ale także silnych tendencji migracyjnych. Lokalna społeczność, mocno zróżnicowana wskutek ruchów migracyjnych ostatniego stulecia, które spowodowane były zmianami historyczno-geograficznymi w tej części Europy, stanowi w dalszym ciągu zróżnicowany kulturowo konglomerat, który do dziś ma problemy z określeniem wspólnej tożsamości. Transformacja gospodarcza i upadek

[47] Drama, Szarlejka, potok Segiet i największy z bytomskich cieków - rzeka Bytomka

przemysłu ciężkiego stały się przyczyną zubożenia mieszkańców i nasiliły związane z tym problemy społeczne.

Liczba mieszkańców na 31 grudnia 2024 r. (meldunek stały) wynosiła 128 830 osób[48].

Pod względem gospodarczym Bytom, do lat 90-tych ubiegłego wieku, pełnił ważną rolę jako ośrodek przemysłu ciężkiego (działało tu 11 kopalń i 2 huty). Obecnie, spośród tego typu zakładów działa już tylko kopalnia Bobrek-Centrum, która kończy wydobycie ze względu na zagrożenie geologiczno-górnicze. Natomiast na zrekultywowanych terenach po dawnych Zakładach Górniczo-Hutniczych „Orzeł Biały" powstał nowoczesny kompleks inwestycyjny o nazwie „Orzeł Biały" - Bytomski Park Przemysłowy.

Współcześnie miasto pełni, przede wszystkim, rolę ośrodka administracyjnego, akademickiego, kulturalnego i turystycznego. W Bytomiu mają swoją siedzibę wydziały zamiejscowe Śląskiego Uniwersytetu Medycznego (Wydział Zdrowia Publicznego) i Wydział Teatru Tańca w Bytomiu Akademii Sztuk Teatralnych im. Stanisława Wyspiańskiego w Krakowie. Miasto jest siedzibą znanych w kraju i poza nim instytucji kulturalnych: Opery Śląskiej i Muzeum Górnośląskiego. Ponadto znajdują się tu inne znaczące instytucje: Ogólnokształcąca Szkoła Baletowa im. Ludomira Różyckiego, Bytomskie Centrum Kultury, kina, galerie sztuki, młodzieżowe domy kultury. Do atrakcji turystycznych należą rezerwat „Segiet", zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Żabie Doły", linia Kolejki Wąskotorowej, całoroczne centrum sportowo-rekreacyjne „Dolomity Sportowa Dolina" i inne.

VI.2. HISTORIA I ROZWÓJ PRZESTRZENNY BYTOMIA.

Pierwsze ślady osadnictwa na terenie Bytomia pochodzą z końca epoki brązu. Nazwa grodu *Bitom* pojawia się po raz pierwszy w dokumencie z lat 1123-1125 potwierdzającym nadaną benedyktynom z Tyńca dziesięcinę i dochody z dwóch karczm bytomskich. Założenie średniowiecznego miasta poprzedziło istnienie średniowiecznego grodu na wzgórzu Małgorzatki w zakolu rzeki Bytomki, który zgodnie z badaniami archeologicznymi, od XI w. stanowił obronną siedzibę kasztelanii. Obiekt był umocniony wałami ziemnymi wzmocnionymi konstrukcję drewnianą. To właśnie tu, w XII w. powstał pierwszy kościół parafialny pw. św. Małgorzaty. Ok. 1200 r., za sprawą księcia śląskiego Mieszka Plątonogiego, zerwano ostatecznie, wcześniej ścisłe, związki Bytomia z Małopolską, a księstwo zostało włączone do Śląska. W 1254 r. książę Władysław Opolsko-Raciborski lokował na prawie niemieckim miasto Bytom założone na miejscu starej, zniszczonej w czasie najazdu tatarskiego osady targowej. Miasto rozplanowano wokół kościoła

[48] źródło: dane Wydziału Spraw Obywatelskich Urzędu Miejskiego w Bytomiu (często wykorzystywane w lokalnych raportach i publikacjach).

parafialnego pw. WNMP (1231 r.). znalazło się na skrzyżowaniu ważnych europejskich traktów handlowych. Założenie powstało w oparciu o oś wsch.-zach., wytyczoną przez szlak handlowy z Wrocławia do Krakowa (jej pozostałością na terenie miasta jest ulica Krakowska). Do dziś czytelny jest w planie współczesnego Bytomia owalnicowy układ urbanistyczny z prostokątnym placem targowym, szachownicowym układem ulic i kwartałów zabudowy[49]. Wkrótce, świetnie rozwijające się miasto zostało otoczone murami obronnymi. Ówczesny władca księstwa bytomskiego, książę Kazimierz II, wzniósł tu także zamek książęcy.

Zarys średniowiecznego miasta na współczesnym planie Bytomia (https://www.bytom.pl/czas-wolny/architektura-i-zabytki)

Bytom średniowieczny zawdzięczał swój rozwój handlowi i górnictwu kruszców, które już wówczas było podstawą gospodarki miasta. Niestety, w połowie XIV w. wydobycie srebra i ołowiu zamarło z powodu braku technicznych możliwości dotarcia do głębszych pokładów surowców. W tym czasie również wygasła bytomska linia Piastów w (1355 r.). Wkrótce potem księstwo uległo rozproszeniu a w 1430 r. zostało dotknięte najazdem Husytów.

[49] wyburzenie zniszczonego po wojnie kwartału zabudowy w pierzei zachodniej rynku spowodowało, że jest on dwa razy większy od średniowiecznego; w miejscu usuniętej zabudowy stały co najmniej dwa ratusze, ostatni pochodzący z 1877 r.

Nastały lata niepowodzeń, upadku gospodarczego, zmieniających się i zaniedbujących miasto władców. Wreszcie, w 1603 r., księstwo przechodzi pod panowanie Habsburgów, którzy w zamian za długi oddali je bankierowi królewskiemu, Łazarzowi Henckel von Donnersmarck. Przyszłość pokazała, że był to złoty interes Donnersmarcków[50]. Bytom w 1626 r. stał się dziedziczną posiadłością tego rodu a w 1697 otrzymał status wolnego państwa stanowego. Główną siedzibą rodu stał się zamek w Świerklańcu, w 1670 r. przebudowany na barokowy pałac, a potem rozbudowany jeszcze o część neogotycką (ok. 1849 r.).

W wyniku wojen śląskich Bytom wraz z całym Śląskiem wszedł w skład państwa pruskiego (1740 r.). Czasy Fryderyka Wielkiego, zwolennika oświeconego absolutyzmu, propagatora rozwoju przemysłu, inicjatora reform gospodarczych, administracyjnych i politycznych, które przyczyniły się do powstania nowoczesnego państwa, zapoczątkowały proces przekształcania Bytomia w ośrodek wielkoprzemysłowy. W tej kwestii nie do przecenienia była rola ministra górnictwa i hutnictwa w rządzie pruskim, Friedricha Wilhelma von Redena, zwanego „ojcem górnośląskiego przemysłu". Wszechstronnie wykształcony, obeznany z nowościami technicznymi Reden, wprowadzał podpatrzone w Europie innowacje, m.in.: szerokie zastosowanie maszyn parowych, wdrażanie nowych technologii (m.in. zastosowanie koksu w hutnictwie). Był także inicjatorem wykorzystania dróg wodnych do transportu węgla łodziami, stworzył rozbudowana sieć dróg lądowych do transportu surowców, sprowadził też na Górny Śląsk inżyniera metalurga Johna Baildona - uważanego za ojca współczesnej metalurgii.

Szeroko zakrojone reformy rządu pruskiego wprowadziły nowy podział administracyjny prowincji śląskiej, znosząc jej odrębność, zlikwidowały także feudalizm, za czym poszła niezależność miast prywatnych od ich feudalnych właścicieli. Zmiany objęły również organizację miejskich samorządów. W czasie wojen napoleońskich Bytom nie poniósł szkód w substancji miejskiej. Ich rezultatem były jednak olbrzymie kontrybucje wojenne oraz nakaz zburzenia murów miejskich. Przyniosło to jednak pozytywny efekt w postaci zyskania możliwości rozwoju terytorialnego miasta, co przełożyło się na błyskawiczny rozrost przedmieść.

Wiek XIX z polityką Fryderyka Wielkiego sprzyjającą oświeconemu absolutyzmowi i rozwojowi przemysłu, przekształcił Bytom w dynamiczny ośrodek wielkoprzemysłowy.

---

[50] ród szlachecki pochodzący ze Spiszu, wzmiankowany od przełomu XIV i XV w.; na Śląsk przenieśli się za czasów Łazarza I Starszego; w czasie wojen tureckich wspomagali Habsburgów pożyczkami, w zamian za co uzyskali różne ziemie w zastaw, w ten sposób otrzymali, m.in. bytomskie państwo stanowe; od XVII w. inwestujący w przemysł wydobywczy, w okresie rewolucji przemysłowej doszli do wielkiego znaczenia stając się jednym z najbogatszych rodów na Śląsku i w Prusach i otrzymując tytuł książęcy

Powstanie hut (Bobrek, Hubertus) oraz kopalń (Rozbark, Szombierki, Centrum) ugruntowało jego górniczy charakter.

Rozwijały się również inne gałęzie gospodarcze. Renesans przeżywał przemysł ceramiczny i wapienniczy, które miały istotny wpływ na rozwój budownictwa murowanego. Miasto stało się również jednym z centrów administracyjnych. Dynamicznie rozwijający się przemysł wymagał wciąż nowych pracowników, w związku z czym błyskawicznie rosła liczba ludności., a w 1860 r. było najliczniejszym pod względem mieszkańców powiatem pruskim. Taka sytuacja wymuszała konieczność zapewnienia nowym pracownikom miejsc zamieszkania. Powstały więc nowe formy zabudowy: zwarte ciągi kamienic czynszowych, rozbudowywanych ku górze i w głąb wąskich parcel, które zabudowywane były także przynależnymi do kamienic oficynami. Powodowało to ciasnotę i znaczne zagęszczenie na małej przestrzeni, co odbijało się na higienie i zdrowotności mieszkańców. Zarazem dbano o estetykę fasad budynków. Pod koniec XIX w. kamienice przyjmowały modny kostium eklektyczny, wkrótce zastąpiony przez płynne, dekoracyjne formy secesyjne[51] a następnie - przez racjonalne, znacznie lepiej rozplanowane, przestrzenne bloki zabudowy modernistycznej. Także właściciele zakładów przemysłowych, chcąc zapewnić sobie pracowników, zaczęli w ich pobliżu budować kolonie, czy osiedla pracownicze, na ogół oferujące pracownikom znacznie lepsze warunki życiowe.

W tym czasie widoczny jest także wzrost ilości zabudowy o funkcji publicznej. Istotny wpływ na rozwój miasta, a także regulację jego rozrostu miały szczegółowe plany przestrzenne z lat 1876-1879 oraz 1907 r. Przełom wieków, a także początek wieku XX przyniósł rozwój myśli technologicznej. W 1894 r. wybudowano pierwszą regularną linie tramwajową, w 1899 r., miasto zyskało oświetlenie elektryczne, w latach 1901-1904 wybudowano nowoczesną sieć wodociągowo-kanalizacyjną.

Widocznym śladem rozwoju przestrzennego Bytomia na przełomie XIX i XX w. jest ciąg placów, prowadzący od Rynku poprzez plac Grunwaldzki, plac Sobieskiego do placu Akademickiego, uzupełniony leżącym nieco na uboczu placem Słowiańskim. Niewątpliwie najważniejszym przedsięwzięciem było utworzenie w miejscu wyburzonych murów centrum administracyjno-handlowego i zarazem reprezentacyjnego placu miejskiego z promieniście wybiegającymi ulicami, wzorowanego na rozwiązaniach nowoczesnej urbanistyki francuskiej. Bulevard, potem Kaiser-Franz-Josef-Platz, dzisiejszy plac

[51] żadne inne miasto górnośląskie nie miało w l. 1900-06 tylu kamienic secesyjnych, co Bytom; ich projektantami byli najczęściej lokalni architekci i budowniczy (B. Störtkuhl, Modernizm na Śląsku 1900-1939, str.124)

Kościuszki, wraz z ulicą Bahnhofstraβe[52] (Dworcową) utworzył oś komunikacyjną łączącą miasto z jego infrastrukturą kolejową. Była to reprezentacyjna część miasta, z dominującymi eklektycznymi czteropiętrowymi kamienicami, hotelami, ekskluzywnymi sklepami i restauracjami[53].

Władze miasta wykazywały także troskę o samopoczucie mieszkańców, umożliwiając im odpoczynek i rekreację wśród rozległych terenów zielonych. Jedną z ważniejszych decyzji urbanistycznych tego czasu było bowiem powiększenie parku bytomskiego, który był traktowany jako „zielone płuca" miasta.

W XIX w. Bytom był również ośrodkiem polskiej aktywności kulturalno-narodowej, prowadzonej przez postacie takie jak Józef Lompa czy ks. Józef Szafranek, w odpowiedzi na politykę Kulturkampfu. Powstawały patriotyczne stowarzyszenia młodzieżowe i kobiece. Męska młodzież śląska grupowała się w Towarzystwie św. Alojzego. Ruch Alojzjanów powstał w 1871 r. z inicjatywy ks. Norberta Bończyka w Bytomiu na fali dążeń młodych Polaków do czynnego uczestnictwa wżyciu społeczno-kulturalnym i politycznym. Organizacje kobiece o podobnym profilu działalności, w kontrze do nasilających się tendencji germanizacyjnych, kultywowały folklor śląski i wartości katolickie.

Po I wojnie światowej Polska odzyskała niepodległość a Górny Śląsk pozostał terytorium spornym, o jego losie miał rozstrzygnąć plebiscyt. To w bytomskim hotelu „Lomnitz" mieścił się Polski Komisariat Plebiscytowy pod wodzą Wojciecha Korfantego. Mimo ożywionej działalności różnych środowisk propolskich, wynik plebiscytu był niekorzystny dla zwolenników włączenia Bytomia do Państwa Polskiego.

Lata międzywojenne przyniosły miastu kolejny boom budowlany i architektoniczny, tym razem pod znakiem modernizmu i Neues Bauen. Wynikało to częściowo z propagandowych działań władz niemieckich, które podsycały rywalizację między niemieckim Beuthen i polskimi Katowicami. Zaowocowało to powstaniem wielu wybitnych modernistycznych realizacji po obu stronach granicy. Państwo niemieckie inwestowało duże środki finansowe w budowę nowoczesnych obiektów użyteczności publicznej oraz zespołów zabudowy mieszkaniowej. W centrum powstały, m.in. budynki dzisiejszego kina "Gloria", Muzeum Górnośląskiego, Miejskiego Zakładu Kąpielowego, wzniesiono także nowy dworzec

[52] wzdłuż osi komunikacyjnej prowadzącej do kolei, wzniesiono eleganckie, eklektyczne kamienice, hotele i restauracje. Wyróżniała się zwłaszcza oryginalna architektura radcy Carla Bruggera, pokrewna stylowi Ottona Wagnera

[53] w latach 70.XX w. podjęto decyzje o nowym zagospodarowania śródmieścia Bytomia; 1972-79 doszło do nieodwracalnych szkód – wyburzono 23 budynki starej zabudowy placu i na tym zakończono całą inwestycję, rujnując tę część miasta i pozbawiając ja dawnego prestiżu i znaczenia; dziś pn. pierzeję placu zamyka centrum Agora, oddane do użytku w 2010 r.

kolejowy. Rozwinęło się również budownictwo mieszkaniowe - osiedle na dzisiejszej ul. Axentowicza i Fałata, na placu Akademickim i wiele innych obiektów.

Powstał wówczas również projekt trójmiasta Gliwice-Zabrze-Bytom. Idea narodziła się po podziale Górnego Śląska i była elementem wspomnianej wyżej rywalizacji między Polską i Niemcami. W 1928 r. rozpisano konkurs na wspólne centrum tego nowego tworu. Miało się ono mieścić na terenie Zabrza. W konkursie wzięli udział m.in.: Max Berg, Paul Bonatz oraz Hans Poelzig. Wybrano projekt tego ostatniego, idea nie została jednak urzeczywistniona. Powodem był kryzys ekonomiczny oraz zmiany polityczne w Niemczech, bowiem dla nazistów finansowanie awangardowych projektów modernistycznych nie było priorytetem.

Druga wojna światowa przyniosła w styczniu 1945 r., wraz z wkroczeniem wojsk radzieckich, zniszczenie znacznej części miasta, w tym rynku wraz z ratuszem. Z końcem roku rozpoczął się napływ do miasta Polaków repatriowanych z kresów wschodnich II Rzeczypospolitej, szczególnie ze Lwowa i jego okolic. Bytom stał się jednym z największych skupisk lwowiaków[54], co w następnych latach znalazło odzwierciedlenie w życiu kulturalnym i społecznym miasta.

W 1951 r. nastąpiło powiększenie terytorium miasta. Okoliczne gminy: Bobrek-Karb, Łagiewniki, Miechowice i Chruszczów (Szombierki) włączono w granice administracyjne Bytomia. Kolejna reforma administracyjna z 1975 r. powiększyła jeszcze jego obszar o: Górniki, Radzionków, Stolarzowice i Suchą Górę. W 1998 r. od Bytomia odłączył się Radzionków, zyskując prawa miejskie. W 1954 r. ze względu na cenne złoża znajdującym się pod zwartą zabudową śródmieścia, rozważano szaloną koncepcję jego likwidacji i przesiedlenia mieszkańców, która szczęśliwie dla historycznej zabudowy, nie doszło do skutku. W latach 50. XX w. rozpoczęto za to sukcesywne wypełnianie wyrw w zwartej zabudowie kontynuowane w latach 60.

W następnych latach nastąpiła zmiana filozofii rozwoju miasta. Po okresie zapaści gospodarczej w latach 90.XX w., Bytom ostatecznie podjął starania o zmianę swojego wizerunku, eksponując tradycje kulturalne i naukowe, zagospodarowując rozległe tereny zielone i przystosowując je do funkcji rekreacyjnej. Podjęto starania o zmianę wizerunku „czarnego” przemysłowego Bytomia - miejsca ciężkiej, niebezpiecznej pracy, w miejsce kolorowe, atrakcyjne, przyjazne dla mieszkańców i przyjezdnych, oferujące ambitną rozrywkę i atrakcyjny wypoczynek.

[54] do końca 1945 r. przybyło ich tu już 29 tys., stanowili 27,5% populacji miasta

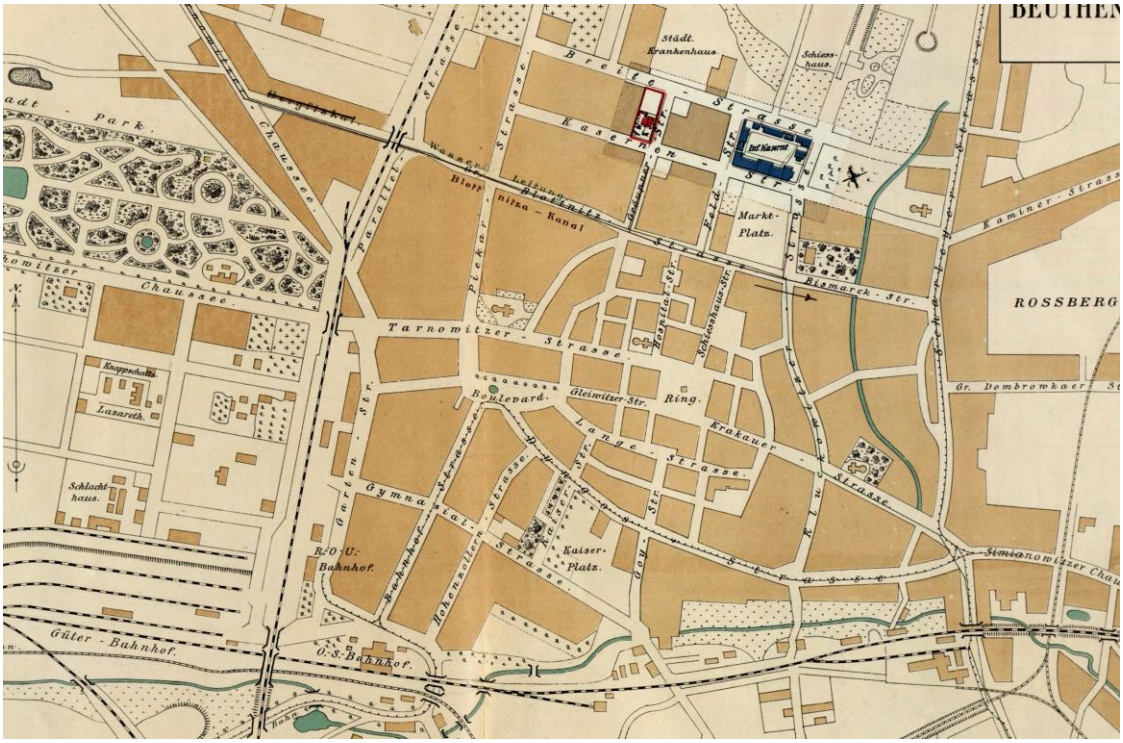

Fragment planu Bytomia z 1900 r. (źr.: www.polska-org.pl)

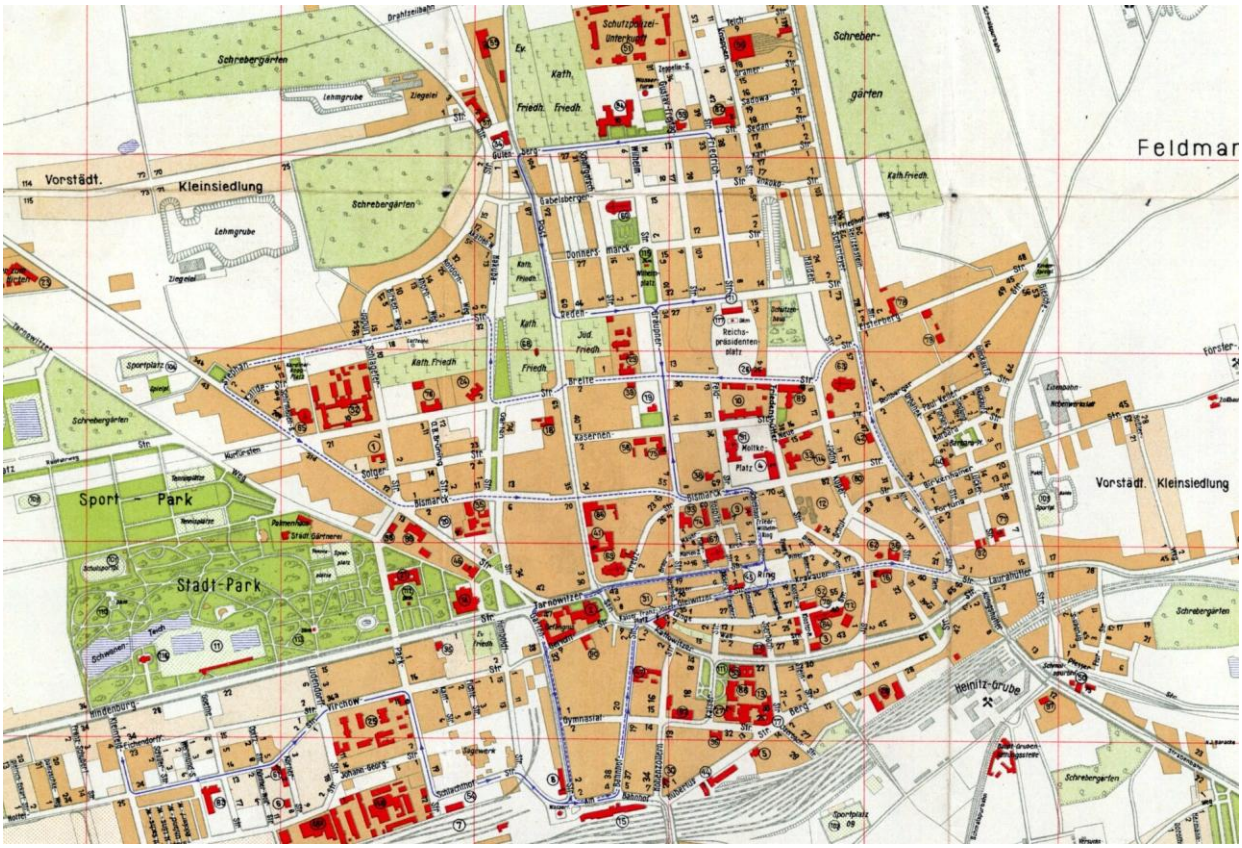

Fragment planu Bytomia z 1937 r. (źr.:www.polska-org.pl)

VI.3. MATERIALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE MIASTA.

VI.3.1. Zabytki i walory przestrzenne miasta.

Bytom jest najbardziej zasobny w obiekty zabytkowe spośród miast Aglomeracji Górnośląskiej. Miasto może się pochwalić, jak na razie jedynym śląskim obiektem, który został ujęty w ewidencji światowego dziedzictwa UNESCO. Dumę tę dzieli z sąsiednimi Tarnowskimi Górami, to bowiem na granicy obu miast znajduje się Rezerwat Segiet[55] i Srebrna Góra[56]. Kompleks został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO 9 lipca 2017 r. pod nazwą "Kopalnia rud ołowiu, srebra i cynku wraz z systemem gospodarowania wodami podziemnymi w Tarnowskich Górach". Rezerwat Segiet jest jednym z 28 elementów, które składają się na ten wpis. Wpisane na listę obiekty, w tym system wodny i kopalnie, są uznane za arcydzieło inżynierii hydraulicznej i podziemnej. Doceniono geniusz inżynierski gwarków i ich niebywały wkład w rozwój technologii wydobycia kruszców. System odwadniający kopalni jest uznawany za jeden z pierwszych i największych na świecie. Kompleks jest wybitnym przykładem zespołu technologicznego związanego z wydobyciem rud ołowiu, srebra i cynku, oraz z pionierskim systemem odprowadzania wód podziemnych. Jest to wyjątkowy w skali światowej, długotrwały i dobrze zachowany system techniczny, który działał przez kilka stuleci. Rezerwat Przyrody Segiet, chroniony od 1953 roku, został wpisany jako część krajobrazu pogórniczego Srebrnej Góry. Rezerwat obejmuje pagórki powydobywcze i zapadliska (tzw. warpie), które są pozostałościami po intensywnym wydobyciu rud (galmanu, galeny i srebra) prowadzonym od XIII w. Wpis podkreśla unikatowe połączenie dziedzictwa kulturowego (działalności górniczej) z przyrodniczym. Rezerwat chroni fragment naturalnego lasu bukowego (w tym drzewa o pomnikowych wymiarach) na obszarze dawnych wyrobisk. Krajobraz ten świadczy o kilku fazach działalności górniczej na przestrzeni wieków, pokazując, jak natura powróciła na zdegradowane tereny.

[55] rezerwat przyrody „Segiet" jest rezerwatem leśnym o powierzchni 92,29 ha, zlokalizowanym na terenie Tarnowskich Gór i Bytomia.

[56] Srebrna Góra jest podzielonym administracyjnie między gminy Bytom i Tarnowskie Góry naturalnym wypiętrzeniem terenu do wysokości 347 m.n.p.m.

Fragment krajobrazu srebrnej Góry (źr.:https://unesco.tarnowskiegory.pl/)

Rejestr zabytków nieruchomych miasta Bytomia liczy aktualnie 84 wpisy. Jeden z nich dotyczy stanowiska archeologicznego, którym jest grodzisko wczesnośredniowieczne położone na południe od dworca głównego w zakolu rzeki Bytomki. Kolejne 5 wpisów odnosi się do zespołów urbanistycznych. Są to: układ urbanistyczny miasta Bytomia, blok zabudowy ulic Jainty, Browarnianej, Webera, ks. Koziołka, osiedle robotnicze Bobrek, zespół zabudowy osiedlowej, tzw. Nowej Kolonii Robotniczej w Bobrku, kolonia robotnicza Zgorzelec. Aktualnie toczą się postępowania w zakresie wpisu kolejnych obiektów Ostatnie wpisy dotyczą zabudowy placów: Akademickiego oraz Jana III Sobieskiego i A. Hiolskiego zespołu zabudowy placu Akademickiego w Bytomiu oraz fragmentu średniowiecznych murów miejskich przy ul. Korfantego 21.

Jeśli chodzi o zewidencjonowane stanowiska archeologiczne, na terenie Bytomia odnotowano ich 73, przy czy jedno, jak wspomniano wyżej, zostało wpisane do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków ruchomych dla Bytomia zawiera aktualnie 40 decyzji o wpisie. Ostatnim obiektem objętym ochroną prawną w styczniu 2023 jest stacjonujący na stacji Bytom Karb Wąskotorowy parowóz wąskotorowy typu Tw47, określany także jako parowóz typu "Bytom". Jest to obiekt unikatowy, ostatni zachowany spośród 20 wyprodukowanych przez pierwszą polską fabrykę lokomotyw w Chrzanowie (Fablok), w 1947 r. Służył górnośląskiej wąskotorówce do 1980 roku. W 2006 r. został przejęty przez miasto Bytom. Parowóz czeka na gruntowny remont. Stowarzyszenie Górnośląskich Kolei Wąskotorowych (SGKW) stara się o środki na jego odbudowę. Celem jest przywrócenie go do ruchu planowego.

Ostatni istniejący Tw47 (źr.: https://stacjawyszkow.kolej.org.pl/foto/picture.php?/499)

Gminna Ewidencja Zabytków jako podstawowe narzędzie do rozpoznania zasobu i stanu zabytków nieruchomych, pełni istotną rolę w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz w kształtowaniu środowiska gminy. Otwarty charakter ewidencji powoduje, że ilość wprowadzonych do niej obiektów stale się zmienia. Wg stanu na koniec 2023 r. GEZ miasta Bytomia liczy 2 384 obiekty (w tej liczbie uwzględnione są także stanowiska archeologiczne i obiekty rejestrowe).

VI.3.2. Urbanistyka.

Najcenniejszym elementem zabytkowego Bytomia jest zachowany do dziś, owalnicowy układ urbanistyczny miasta średniowiecznego. Jest typowy dla ówczesnych miast europejskich lokowanych na prawie niemieckim. Z narożników prostokątnego rynku wybiegały pod kątem prostym po dwie ulice a ponadto dwie - w połowie dłuższych boków, z pierzei północnej i południowej. Kościół farny ulokowany był poza rynkiem, co przemawia za jego przedlokacyjnym pochodzeniem. Dzisiejszy wygląd rynku, mocno odbiegający od pierwotnego, jest wynikiem zniszczeń i wojennych i przebudów powojennych. Główna zmiana to wyburzenie kwartału zabudowy w pierzei zachodniej, co spowodowało, że dzisiejszy rynek jest dwa razy większy od średniowiecznego.

Plan centrum Bytomia z zarysem dawnych murów miejskich
(źr.: beuthen.eu/index.php/tag/mury-miejskie)

Fragment murów miejskich ul. Korfantego 21/Rycerska
https://beuthen.eu/index.php/tag/zamek

Pozostałością dawnych XIII-wiecznych murów miejskich jest widoczny do dziś na planie miasta owalny układ ulic opasujących stare miasto. Same mury do dziś zachowały się w szczątkowej formie i w złym stanie technicznym, częściowo jako fragmenty wkomponowane w ściany budynków lub murki oporowe.

Rozwój Bytomia na przełomie XIX i XX w. zmienił w znaczny sposób strukturę przestrzenną miasta. Katalizatorem przemian była likwidacja murów miejskich, która otworzyła miasto na rozległe wolne od zabudowy tereny, ale głównym czynnikiem rozwojowym był przemysł, który pociągnął za sobą gwałtowny wzrost liczby ludności, postępujący za nim boom budowlany i wzrost bogactwa miasta. Ten okres przemian w życiu gospodarczym pozostawił imponujący ślad w urbanistyce i architekturze miasta. Jego efektem jest, m.in.: ciąg dużych placów w pn. części miasta. Archiwalne pocztówki ukazują że tereny na północ od starego miasta powstawały całymi kwartałami, jako spójne i jednorodne stylistycznie części śródmieścia. Zadbano również o przestrzenie publiczne. Stworzono obszary dające możliwość rozwoju codziennego życia społecznego, jak również reprezentacyjne przestrzenie miejskie, cechujące się wykwintną zabudową oraz liczne tereny rekreacyjne i zielone, z parkiem miejskim na czele.

Z biegiem lat część z tych rozwiązań i założeń uległa nie zawsze korzystnym przekształceniom, spowodowanym przez czynniki obiektywne (zniszczenia wojenne, szkody górnicze), ale także przez ignorancję i niekompetencję decydentów w minionych czasach. Dziś sytuacja się zmienia i duże fragmenty miasta wskutek prowadzonej systematycznie sanacji i rewitalizacji, odzyskują swój dawny blask.

Wyróżnikiem centrum Bytomia jest duża ilość placów[57]. Dwanaście z nich, zlokalizowanych w śródmieściu, stanowi zespół otwartych przestrzeni publicznych, które w uporządkowany sposób łączą się ze sobą, tworząc wraz z pozostałymi otwartymi terenami czytelny układ, tworzący uporządkowaną, przemyślaną kompozycję, porządkującą tkankę miejską. Dzięki zróżnicowaniu kształtów, gabarytów, rodzaju zabudowy, urządzeń wewnętrznych, zieleni i małej architektury oraz dominant i akcentów kompozycyjnych, tworzą plastyczny ciąg zróżnicowanych wnętrz urbanistycznych o dużych walorach widokowych, rozbijających monotonię zwartej zabudowy miejskiej. Rozmaitość i oryginalność form placów wpływa zdecydowanie pozytywnie na samopoczucie i orientację osób przebywających w przestrzeni miejskiej. Skala tych wnętrz urbanistycznych, przyjazna człowiekowi, pozwala również na wyeksponowanie architektury - zwartych ciągów zabudowy o wysokich walorach estetycznych i historycznych, tworzących „ściany" owych wnętrz.

Pl. Słowiański na pocz. XX w (źr.:www.polska-org.pl)

Plac Akademicki (źr.:wikipedia)

[57] na temat placów bytomskich i ich znaczącej roli w strukturze przestrzennej miasta została napisana praca doktorska: R. Blazy, Znaczenie placów śródmieścia Bytomia we współczesnym życiu miasta. Praca doktorska., Wydz. Arch. Polit. Krak., Kraków 2000

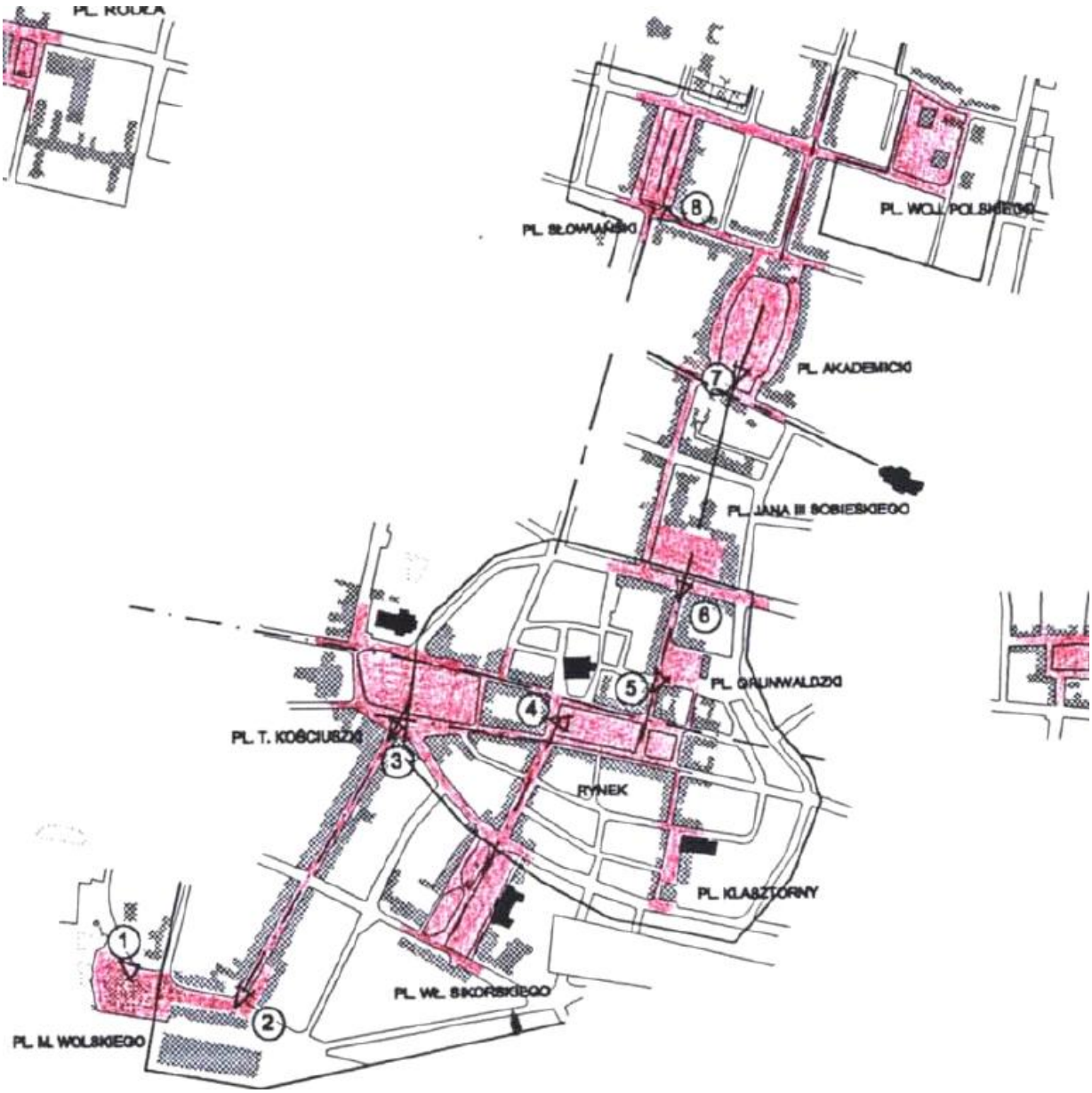

1) Plac Michała Wolskiego (Am Bahnhof);
2) Ulica Dworcowa (Bahnhofstraße);
3) Plac Tadeusza Kościuszki (Boulevard, Kaiser Franz Josef Platz);
4) Rynek (Ring); 5)Plac Grunwaldzki (Friedrich Wilhelm Platz);
6) Plac Jana III Sobieskiego (Moltke Platz);
7) Plac Akademicki (Reichpräsidentenplatz);
8) Plac Słowiański (Wilhelmplatz);9)
9) Plac Wojska Polskiego (Rokokoplatz).[58]

[58] źródłem ilustracji jest ryc. 3.4 z pracy R. Bladego, op. cit

Plac Sikorskiego (1930 r.) źr.:www.polska-org.pl)

Plac Jana III Sobieskiego (źr.:https://www.bytom.pl/aktualnosci/index)

VI.3.3. Zabytki architektury i budownictwa.

Z punktu widzenia epok historycznych, w Bytomiu najliczniej reprezentowane są obiekty zabytkowe z okresu XIX i XX w. a więc prezentujące formy eklektyczne, secesyjne i modernistyczne. Szczególnie dwie ostatnie epoki artystyczne odcisnęły piętno na wizerunku architektonicznym miasta wybitnymi i oryginalnymi realizacjami.

Zabudowa średniowieczna w czystej postaci reprezentowana jest szczątkowo. Jej przykładami są XIV-wieczne piwnice dawnego domu Gorywodów[59] przy Rynku czy, w niewielkim stopniu zachowane, fragmenty murów miejskich. Pozostałe najstarsze zachowane budowle, czyli gotyckie kościoły pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Wojciecha - zostały przebudowane w późniejszych latach.

[59] gotyckie piwnice z zachowanymi kamiennymi ostrołukowymi portalami i rzadkim w budownictwie świeckim sklepieniem palmowym; powstały w XIV w., głównie z lokalnego dolomitu; nad nimi wznosiła się jednopiętrowa barokowa kamienica zamieszkiwana przez handlarzy winem, którzy wykorzystywali owe piwnice do procesu przechowalnictwa wina

Architektura sakralna Bytomia jest wyjątkowo bogata, odzwierciedla długą historię miasta i jego rozwój od średniowiecza po czasy współczesne. W krajobrazie miasta dominują świątynie, które powstały w wieku XIX i XX i prezentują różne odmiany historyzmu i neostylów oraz zróżnicowane formy modernizmu. Wyróżniają ją przede wszystkim style gotycki i neogotycki, ale widoczne są też wpływy funkcjonalizmu i architektury współczesnej. Za najstarszą świątynię Bytomia uważa się kościół św. Małgorzaty. Pierwsze wzmianki pochodzą z 1170 r., czyli z okresu poprzedzającego lokację Bytomia. Po starej romańskiej budowli nie pozostał jednak ślad, obecny kościół pochodzi z 1881 r. Reprezentantem epoki baroku jest, zachowany w prawie niezmienionej formie, centralny kościół Św. Ducha, którego architektura inspirowana jest kaplicą Grobu Pańskiego w Jerozolimie. Kościół, pierwotnie kaplica szpitalna bożogrobców, zachował oryginalne wyposażenie. Wzniesiony został w 1721 r., w miejscu drewnianej kaplicy. Najważniejszy i najstarszy obecnie kościół bytomski, budowany od XIII w. kościół Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (fara) - trójnawowa bazylika z charakterystyczną, masywną wieżą. Wśród kościołów XX-wiecznych imponującą forma wyróżnia się neoromański kościół św. Jacka Maksa Giemzy (1911-13), wzorowany na katedrze w Limburgu i modernistyczny kościół św. Barbary Arthura Kicktona z lat 1928-30.

Obecnie trwa renowacja kościoła św. Wojciecha[60] jednej z najstarszych bytomskich świątyń (poł. XV w.). Przy okazji prac budowlanych dokonano licznych odkryć archeologicznych, w tym sensacyjnego odkrycia średniowiecznych grobów dziecięcych.

Groby średniowieczne przy kościele św. Wojciecha (www.bytom.pl/aktualnosci/index)

[60] dofinansowanie z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków na kwotę 3 mln 390 800 zł, wkład Gminy Bytom wynosi 69 tys. 200 zł

Kościół św. Ducha.(arch. PDZ ALMA) Ołtarz główny (https://vetusordo.pl/galerie/)

Kościół św. Jacka (https://gornyslask.miemiec.eu/kosciol-sw-jacka-w-bytomiu/)

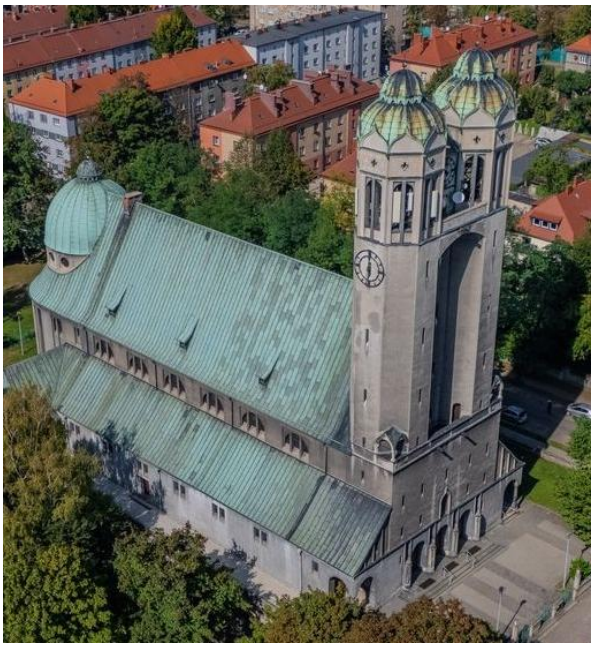

Kościół św. Barbary(https://www.facebook.com/sw.barbara.bytom/)

W architekturze świeckiej miasta dominuje budownictwo mieszczańskie - neostylowe, z przewagą stylu grynderskiego, od 1900 r. także secesyjne, wreszcie - modernistyczne. Reprezentowane jest przez kamienice z przełomu XIX i XX w., projektowane przez bytomskich, śląskich, berlińskich i wiedeńskich architektów. Budowle przedstawiają różne typy - od charakterystycznego dla architektury rodzimej Landhausu (zabudowa placu Słowiańskiego), przez kamienicę czynszową, do pałacu miejskiego (d. hotel Sansoussi).

Pl. Słowiański.(arch. PDZ ALMA)

ul. Rycerska .(arch. PDZ ALMA)

ul. Piekarska.(arch. PDZ ALMA)

ul. Webera .(arch. PDZ ALMA)

Zabytkowa zabudowa mieszkalna nie ogranicza się do śródmiejskich kamienic. Nowe tendencje urbanistyczne dotyczące budownictwa mieszkaniowego, rodzące się w Anglii i Niemczech propagowały wznoszenie w otoczeniu starych ośrodków miejskich miast-ogrodów, miast-satelitów, samodzielnych i samowystarczalnych osiedli zatopionych w zieleni

i powiązanych z centrum komunikacyjnie. Dwudziesty wiek zdominowały zespoły zabudowy osiedlowej, blokowej i willowej, w dzielnicach robotniczych powstają kolonie i osiedla pracownicze a w strefach podmiejskich - osiedla domów jedno- lub dwurodzinnych, także w zabudowie szeregowej. Jednym z rejonów przedwojennego budownictwa willowo-rezydencjonalnego są okolice kościoła św. Barbary (ulice: Czarnieckiego i Grottgera), a także okolice Parku Miejskiego, tzw. Kleinfeld. Tu, na dzisiejszej ul. Olejniczaka, stoi modernistyczna willa, dom własny znanego architekta bytomskiego, Jana Wilka - dziś Urząd stanu cywilnego.

Willa Jana Wilka, dziś USC, ul. Olejniczaka (www.mojBytom.pl)

Willa Maria, ul. Czarnieckiego.(arch. PDZ ALMA)

Dominującymi nurtami architektonicznymi w architekturze osiedlowej od lat 20.XX w są: modernizm i funkcjonalizm. Proste bryły budynków, o płaskich dachach i gładkich elewacjach, które rozczłonkowane tylko rzędami ujednoliconych otworów, podkreślających horyzontalizm budowli. Podziały horyzontalne skontrowane były często pionowymi ciągami otworów klatek schodowych, wznoszącymi się nad otworami drzwiowymi. Bloki mieszkalne na ogół stanowiły zwartą zabudowę kwartałów ulicznych. Między blokami rozciągały się obszerne, wypełnione zielenią podwórza.

Zabudowa blokowa na ulicach Woźniaka i Strzelców Bytomskich (arch. PDZ ALMA)

Na obrzeżach miasta, koncentrował się przemysł. Licznym zakładom przemysłowym towarzyszyły kolonie i osiedla robotnicze. Cechą główną ich architektury był funkcjonalizm, często stanowiły samodzielne, samowystarczalne jednostki, z własną infrastrukturą.
W budownictwie patronackim wykorzystywano na ogół formy charakterystyczne dla stylu rodzimego, czego przykładem jest dawne osiedle huty Julia i kopalni Hrabina Johanna z 1907-1922 w Bobrku. Alternatywą były skupiska tzw. familoków (od niem. Familien-Block), charakterystycznych dla Górnego Śląska, wielorodzinnych budynków z czerwonej cegły, krytych dwuspadowym dachem o małym kącie nachylenia połaci, z symetrycznymi podziałami elewacji o ujednoliconej formie otworów. Główny element dekoracyjny familoków stanowiły malowane na czerwono lub zielono futryny i wnęki okienne. Zespół familoków stworzył kolonię robotniczą Zgorzelec (1897-1901) dawnej huty Hubertus.

Kolonia Zgorzelec 2019 r. (https://www.bytom.pl/aktualnosci/)

Kolonia Zgorzelec po rewitalizacji - 2024 r. (https://www.bytom.pl/aktualnosci/)

Zabytkowe obiekty administracyjne - siedziby władz miejskich, urzędów i instytucji publicznych. Pierwszy, XIV-wieczny drewniany ratusz znajdował się prawdopodobnie na środku płyty rynku. W XVI w. wzniesiono nowy renesansowy budynek, kolejny - z XVIII w., został przebudowany w latach 1818-26. Nie istnieje również ostatni, wybudowany 1877 r., wyburzony w 1945 wraz z kwartałem zabudowy w zachodniej części rynku. Urząd Miasta obecnie mieści się w budynku dawnego Sądu Cywilnego, wybudowanego ok. 1900 r. przy ul. Parkowej. Siedziba władz starostwa, w Bytomiu Od 1818 r. Bytom był siedzibą starostwa. Urząd pierwotnie mieścił się w ratuszu, następnie w nowopowstałym budynku przy ul.Korfantego (1897-1899), który obecnie jest użytkowany przez Muzeum Górnośląskie.

Obiekty szkolne - istotne w tradycji miasta, noszącego przed II wojną miano „miasta szkół”. Historia szkolnictwa bytomskiego sięga średniowiecza, Kiedo to na przeł. XIII i XIV w. powstała szkoła przyparafialna przy obecnej ul. Strażackiej. Bujny rozwój szkolnictwa

nastąpił w XIX i XX w. Wtedy powstały reprezentacyjne gmachy Gimnazjum Humanistycznego (ob. Szkoła Muzyczna), Ewangelickiej Szkoły Powszechnej (pl. Klasztorny) i najbardziej znany secesyjny gmach Miejskiej Katolickiej Szkoły Realnej Karla Bruggera (ob. Liceum na placu Sikorskiego).

Gmach sądu, ob. Urząd Miasta (1815) (www.polska-org.pl)

Liczne obiekty związane z kulturą są oznaką bogatych tradycji kulturalnych Bytomia. Najbardziej znane obiekty to: neoklasycystyczny gmach Opery Śląskiej (d. budynek Teatru Miejskiego), modernistyczna monumentalna bryłą Muzeum Górnośląskie, którego początki sięgają 1910 r., Biblioteka Miejska, która zainicjowała działalność w 1899 r., jako Niemieckie Stowarzyszenie Miłośników Książek. Emanacją dbałości o higienę kulturę fizyczną jest Zakład Kąpielowy przy ul. Parkowej, zaprojektowanego A. Stütza i M. Wolfa - wybitnego przykładu architektury funkcjonalistycznej.

Dawny Teatr Miejski, ob. Opera Śląska (2019 r.) (https://www.bytom.pl/aktualnosci/)

Opieka zdrowotna pojawiła się w Bytomiu w średniowieczu, gdy w 1299 r. powstał szpital Świętego Ducha prowadzony przez zakon Bożogrobców. Rozwój nastąpił od połowy

XIX wieku, gdy przytułki zaczęto przekształcać w szpitale i zakłady opiekuńcze. W mieście znajduje się kilka zabytkowych zespołów i obiektów szpitalnych: Szpital Specjalistyczny Nr 4 w Bytomiu (dawny Dom Kalek), Szpital Specjalistyczny Nr 2 w Bytomiu (dawny Szpital Miejski), Szpital Specjalistyczny Nr 1 w Bytomiu.

Specyficzną grupę zabytków stanowią dawne zespoły przemysłowe i zabytki techniki. Nierzadko są to obiekty o wybitnych walorach architektonicznych, które jednak w wyniku przemian ustrojowo-gospodarczych przełomu lat 80/90.XX w. uległy likwidacji, daleki idącej destrukcji i dewastacji Do najbardziej znanych należą: modernistyczne zespoły dawnej oczyszczalni ścieków przy ul. Łagiewnickiej projektu Carla Bruggera, elektrociepłowni „Szombierki" wraz z wyposażeniem sali konferencyjnej projektu Georga i Emila Zillmanów, dawna cechownia kopalni „Rozbark" oraz budynek nadszybia dawnego szybu „Bończyk" tejże kopalni, wieża wyciągowa szybu „Krystyna" kopalni „Szombierki". Ta ostatnia, basztowa masywna wieża wzniesiona w 1928 r. ma wysokość 57 metrów, przypomina kształtem młot górniczy. Stalowa konstrukcja wieży ukryta jest za wymurowaną z cegły fasadą. Obiekt stanowi unikatowy w skali regionu przykład wieży wyciągowej, łączącej basztowy typ struktury z oryginalną, modernistyczną formą. W chwili obecnej jest również jednym z dwóch ocalałych obiektów dawnej kopalni Szombierki. Wysoka klasa architektoniczna, zachowana autentyczna forma oraz część dawnego wyposażenia, pozwalają zaliczyć zabytek do grona najcenniejszych w skali miasta i regionu przykładów myśli technicznej i artystycznej okresu międzywojennego. Pozytywnym i dającym nadzieję przykładem działań rewitalizacyjnych jest elektrociepłownia „Szombierki". Wydaje się, że obiekt trafił wreszcie we właściwe ręce. Nowy właściciel, Grupa Arche, deweloper doświadczony w ratowaniu zabytków, ma ambitny plan ratowania i rewitalizacji zabytku a co ważniejsze uzyskał z Unii Europejskiej fundusze w wys. 130 mln złotych na ten cel. W lipcu 2025 r. rozpoczęły się prace związane z wyburzeniem struktur niefunkcjonalnych i kolizyjnych. Rewitalizacja zakłada nie tylko uratowanie obiektu, ale jego twórcze przekształcenie w organizm miejski nowego typu - otwarty, dostępny, zintegrowany z lokalnym życiem społecznym i kulturowym. Wkrótce EC Szombierki stanie się wzorcowym przykładem, jak architektura postindustrialna może odzyskać funkcję bez utraty duszy. Elektrociepłownia, choć oficjalnie nie została włączona do Szlaku Zabytków Techniki, jest jednak obiektem zaprzyjaźnionym i bierze udział w wydarzeniach Industriady. Obecnie jedynym obiektem związanym z historią Bytomia, wpisanym na listę Szlaku jest Górnośląska Kolej Wąskotorowa.

Elektrociepłownia Szombierki (www.dziennikzachodni.pl/bytom-zabytkowa-hala-elektrocieplowni-szombierki-ma-sluzyc-kulturze/ar/c3-475852)

Typ nowożytnej architektury militarnej architektury reprezentowany jest przez zachowane elementy Obszaru warownego Śląsk. Była to ufortyfikowana pozycja obronna osłaniającą po polskiej stronie granicy górnośląskie obiekty przemysłowe przed ewentualnym uderzeniem armii niemieckiej, tworzoną głównie w ostatnich miesiącach przed wybuchem II wojny światowej. Do dziś zachowały się następujące obiekty umocnień: schron bojowy na granicy Bytomia i Chorzowa, kolejny - przy ul. Krzyżowej, polowy schron piechoty obok stadionu, dwukondygnacyjny tradytor przy końcu ul. Spacerowej, jednokondygnacyjny ciężki schron bojowy na północ od zabudowań dawnej Huty Zygmunt, dwukondygnacyjny schron bojowy dla broni maszynowej na terenie posesji ul. Fabryczna 29, oraz dwa obiekty położone przy południowo-zachodniej granicy Żabich Dołów. Na rzecz ich ochrony i udostępnienia do zwiedzania działa Stowarzyszenie na Rzecz Zabytków Fortyfikacji Pro Fortalicium, współpracujące, m.in. z Urzędem Miasta i Muzeum Górnośląskim.

VI.3.4. Zieleń.

Tereny zielone zajmują znaczny obszar miasta. Część z nich stanowią zabytkowe układy komponowanej zieleni, która zachowana jest w różnym stopniu w terenach o funkcji parkowej (parków śródmiejskich i krajobrazowych), skwerowej (również w częstej w Bytomiu formie placu publicznego zagospodarowanego jako skwer) oraz cmentarnej. Prócz parków, z których największy i najważniejszy jest Park Miejski, na terenie miasta znajdują się także zabytkowe cmentarze różnych konfesji, z najbardziej znanym katolickim cmentarzem Mater Dolorosa, na którym zachował się zespół zabytkowej rzeźby nagrobnej i kaplic grobowych.

Park Miejski im. Franciszka Kachla - to największy, najstarszy najbardziej znany park bytomski. Założony został w 1840 r. dzięki donacji Huberta von Tiele-Winckler, który przekazał mieszkańcom Bytomia 330 mórg lasu dworskiego z aleją drzew i bocznymi ścieżkami. W następnych latach obszar parku został powiększony o nieużytki po dawnej kopalni galmanu. Wykorzystanie zieleni dla funkcji izolacyjnych było w tamtych latach innowacją. Za właściwego założyciela parku i ogrodu zoologicznego uznaje się Adolfa Wermunda, mydlarza i świecarza, radnego miejskiego, który zaprojektował je w 1870 r.[61] Obecnie park zajmuje powierzchnię 43 hektarów. Na terenie parku znajdowała się łaźnia miejska, jej miejsce zajmuje teraz funkcjonalistyczna kryta pływalnia. W latach 1898−1957 funkcjonował na terenie parku Miejski Ogród Zoologiczny. Inne godne uwagi parki to: park Fazaniec w Szombierkach - założony w drugiej połowie XIX w. jako park prywatny (dawna bażanciarnia), przy wykorzystaniu istniejącego lasu grądowego z niewielką domieszką dębów.

Park Mickiewicza - o powierzchni 8,9 ha, utworzony około 1930 r. jako Goethe Park; Park Ludowy w Miechowicach - zajmujący pow. 13,95 ha, założony na początku XIX w. jako park pałacowy Thiele-Winklerów, w latach 1840-1850 ogród pałacowy połączono z przylegającym do niego lasem, zachowując układ kompozycyjny; Park Łagiewnicki – krajobrazowy, założony w 1938 r.

Park Miejski (www.bytomski.pl)

Specjalną kategorię zabytków w krajobrazie miejskim stanowią cmentarze, jako miejsca niosące bogate treści historyczne i symboliczne, stanowią kompozycje łączące elementy zieleni kształtowanej z rzeźbą, elementami małej architektury i epigramatyki funeralnej. W centrum Bytomia, przy ul. Piekarskiej, znajduje się kilka zabytkowych

[61] https://inobytom.pl/przedwojenni-honorowi-obywatele-bytomia/

cmentarzy. Najważniejszą nekropolią Bytomia jest dwuczęściowy cmentarz katolicki Mater Dolorosa, założony w 1868 i 1886 r., miejsce spoczynku znanych Bytomian, m.in.: architekta Paula Jackischa, ks. Norberta Bonczyka, nadburmistrza Georga Brüninga, Jana Ligonia, Ignatza Hakuby i wielu innych. Cmentarz prezentuje bogactwo rzeźby nagrobnej i małej architektury cmentarnej. Cmentarz żydowski, tzw. „nowy”, założony w 1866 r. zachował neogotycki dom przedpogrzebowy oraz zespoły zabytkowych nagrobków z rzeźbą nagrobkową, w tym wybitnych członków społeczności żydowskiej: Friedländerów, Löwich, Rosenthalów, Pinczowerów i innych. W pobliżu znajduje się również cmentarz ewangelicko-augsburski, założony w 1897 r., z zabytkowymi nagrobkami, domem grabarza, murem i bramami. Obecnie użytkowany jako ogólno-wyznaniowy. Wyjątkowe obiekty rzeźby cmentarnej można odnaleźć również na innych bytomskich cmentarzach. Na cmentarzu między ulicami Woźniaka i Kraszewskiego spoczął znany bytomski architekt, Jan (Hans) Wilk, autor licznych obiektów na terenie miasta, w tym własnej willi, ob. Urzędu Stanu Cywilnego.

Grób arch. Jana Wilka (archiwum PDZ ALMA)

Kirkut. Macewy (źr.wikipedia)

VI.3.5. Zabytki archeologiczne.

Miasto Bytom położone jest w 7 obszarach AZP: 95-45, 95-46, 96-45, 96-46, 96-47, 97-46, 97-47, z czego na czterech znajdują się stanowiska archeologiczne, dokumentujące osadnictwo od czasów neolitu do średniowiecza. Szczególne nasycenie stanowiskami wskazującymi na ciągłość osadnictwa znajduje się na terenie centrum Bytomia, w Stolarzowicach i Górnikach oraz na silnie dzisiaj zniekształconym szkodami górniczymi terenie północno-wschodniego Rozbarku. Poza udokumentowanymi stanowiskami wskazano również strefy obserwacji archeologicznej w Szombierkach, Bobrku, Miechowicach, Łagiewnikach, na Stroszku oraz w obszarze centrum i na wzgórzu Małgorzatki. Na terenie Bytomia odnotowano 73 stanowiska archeologiczne, w tej liczbie jedno - grodzisko wczesnośredniowieczne w Szombierkach - zostało wpisane do rejestru zabytków województwa śląskiego. Obecnie na majdanie dawnego grodziska znajduje się kościół Świętej Małgorzaty oraz cmentarz przykościelny. Najwięcej stanowisk zlokalizowano na terenie śródmieścia (31), gdzie w okolicach rynku odkryto relikty średniowiecznego miasta. Po latach poszukiwań natrafiono również, w okolicach dzisiejszego Placu Grunwaldzkiego, na pozostałości zamku piastowskiego księcia Kazimierza Bytomskiego. W dzielnicy Stolarzowice zidentyfikowano 20 stanowisk. Są to, przede wszystkim, ślady osadnicze pochodzące z okresu kamienia a także, znacznie młodsze cmentarzysko z okr. XVI-XVII w. W pozostałych dzielnicach miasta zewidencjonowano: w Miechowicach -6 stanowisk, w Górnikach - 4 stanowiska, Bobrku - 3 oraz pojedyncze stanowiska na obszarze Suchej Góry), Stroszka, Helenki, Szombierek i Blachówki.

VI.3.6. Zabytki ruchome.

Wśród zabytków ruchomych dominują zespoły obiektów sakralnych, stanowiących wyposażenie wnętrz kościelnych (kościoły: św. Ducha, Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, św. Jacka, św. Trójcy, Krzyża Świętego, św. Jana Nepomucena Łagiewnikach). W przestrzeni publicznej miasta znaleźć można rzeźby i pomniki plenerowe, w większości pochodzące z czasów powojennych, z wyjątkiem pomnika Górnika Waltera Tuckermana przy kopalni Centrum i popiersia Fryderyka Chopina na Pl. gen. Wł. Sikorskiego, pochodzące z lat 30 XX w. Wyjątkową pozycję w tej grupie zajmuje rzeźba Śpiącego Lwa Teodora Khalidego z 1873 r. oraz krzyż pokutny przy ul. Cyryla i Metodego w Łagiewnikach, które zostały wpisane do rejestru zabytków.

Niedostatecznie rozpoznana wydaje się być do tej pory rzeźba architektoniczna, występująca licznie na modernistycznych obiektach architektury i budownictwa oraz środowisko rzeźbiarzy czynnych w Bytomiu w owym czasie.

Przykładem rzeźbiarskich dekoracji na elewacjach bytomskich budowli są, np. rzeźby Waltera Tuckermana. Artysta urodził się w Magdeburgu ale osiadł w Bytomiu. Jego dzieła ozdabiają, m.in.: elewacje domu przy ul. Konopnickiej 11 - reliefy o zabarwieniu symbolicznym, ze scenami rodzajowymi, czy na elewacji Gimnazjum nr 1 (dziś Szkoła Podstawowa Mistrzostwa Sportowego) przy ul. Tarnogórskiej. Tukermann był także autorem rzeźb plenerowych. Znany jest jego Górnik, rzeźba z 1935 r., ob. ustawiona przed wejściem dawnej cechowni kopalni Rozbark oraz „Chłopiec na niedźwiedziu”, rzeźba na skwerze przed budynkiem na ul. Fałata.

Z kolei Thomas Myrtek to urodzony w Bytomiu uznany rzeźbiarz, którego prace znaleźć można także we Wrocławiu, Opolu, Gliwicach i Zabrzu. Jego dwie rzeźby Uczeń i Uczennica z 1924 r. odnajdziemy na fasadzie szkoły przy ul. Webera. W dzielnicy Bobrek, przy elewacji koscielnej ustawiony jest pomnik mieszkańców poległych w czasie I wojny światowej (1925 r.).

Oprócz prac tych znanych artystów, w przestrzeni architektonicznej Bytomia można spotkać także rzeźby architektoniczne anonimowych autorów. Tak jest w przypadku zespołu rzeźb na budynkach przy ul. Axentowicza (tzw. Kalie-Block). Nad drzwiami klatek schodowych znajdują się tu rzeźbiarskie wsporniki w postaci główek kobiecych i męskich, przedstawiających, m.in.: górnika i zakonnicę, na narożnikach budynków widnieją rzeźby postaci, uosabiających różne zajęcia i zawody a nad arkadowym wejściem - płaskorzeźbione plakiety z symbolicznymi przedstawieniami zwierząt: kogut, kruki, pelikany.

W. Tuckermann (wikipedia.org) Th. Myrtek (wikipedia.org ALMA)

Anonimowy rzeźbiarz (arch. PDZ ALMA)

Ciekawym zjawiskiem na Górnym Śląsku jest silna reprezentacja malarzy nieprofesjonalnych, uprawiających malarstwo poza swoim zawodem, z potrzeby serca. Malarstwo nieprofesjonalne, często nazywane sztuką naiwną lub Art Brut, jest na Śląsku wyjątkowym zjawiskiem kulturowym, a Bytom jest jednym z jego ważnych ośrodków.

Powszechnie znana Grupa Janowska to najsłynniejszy i najbardziej wpływowy ruch malarstwa naiwnego, z niego wywodzą się takie ikony jak Teofil Ociepka czy Erwin Sówka. Ich prace charakteryzują się wizyjnością, elementami fantastyki, baśniowości i lokalnego folkloru. Te postacie związane są jednak z Nikiszowcem i Janowem. W Bytomiu czynna była Edeltraude Jerominek (1925-2014), choć nie tak znana jak wymienieni, jest wybitną postacią bytomskiej sztuki nieprofesjonalnej. Urodziła się w Rokitnicy. Ukończyła szkołę gastronomiczną a w 1961 r. wyszła za mąż za bytomskiego górnika i zamieszkała w Bytomiu. Zajmowała się prowadzeniem domu i wychowaniem dzieci. Malarstwem zainteresowała się, gdy jej córka ujawniła talent plastyczny[62]. Wraz z córką zaczęła uczęszczać na zajęcia plastyczne do bytomskiego domu kultury „Sezam" i tam zaczęła się realizować jako malarka. Jej twórczość ściśle wiąże się z miastem a prace, wyjątkowo żywe, pełne ruchu i światła, odzwierciedlają życie codzienne i pejzaże Bytomia i Śląska. Charakteryzują się ulotnością, żywą kolorystyką i ciepłym ujęciem rzeczywistości, często z elementami nostalgii.

Bytom, za sprawą Muzeum Górnośląskiego, pełni ważną rolę w promowaniu tej sztuki. Muzeum posiada jedną z największych i najcenniejszych kolekcji śląskiej sztuki nieprofesjonalnej i ludowej w Polsce. Regularnie organizuje wystawy prezentujące i popularyzujące malarstwo, rzeźbę i grafikę tego nurtu.

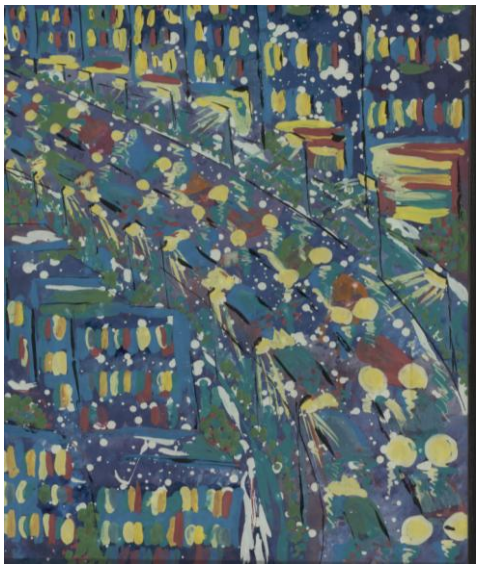

Obrazy Edeltraude Jerominek (www.zbiory.muzeumslaskie.pl/obiekty/)

Wśród zabytków ruchomych, które powszechnie kojarzy się z wspaniałym wyposażeniem kościołów, rezydencji i reprezentacyjnych gmachów i budowli, świadczących o prestiżu miasta, wciąż niedostatecznie docenia się, często przepiękne i unikalne elementy

[62] córka, Monika Jerominek, jest profesjonalną malarką, ukończyła studia w Instytucie Sztuki w Cieszynie i jest absolwentką studiów podyplomowych z zakresu ikonopisarstwa

wystroju kamienic mieszczańskich. Ich wystrój malarski, rzeźbiarski, witrażowniczy a także, często niedostrzegane, drobne obiekty rzemiosła artystycznego stanowią o urodzie kamienic bytomskich. W wielu z nich przetrwały do dziś (w różnym stanie) polichromie ścienne, dekoracje sztukatorskie, kute balustrady schodowe i balkonowe, zabytkowe piece, witraże okienne i drzwiowe, elementy ślusarskie i kowalskie w postaci artystycznych zamków, klamek, posadzek, czy okładzin i wypraw ściennych. W ostatnich latach, przy okazji prowadzenia przez miasto remontów kamienic, pieczołowicie prowadzono także restauracje tych elementów, dzięki czemu klatki schodowe kamienic odzyskały pierwotny blask i urodę. Niektóre takie obiekty uzyskały także wpisy do rejestru zabytków ruchomych.

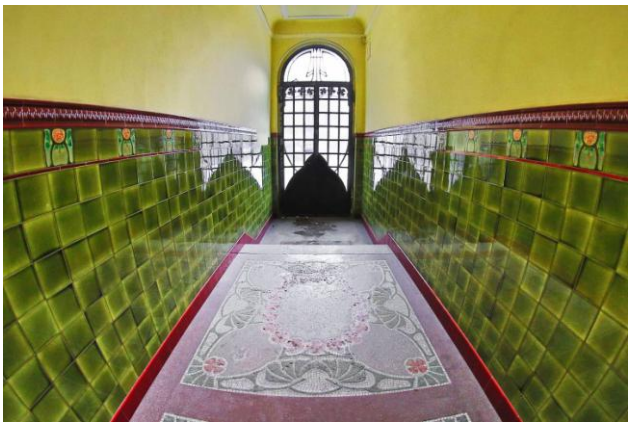

Dekoracyjne okładziny ścian klatek schodowych bytomskich kamienic (www.slaskie.travel/article/1020184/bytomskie-kamienice-architektoniczne-wehikuly-czasu)

VI.4. DZIEDZICTWO NIEMATERIALNE BYTOMIA.

Długo można wymieniać składniki niematerialnego dziedzictwa kulturowego, które przechowywane są przede wszystkim w świadomości ludzkiej. Są to: język, obrzędy i zwyczaje, tradycje muzyczne i świąteczne, potrawy, legendy, baśnie, symbole, przysłowia, praktyki społeczno-kulturowe, folklor, gry i zabawy, wiedza i praktyki dotyczące przyrody, tradycyjne sposoby leczenia, itd.. Wszystko to, odziedziczone i przekazywane kolejnym pokoleniom, składa się na przejawy przynależności do danej grupy narodowościowej, etnicznej czy społecznej. Choć wszystkie te czynniki łączą społeczności, są dla określonej zbiorowości wspólne, to jednak członkowie tych społeczności mają do nich indywidualne podejście. Dla jednych najważniejszy jest język i kultura, dla innych religia, jeszcze inni największą wagę przywiązują do tradycji i obrzędów. Na pewno jedną z powszechnie uznawanych warności dziedzictwa niematerialnego jest przywiązanie do godła, barw i herbów.

VI.4.1. Barwy, flaga i herb.

To symbole, pod którymi od wieków jednoczą się mieszkańcy miasta. Herby miejskie zaczęły kształtować się wraz z prawem miejskim w II połowie XIII w. Ich wizerunki umieszczano, początkowo na pieczęciach miejskich.

Graficzna postać obecnego godła Bytomia powstała w XIII w., jako wizerunek na pieczęci miejskiej używanej przez wójta i ławę miejską do 1742 r. Jednak miasto - piastowski gród książęcy - dla podkreślenia tego faktu miało w herbie orła Piastów.

W 1886 r. dokonano zmiany, nowy herb oparty został na wizerunku z tradycyjnej pieczęci ławniczej - tarcza dwudzielna w słup, po prawej stronie (heraldycznie) czarny gwarek na srebrnym tle, po lewej - złoty połuorzeł piastowski na błękitnym tle. Całość wiernie oddaje charakter miasta - piastowską proweniencję oraz wielowiekowe tradycje wydobywcze.

VI.4.2. Postać Matki Ewy.

Na Górnym Śląsku żywe jest wspomnienie Matki Ewy i jej działalności charytatywnej. Córka Waleski i Huberta von Tiele-Wincklerów - ówczesnych właścicieli Miechowic, mając 16 lat przyjęła protestantyzm. Zrezygnowała z życia dworskiego i poświeciła się pracy charytatywnej. Zorganizowała w pałacu swojego ojca ośrodek pomocy dla ubogich zw Schroniskiem Ewy. Hubert Tiele-Winkler wspomógł jej działalność, finansując powstanie domu opieki, który został nazwany „Ostoją Pokoju”. W następnych latach zakład został znacznie rozbudowany. Wybudowano kościół, młyn, piekarnię, szklarnie i niewielki drewniany domek w którym Ewa mieszkała do śmierci w 1930 r. Zakład opiekuńczy „Ostoja Pokoju” działał do II wojny światowej, w 1945 r. przejęła go parafia ewangelicko-augsburska w Bytomiu, która ponownie odzyskała część budynków w 1990 r., po okresie zarządzania przez państwo. Dzieło Matki Ewy kontynuowane jest obecnie między innymi poprzez prowadzenie przez parafię ewangelicko-augsburską Ewangelickiego Domu Opieki „Ostoja Pokoju”, mieszczącego się w nowo wybudowanym budynku na terenie zakładu.

VI.4.3. Tradycje muzyczne, śpiewacze i taneczne.

Bytom zajmuje ważne miejsce na mapie muzycznej Polski. Z miastem związani byli znani kompozytorzy, dla których Bytom był miejscem urodzenia.

Pierwsze miejsce wśród nich zajmuje Grzegorz Gerwazy Gorczycki (wł. G. Gorczyca) - kompozytor muzyki barokowej, nazwany „polskim Händlem". Jego imię nosi międzynarodowy festiwal muzyczny, który ma na celu promocję i propagowanie muzyki klasycznej, ze szczególnym uwzględnieniem dorobku muzycznego najwybitniejszego kompozytora okresu polskiego baroku.

Heinrich Schulz-Beuthen, to kolejny bytomski kompozytor, który oprócz studiów na wydziałach chemii, fizyki, filozofii, ukończył także lipskie konserwatorium. Zaliczany jest do kompozytorów szkoły nowoniemieckiej, tworzył na przełomie XIX i XX w., pozostając pod wpływem Lista i Wagnera. O jego przywiązaniu do rodzinnego miasta świadczy dołączenie jego nazwy do pierwotnego nazwiska Schulz.

Dawne tradycje kontynuowane są w Bytomiu także współcześnie. Po wojnie, za sprawą solisty opery lwowskiej i Metropolitan Opera w Nowym Jorku, Adama Didura, powołana została do życia Opera Śląska w Bytomiu. Za inaugurację jej działalności przyjmuje się 14 dzień czerwca 1945 r. - datę wystawienia „Halki" Stanisława Moniuszki, pierwszego przedstawienia operowego w powojennej Polsce. W kolejnych latach bytomski teatr zyskał opinię pierwszej sceny operowej w kraju. Ze sceną związani byli najsłynniejsi polscy śpiewacy: Bogdan Paprocki, Andrzej Hiolski, Krystyna Szostek-Radkowa, Romuald Tesarowicz, Maria Fołtyn, Wiktoria Calma, Anna Lorenc, Jolanta Wrożyna, Antonina Kawecka, Wiesław Ochman oraz tancerze: Barbara Bittnerówna, Olga Sawicka, Gerard Wilk. Opera bytomska prowadzi również działalność propagatorską i edukacyjną. Promocję młodych talentów stanowią organizowane w Bytomiu od 1979 r., Konkursy Wokalistyki Operowej, noszące imię założyciela Opery Śląskiej - Adama Didura. Konkurs jest imprezą unikatową - jedną z nielicznych tego rodzaju na świecie - a jego laureaci od kilkudziesięciu lat rozsławiają polską kulturę muzyczną.

W sferze tańca tradycje kultywuje Bytomski Teatr Tańca i Ruchu ROZBARK, który znalazł siedzibę w rewitalizowanych obiektach dawnej kopalni. Osiągnięciami na polu edukacyjnym w tym zakresie poszczycić się może Ogólnokształcąca Szkoła Baletowa im. L. Różyckiego, której wieloletnia owocna działalność umożliwiła uruchomienie w roku akademickim 2007/2008 Wydziału Teatru Tańca, filii zamiejscowej PWST w Krakowie (obecnie Wydział Teatru Tańca Akademii Sztuk Teatralnych).

VI.4.4. Tradycje ludowe i folklor.

Dla okolic Bytomia charakterystyczny jest typ ludowego stroju śląskiego zwanego strojem rozbarsko-bytomskim, który noszono we wschodniej, uprzemysłowionej części historycznego Górnego Śląska. Istniało wiele wersji stroju kobiecego na różne okazje, pory roku, a niekiedy nawet i pory dnia. Wpływ na jego wygląd miał także kalendarz liturgiczny. Szczytowy okres rozwoju stroju kobiecego przypada na przełom XIX i XX w.

Strój rozbarski (www.radiofest.pl/wiadomosci/nowy-rekord-polski-nalezy-do-bytomia)

Strój Męski	Strój Kobiecy
Kaniewo: filcowy kapelusz.	Nakrycia głowy dla mężatek: czepce w kształcie budki, na co dzień chusty purpurki.
Tchórzówki: okrągłe czapki noszone zimą.	Nakrycia głowy dla dziewcząt: wianek (galanda) ze sztucznych kwiatów z długimi wstęgami na uroczystości.
Koszule: lniane, później bawełniane, z przyramkowym krojem, zdobione mereżką.	Koszule (kabotki): z cienkiego płótna, z bufiastymi rękawami i koronkową krezą przy szyi i rękawach.
Bruclik: kamizela bez rękawów, noszona na koszulę.	Gorset (wierzcheń): z jednobarwnego sukna, dopasowany, ozdobiony jedwabną wstążką, zapinany na metalowe guziki. Kolor gorsetu wskazywał na wiek i stan cywilny (czerwony dla panien i młodych mężatek, czarny lub granatowy dla starszych kobiet).
Kamzela: kaftan z długimi rękawami, noszony na bruclik, zapinany na ozdobne, metalowe guziki.	Spódnice (kiecki): z 4-5 metrów tkaniny. Kobiety nosiły kilka spódnic, aby uzyskać modne, okrągłe kształty.

Strój Męski	Strój Kobiecy
Jelenioki: skórzane spodnie z żółtej irchy, noszone przez zamożnych.	Fartuchy - zopaski: z różnorodnych tkanin, dopasowane kolorystycznie do stroju.
Bizoki: wełniane spodnie.	Jakla: wierzchnie okrycie, długie do bioder, o prostym kroju, zdobione haftami.
Płoszcz: podobny krojem i zdobieniami do kamizeli.	Szaltuchy: kaszmirowe chusty tureckie.
Kropy: czarne buty z cholewami, w które wpuszczano spodnie.	Biżuteria: korale z krzyżykiem.

Gwara śląska, mimo że często postrzegana jako jednolity dialekt, charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem regionalnym. Poszczególne miasta i obszary, w tym Bytom, mają swoje unikalne odmiany i akcenty, a także specyficzne słownictwo. Cechy wyróżniające gwarę śląską to m.in. melodyjność oraz miękkość spółgłoski „k" na końcu wyrazu. Mimo pewnych trudności w klasyfikacji, gwara pozostaje kluczowym elementem dziedzictwa niematerialnego Bytomia, a jej znajomość i używanie są dowodem silnego związku z lokalną kulturą.

Większość obrzędów związanych ze świętami religijnymi ma podobną formę i charakter na obszarze całego Śląska. Uroczyście obchodzi się Boże Ciało, Zaduszki, obrzędy związane ze Świętami Wielkanocnymi (Niedziela Palmowa, Święcenie Pokarmów), czy Bożym Narodzeniem (Orszak Trzech Króli). Dla Bytomia, do niedawna, charakterystyczne były tzw. Betlyjki[63] - tradycyjne śląskie szopki domkowe, wypełnione nieruchomymi figurkami, nawiązują swym kształtem do pasterskiego szałasu, szopy lub górskiej groty.

Bytomianie, podobnie jak mieszkańcy innych starych miast, mają swoje legendy i podania, których zbiory opracowywano już przed wojną[64]. Najbardziej znane to: Karol Pistulka, Legenda o czarnym psie, Legenda o dobrym sercu Pistulki, Legenda o skarbniku, Legenda o utopcu z Żabich Dołów, O zbójnikach z Bytomia i okolic, Legenda o Walentym Dyngosie. Ta ostatnia, podobnie, jak legenda o Pistulce opowiada o postaciach historycznych, z którymi związane są konkretne miejsca, np. tzw. Wieszadło, czyli miejsce kaźni rozbójnika Dyngusa, upamiętnione dziś krzyżem.

[63] http://mapaobrzedowa.pl; projekt realizowany przez Instytut Myśli Polskiej im. Wojciecha Korfantego dofinansowany przez MKiDN - badanie i prace dokumentacyjne zwyczajów i obrzędów na terenie województw śląskiego i opolskiego; celem badań - ukazanie skali zmian, jakie zaszły na historycznej ziemi górnośląskiej na przestrzeni ostatnich lat oraz pokazanie motywacji przyświecającej społecznościom pielęgnującym lokalne tradycje

[64] A. Perlick, Sagen der Stadt Beuthen, Beuthen 1926, s. 14-15; R. Wrodarczyk, Legendy starego Bytomia i okolic, Bytom 1994

VI.4.5. Tradycje górnicze.

Od 2 poł. XIX w. oblicze miasta kształtował, przede wszystkim, przemysł górnictwa węgla kamiennego. Wywarło to ogromny i wszechstronny wpływ na życie mieszkańców, także przez ukształtowanie odrębnego światopoglądu, kodeksu honorowego, sposobu zachowania i życia górniczych rodzin, na co wpływ miała specyfika niebezpiecznej pracy górniczej.

Barbórka jest dorocznym zwyczajem i obyczajem świątecznym grupy zawodowej górników węgla kamiennego na Górnym Śląsku praktykowanym od początku XIX w. do chwili obecnej. Obchodzona 4 grudnia, w dniu patronki św. Barbary, wpisała się w przestrzeń kulturową dzięki przekazom pokoleniowym i środowiskowym. Stanowi nieodłączny element górniczej tożsamości. Obchody barbórkowe rozpoczyna o świcie przemarsz górniczej orkiestry dętej, po czym górnicy w galowych mundurach w uroczystym pochodzie ruszają do kościoła na mszę, po której udają się na cmentarz, by pomodlić się przy grobach zmarłych kolegów. Następnie odbywają się liczne akademie i spotkania, na których górnicy otrzymują nominacje, odznaczenia i szpady górnicze. Górniczy folklor Bytomia i Górnego Śląska kultywuje unikalne zwyczaje o charakterze biesiadnym. Karczma Piwna to spotkanie o ściśle określonym rytuale, dostępne wyłącznie dla mężczyzn związanych z kopalnią. Uczestnicy zasiadają w jednej z dwóch ław, co odzwierciedla podział wewnątrz kopalnianej społeczności: w prawej ławie siedzą pracownicy oddziałów elektrycznych i mechanicznych, a w lewej górnicy. Wszyscy, z wyjątkiem zaproszonych gości, mają obowiązek przywdziania galowych mundurów i czapek z pióropuszami. Karczma Piwna to także rytuał, z własnym protokołem i symbolicznymi karami. Goście, którzy lekceważą tradycję i pojawiają się w krawatach, muszą liczyć się z konsekwencjami, Prezydium może uznać taki strój za niewłaściwy, a następnie obciąć krawat nożyczkami. Fakt, że „poszkodowany” nie miał prawa protestować, świadczy o tym, że ten zwyczaj, choć żartobliwy, pełni funkcję dyscyplinującą i przypomina o konieczności szacunku dla tradycyjnych reguł. Taka struktura, łącząca formalizm (mundury) z nieformalną kontrolą społeczną (obcinanie krawatów), odzwierciedla dyscyplinę pracy i jednocześnie podkreśla wagę silnych więzi w środowisku górniczym. Kobiecym odpowiednikiem Karczmy Piwnej jest Babski Comber, spotkanie, które zbiera kobiety związane z górnictwem.

Barbórka ma także szersze, regionalne oraz ponadregionalne znaczenie, jest rozpoznawalna poza Górnym Śląskiem. Ze względu na likwidację wielu kopalń, górnicze

tradycje odchodzą w zapomnienie, tracąc swoje naturalne zaplecze gospodarcze i społeczne.

Święto zostało w 2018 r. wpisane na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Mundur górniczy wprowadzony został w XVIII w. w górniczych okręgach Niemiec. Swój uniform polscy górnicy zawdzięczają Fryderykowi Wilhelmowi Redenowi, który obowiązek noszenia munduru wprowadził w 1795 r. z państwem i charakter pracy w kopalni rozumiany jako służba. Ówczesny mundur miał charakter fraka i w zależności od pełnionej funkcji mógł różnić się kilkoma elementami. Ostatecznie kwestie umundurowania wyjaśniono w przepisach do ustawy o Korpusie Górniczym z 1817 r. Ustanowiony w 1949 r., a nawiązujący do munduru z końca XIX w., honorowy czarny mundur galowy ozdobiony jest wieloma wystylizowanymi dekoracjami, które nawiązują do dawnej odzieży roboczej, w której pełniły konkretne funkcje użytkowe. I tak miotełka do czyszczenia otworów strzałowych, którą górnik trzymał zatkniętą za taśmę na kapeluszu, zamieniła się w pióropusz. Krótka pelerynka to pozostałość kapy chroniącej przed wodą lejącą się ze stropu. Zakładki na piersiach i rękawach służyły do wtykania za nie lontu i krzesiwa niezbędnych przy robotach strzałowych. Stałym dodatkiem munduru galowego jest szpada górnicza. Obecnie, oprócz munduru galowego, używany jest tzw. mundur służbowy w kolorze stalowym. Dystynkcje na nim świadczą o posiadanym stopniu górniczym.

Elementy munduru górniczego (wg https://zghboleslaw.pl./pl/kopalnia wiedzy)

Godło górnicze, kupla - czyli potocznie „młotki górnicze”: pyrlik (młot) i żelazko (krótki kilof); służyły one górnikom do rozbijania rud węgla; żelazko (żelosko) to narzędzie urabiające, ostro zakończone, o kształcie klina; górna część trzonka wychodzi poza obrys metalowej części; pyrlik ma obydwa końce płaskie, przekrój wzdłużny zbliżony do prostokąta i trzonek niewychodzący poza obrys metalowej części, pyrlikiem uderzano w żelazko.

Wśród ludu śląskiego znana jest legenda o skarbniku duchu kopalnianych podziemi. Siwobrody starzec jest przedstawiany zarówno jako dobry opiekun pracujących pod ziemią, jak też jako groźny i mściwy władca dusz górników, którzy zginęli w kopalni. Wszelkie skarby, kruszce znajdujące się w podziemiach również według legend należą do Skarbnika (Skarbka). Jest bohaterem wielu legend i opowieści górniczych.

Orkiestry górnicze stanowią istotny element obyczajowości górniczej. Nie można sobie bez nich wyobrazić żadnego święta, ani uroczystości kopalnianej. W dniu Barbórki, o świcie, robią pobudkę mieszkańcom osiedli górniczych, wzywając ich do świętowania. Zwyczaj muzykowania w górniczej orkiestrze dętej na Śląsku sięga drugiej połowy XIX w. To wtedy rozpoczął się ruch amatorskich zespołów muzycznych. Tradycja ta, pomimo przemian zachodzących w przemyśle węglowym, jest wciąż silna. W Bytomiu, mieście, którego tożsamość zrodziła się na węglu, od 100 lat pielęgnuje ją Górnicza Orkiestra Dęta Bytom im. Józefa Słodczyka. Orkiestrę założył w Miechowicach górnik Franciszek Gyla w 1920 r., jednocześnie stając się jej pierwszym kapelmistrzem. Istnienie orkiestry wiąże się ściśle z kopalnią „Miechowice” oraz górniczymi i muzycznymi tradycjami regionu. W momencie powstania orkiestra liczyła 20 osób grających na własnych instrumentach, próby odbywały się w mieszkaniu kapelmistrza. Orkiestra grała głównie na górniczych i kościelnych świętach, pogrzebach, zagrała także podczas Plebiscytu w 1921 r. Jako ciekawostkę stanowiącą o sile tradycji należy dodać, że najmłodszym członkiem orkiestry był wówczas piętnastoletni Augustyn Słodczyk - górnik kopalni i ojciec wieloletniego kapelmistrza Orkiestry, Józefa Słodczyka

Zapaść górnośląskiego górnictwa przełożyła się na sytuację orkiestr - w XX wiek weszło ich niespełna sto, koniec pierwszej dekady XXI w. to już tylko pięćdziesiąt kilka zespołów instrumentalnych zrzeszonych w śląskim oddziale Polskiego Związku Chórów i Orkiestr. Mimo to, łatwo spotkać je tam, gdzie pojawiają się od prawie 150 lat - na festynach, uroczystościach, rocznicach. Orkiestra bytomska jest jedną z niewielu na Śląsku, która prowadzi działalność mimo zamknięcia kopalni.

VI.4.6. Tradycje kresowe w górnośląskim Bytomiu - dwa filary tożsamości.

Kwestia osadnictwa Polaków przymusowo wysiedlonych z Kresów Wschodnich na nowo zdefiniowanych terytoriach Polski powojennej stanowi jeden z najbardziej złożonych i dynamicznych procesów społecznych w historii kraju. Bytom stał się jednym z kluczowych ośrodków osadnictwa dla Lwowian, których przybyło tu ok. 100 000, na miejsce wysiedlonych mieszkańców miasta narodowości niemieckiej. Bytom, z jego rozwiniętym przemysłem górniczym i hutniczym, oferował stabilne perspektywy zatrudnienia, co było kluczowe dla osadników i miało istotny wpływ na wybór miejsca zamieszkania. Oba czynniki: dostępność opuszczonej przestrzeni mieszkalnej, perspektywy ekonomiczne i samowolna koncentracja społeczności z jednego regionu, stworzył w Bytomiu unikalne warunki do odtworzenia kultury lwowskiej w sercu Górnego Śląska. Powojenny Bytom stał się miejscem styku dwóch odrębnych, bogatych i głęboko zakorzenionych tradycji: rodzimej kultury górnośląskiej oraz przeszczepionej z Kresów Wschodnich kultury lwowskiej[65]. Pragnienie odtworzenia utraconej ojczyzny w nowym miejscu było niezwykle silne, co widać w świadomych działaniach na rzecz rekonstrukcji instytucji i tradycji. W Bytomiu powstały struktury, które stały się punktami orientacyjnymi dla lwowiaków, a co za tym idzie, nośnikami ich tożsamości.

Jednym z najważniejszych przykładów silnych związków nowych kresowych mieszkańców Bytomia z dawną, bezpowrotnie straconą „małą Ojczyzną” jest klub sportowy *Polonia Bytom*. Założony już w 1920 r. i reaktywowany w 1945, to właśnie po wojnie nabrał nowego, głęboko kresowego charakteru. Nowy klub w sposób świadomy nawiązywał do tradycji lwowskiej Pogoni, przejmując jej niebiesko-czerwone barwy oraz inspirując się jej insygniami w herbie. W ten sposób Polonia Bytom stała się więcej niż klubem sportowym - stała się symbolem ciągłości lwowskiej tradycji na nowym gruncie.

[65] pozycje traktujące o problematyce asymilacji Kresowiaków na Śląsku: Kresowianie na Śląsku po 1945 roku. Leksykon, tom 1, pr.zb. p.red. K. Kleszcza i M.Kalczyńskiej. Opole 2023; B. TRACZ, Kresowianie na Górnym Śląsku., Instytut Pamięci Narodowej 2012

Podobny proces, choć w innej sferze, zaszedł w przypadku Opery Śląskiej. Zespół operowy został założony w 1945 r. z inicjatywy światowej sławy artysty Adama Didura. Już w pierwszych miesiącach funkcjonowania instytucji, jej zespół został znacząco "wzmocniony przez znaczną część zespołu repatriowanej Opery Lwowskiej". Dzięki doświadczeniu i talentowi tych artystów, bytomski teatr operowy z miejsca zyskał renomę "kuźni talentów" i stał się jedną z wiodących scen w kraju. Artyści ze Lwowa nie tylko włączyli się w nowe struktury, ale współtworzyli je od podstaw, dając Bytomiowi elitarną instytucję kulturalną, która szybko osiągnęła ogólnopolski status.

Lwowski duch Bytomia manifestował się także w codziennym życiu i żywej kulturze. Przykładem jest kabaret „Pacałycha”, założony przez Danutę Skalską, który przez lata podtrzymywał i propagował lwowski klimat i gwarę. Występy kabaretu, zarówno w Bytomiu, jak i za granicą, w tym we Lwowie, świadczą o determinacji w zachowaniu własnej tożsamości kulturowej. Istnienie takich inicjatyw ukazuje, że lwowianie nie tylko adaptowali się do nowego środowiska, ale aktywnie tworzyli w nim własne, kulturowe "rezerwaty", które służyły podtrzymywaniu pamięci o utraconej ojczyźnie.

Relacje między obiema społecznościami były skomplikowane i niejednoznaczne. Zależały od sfery życia: w niektórych obszarach dominowała rywalizacja, w innych dochodziło do koegzystencji, a w codziennym życiu do jednokierunkowej asymilacji. Trudności adaptacyjne wynikały ze zjawiska określanego w socjologii jako proces integracji w warunkach odmienności kulturowej. Różnice kulturowe i społeczne, które utrudniały asymilację, wynikały z odmiennych doświadczeń historycznych i kulturowych. Integracja jednak powoli, choć z trudnościami postępowała, szczególnie dzięki kościołowi katolickiemu, który pełnił funkcję integrującą, mimo pewnych różnic w praktykach religijnych i dzięki wspólnej pracy w przemyśle. Z biegiem czasu obie społeczności stopniowo się poznawały i zaczynały doceniać się wzajemnie. Najbardziej wyrazistym przykładem kulturowego podziału i rywalizacji były derby Bytomia w piłce nożnej. Rywalizacja między Polonią Bytom a Szombierkami Bytom przekraczała ramy sportowej walki. Jak wskazują źródła, Szombierki były postrzegane jako klub „rdzennych Ślązaków”, podczas gdy Polonia uchodziła za klub „Kresowiaków”. O trwałości tego kulturowego antagonizmu świadczy fakt, że nawet próba połączenia obu klubów w latach 90-tych w jeden twór pod nazwą Polonia/Szombierki Bytom zakończyła się fiaskiem. Rywalizacja sportowa stała się zatem symbolicznym polem walki o kulturową dominację i utrwalenie odrębności i tożsamości grupowej. Niewątpliwie wpływ

na to miały zachowania środowisk kibicowskich, manifestujących nieomal fanatyczny lokalny patriotyzm i eksponujących różnice kulturowe.

Zupełnie inny model interakcji kulturowej można zaobserwować w przypadku Opery Śląskiej. Ta instytucja, stworzona od podstaw przez lwowskich artystów pod kierownictwem Adama Didura, od razu zyskała status instytucji o wysokim prestiżu.[26] W przeciwieństwie do sportu, gdzie tożsamości stawały w opozycji do siebie, w operze lwowskie dziedzictwo nie było postrzegane jako konkurencyjne, lecz jako fundament, na którym zbudowano ogólnopolską, a przede wszystkim bytomską, markę.

VI.5. INSTYTUCJE I STOWARZYSZENIA ZWIĄZANE Z OPIEKĄ I OCHRONĄ DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA.

Kultura to ważny obszar aktywności miejskiej, wpływa ona znacząco na jakość życia mieszkańców. Jest nie tylko istotnym elementem wizerunku miasta oraz odpowiedzią na potrzebę tworzenia i kontaktu ze sztuką ale również narzędziem integracji i budowania wspólnej tożsamości lokalnej mieszkańców. Ogromną rolę w kształtowaniu pozytywnej i aktywnej postawy społecznej w sferze kultury, sztuki, tradycji odgrywają instytucje kultury i organizacje pozarządowe. Ich działania mogą być bezpośrednie (wystawy i lekcje muzealne, przedstawienia teatralne, propagowanie wiedzy o sztuce, historii i tradycji, promowanie postaw kulturotwórczych i poznawczych wobec dziedzictwa kulturowego, itd.) i pośrednie - aktywizują społeczności, pobudzają ich zainteresowania, integrują przedstawicieli różnych środowisk, kształcąc przedsiębiorczego, ciekawego świata i swojego najbliższego otoczenia człowieka, gotowego do podejmowania różnych aktywności.

W Bytomiu działa kilka ośrodków kulturalnych o znaczeniu ponadregionalnym i międzynarodowym. Są to: Opera Śląska, Muzeum Górnośląskie, Bytomski Teatr Tańca i Ruchu ROZBARK, Bytomskie Centrum Kultury (BeCeK), Centrum Sztuki Współczesnej KRONIKA.

VI.5.1. Muzeum Górnośląskie.

Muzeum Górnośląskie w Bytomiu, którego początki sięgają 1910 jest dziś poważną placówką muzealno-naukowo-edukacyjną, odgrywającą kluczową rolę w zachowaniu i przekazywaniu „żywej kultury”, placówką o bogatych zbiorach, potężnym dorobku naukowym i autonomicznym programie.

W Muzeum funkcjonuje siedem działów merytorycznych: Archeologii, Etnografii, Historii, Przyrody, Sztuki, Edukacji, Promocji i Wydawnictw oraz Biblioteka. Muzeum, dzięki

swoim zbiorom i prowadzeniu lekcji muzealnych, odgrywa ogromną rolę w upowszechnianiu wiedzy na temat tradycji i niematerialnego dziedzictwa kulturowego ziemi górnośląskiej. Aktualnie Muzeum prowadzi następujące projekty:

Projekt: Ślad pokoleń. Od synagogi do Żydowskiego Domu Modlitwy w Bytomiu

Wystawa: Co cię nie zabije, to cię wzmocni. Dawna medycyna ludowa

Placówka jest także beneficjentem programu Narodowego Instytutu Dziedzictwa:

Niematerialne - przekaż dalej. W ramach tej inicjatywy realizuje projekt pod tytułem „Współczesne sokolnictwo w Polsce - historia mówiona". Projekt ten polega na stworzeniu serii siedmiu filmów-wywiadów z depozytariuszami kultury sokolniczej. Ich celem jest oddanie głosu samym praktykom tradycji, którzy opowiedzą o jej historii, początkach po wojnie, o swoich doświadczeniach i o tym, co uważają za najtrudniejsze do przekazania kolejnym pokoleniom. Taka innowacyjna metoda „historii mówionej" jest dowodem na to, że instytucje bytomskie postrzegają dziedzictwo kulturowe jako żywy proces, a nie martwy eksponat.

Poza tym, Muzeum Górnośląskie aktywnie wspiera badania nad lokalną kulturą, publikując wydawnictwa naukowe, takie jak Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Etnografia. z artykułami poświęconymi folklorowi górniczemu. W Muzeum organizowane są także wystawy (np. poświęcone obrzędom), spotkania i prelekcje na temat legend i podań z historii miasta. Takie działania edukacyjne i popularyzatorskie, często wykorzystujące media cyfrowe (filmy w serwisach YouTube i Facebook), świadczą o tym, że dziedzictwo niematerialne Bytomia jest dynamicznie dokumentowane i udostępniane szerokiej publiczności

VI.5.2. Organizacje pozarządowe.

W Bytomiu zarejestrowano 460 organizacji pozarządowych (stan na dzień 31.12.2024 r.) o różnym profilu działalności, prowadzących działania dla wszystkich grup wiekowych. Działalność stowarzyszeń spotyka się z życzliwością i wsparciem władz samorządowych. Znaczna ich część ma zapisane w statucie cele związane z kulturą i dziedzictwem historycznym. Oto niektóre z nich:[66]

1. Fundacja Historii Kobiet (zakres działania: kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i dziedzictwa narodowego, cel działania: badanie dziedzictwa kulturowego i społecznego kobiet w historii oraz promowanie tej wiedzy).

[66] pełna lista działających aktualnie w Bytomiu NGO-sów udostępniona jest na stronie internetowej miasta: https://www.bytom.pl/dla-mieszkanca/bytomskie-organizacje-pozarzadowe

2. Stowarzyszenie Liga Kobiet Nieobojętnych (zakres działania: promocja bytomskiej kultury, historii, walorów turystycznych, promocja nowego wizerunku Bytomia, atrakcyjnego dla inwestorów i turystów, inicjowanie działań na rzecz idei „czysty Bytom”).
3. Stowarzyszenie Górnośląskich Kolei Wąskotorowych (zakres działania: kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i dziedzictwa narodowego, cel działania: utrzymanie w dobrym stanie zachowanych obiektów, taboru i linii Górnośląskich Kolei Wąskotorowych oraz prowadzenie ruchu pociągów, głównie w sezonie letnim. Stowarzyszenie jest licencjonowanym przewoźnikiem kolejowym)
4. Stowarzyszenie Na Rzecz Zabytków Fortyfikacji „Pro Fortalicium” (zakres działania: kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i dziedzictwa narodowego, cele działania m.in. renowacja zabytkowych budowli i dzieł architektury militarnej oraz zabytkowych militariów).
5. Towarzystwo Miłośników Bytomia (zakres działania: kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i dziedzictwa narodowego cel działania: rozwijanie zainteresowań społeczeństwa historią Bytomia, ochroną pomników, pamiątek i zabytków, utrwalanie pamięci ludzi, którzy przysłużyli się rozwojowi gospodarczemu i kulturalnemu miasta).
6. Oddział Śląski Towarzystwa Opieki Nad Zabytkami w Bytomiu (zakres działania: kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i dziedzictwa narodowego cel działania: propagowanie potrzeby opieki nad zabytkami i krajobrazem kulturowym oraz krzewienie wiedzy o zabytkach i promowanie wiedzy historycznej poprzez turystykę).
7. Stowarzyszenie Dawno temu w Bytomiu (zakres działania: prowadzenie działalności edukacyjnej i kulturalnej na rzecz ogółu społeczeństwa zwłaszcza w zakresie inicjowania, wspierania i pomocy w przedsięwzięciach edukacyjnych i kulturalnych, poszukiwawczych, związanych z historią miasta Bytomia, terenów województwa śląskiego i regionu, a także wspieranie społeczeństwa obywatelskiego).
8. Stowarzyszenie Miasto dla Mieszkańców (zakres działania: zachowanie, ochrona i odtwarzanie środowiska naturalnego oraz dziedzictwa przyrodniczego, kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i tradycji, propagowanie wśród społeczeństwa prawidłowych zachowań w zakresie ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego i naturalnego). Stowarzyszenie to prowadziło w latach 2021-2022 digitalizację, opracowanie, udostępnienie i promocję zasobów Archiwum Urzędu i opracowało stronę cyfrowej biblioteki.

VI.6. OBIEKTY ZABYTKOWE STANOWIĄCE WŁASNOŚĆ GMINY BYTOM.

Władza gminna jako gospodarz terenu, nad którym sprawuje pieczę, realizuje zasady ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego zgodnie z przepisami zawartymi w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Na Gminę spadają jednak również obowiązki właścicielskie, związane z opieką nad obiektami zabytkowymi, których jest posiadaczem[67]. Wobec tych obiektów władze zobowiązane są do sprawowania opieki, polegającej w szczególności na zapewnieniu warunków do: naukowego badania i dokumentowania zabytku, prowadzenia prac konserwatorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie, korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości, popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku i jego znaczeniu dla kultury. Gmina Bytom posiada prawo własności do następujących obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na jej terenie:

- park krajobrazowy Fazaniec w Bytomiu-Szombierkach
- Park Miejski im. F. Kachla
- park na Górze Gryca
- IV LO im. Bolesława Chrobrego, Pl. Sikorskiego 1 (1902; C. Brugger)
- Zakład Kąpielowy, ulica Parkowa 1 (1929-31; C. Schmidt)
- budynek Szpitala Specjalistycznego nr 1, ul. S. Żeromskiego 7 (1897; P. Jackisch)
- kamienica mieszkalna, ob. siedziba MDK Nr 1; ul. Powstańców Warszawskich 12
- zespół osiedla robotniczego Kolonia Zgorzelec (1897–1901)
- założenie pałacowo-parkowe Thiele-Wincklerów (XIX w.)
- zespół zabudowy rejonu głównego dawnej kopalni Rozbark ul. Chorzowska 12
- (1907, 1911; E.G. Zilmannowie)
- siedziba Urzędu Miasta, ul. Parkowa 2 (1915, K. Aronson)
- Urząd Stanu Cywilnego, ul. Olejniczaka 22 (1 ćw. XX w., d. bursa gimnazjum polskiego)
- część zespołu ”Nowej Kolonii Robotniczej” w Bobrku (1907-22)
- schron bojowy nr 3 przy ul. Krzyżowej
- koszary przy ul. Smolenia 35, ob. Wydział Urzędu Miasta Bytomia
- budynek szkoły budowlanej, ul. Jana III Sobieskiego 1
- mury miejskie ul. Korfantego 21/Rycerska.

[67] rozróżnienie pojęć „ochrony zabytków” i „opieki nad zabytkami” - patrz: ustawa, art. 4 i 5

Obiekty rejestrowe stanowiące własność gminy Bytom charakteryzują się dużą różnorodnością. Są to zarówno zespoły komponowanej zieleni wraz z elementami architektonicznymi, jak i pojedyncze obiekty architektoniczne a także zespoły zabudowy o zróżnicowanej funkcji - od mieszkaniowej, poprzez publiczną, do przemysłowej. Wszystkie te obiekty odgrywały i nadal odgrywają istotną rolę w życiu dawnych i współczesnych mieszkańców miasta.

Oprócz tego, gmina jest współwłaścicielem znacznej liczby kamienic miejskich w ramach wspólnot mieszkaniowych, posiadając w nich różnej wysokości udziały. Większa część z nich ujęta jest w gminnej ewidencji zabytków.

VII. OCENA SZANS I ZAGROŻEŃ DLA ŚRODOWISKA KULTUROWEGO BYTOMIA

Obecnie w Gminnej Ewidencji Zabytków Bytomia figurują 2 384 obiekty. Spośród nich 84 znajduje się również na liście obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa śląskiego. Na terenie miasta znajdują się również 73 stanowiska archeologiczne, w tym jedno - grodzisko wczesnośredniowieczne, położone na południe od dworca głównego w Bytomiu nad rzeką Bytomską, jest również obiektem rejestrowym. Rejestr zabytków ruchomych województwa śląskiego, czyli obiektów zabytkowego wystroju i wyposażenia wnętrz, zawiera 40 decyzji o wpisie. W 2023 r. do rejestru zabytków ruchomych wpisano parowóz wąskotorowy znajdujący się na stacji Bytom-Karb Wąskotorowy w parowozowni przy ul. Reja. Przypomnijmy, że Gmina Bytom posiada prawo własności do 17 obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków. Oprócz tego jest ma także udziały własnościowe w większości zabytkowych budynków mieszkalnych w mieście.

Substancja zabytkowa stanowi dla władz miasta i właścicieli obiektów duży problem. Zabezpieczenie, rewaloryzacja, zmiana funkcji w zgodzie z wymogami konserwatorskimi, jest sporym wyzwaniem dla użytkowników historycznych budowli. Niemniej należy zauważyć postęp na tym polu w stosunku do lat ubiegłych, choć środki finansowe niezbędne do poprawy stanu zabudowy przekraczają możliwości budżetu miasta oraz właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych. Niewystarczające są zarówno krajowe środki pomocowe jak i zewnętrzne mechanizmy wspomagające pielęgnację dziedzictwa kulturowego.

Oczywistym jest, że przemysł górniczy a szczególnie rabunkowa eksploatacja węgla kamiennego przyczyniły się do katastrofalnego zużycia infrastruktury miejskiej Bytomia. Pozytywem dzisiejszych czasów jest to, że nie prowadzi się już wydobycia węgla „za wszelką cenę” a przemysł ciężki i gospodarka oparta na węglu zastępowane są stopniowo gospodarką opartą na usługach i przemyśle wysokich technologii. Dzięki temu zabezpieczanie tkanki miejskiej przed ewentualnymi skutkami „ciężkiej” działalności przemysłowej ma sens i szanse powodzenia. W związku z tym można już myśleć nie tylko o stronie technicznej zagrożonych obiektów ale także zadbać o walor historyczny i estetyczny obiektu.

Od lat 90.XX. postępują zmiany właścicielskie w obrębie budownictwa komunalnego, w którym duży udział ma budownictwo historyczne. Powszechne stało się nabywanie na własność lokali lub całych obiektów przez dotychczasowych najemców i powstawanie wspólnot mieszkaniowych, które samodzielnie, coraz intensywniej gospodarują mieniem.

Skutkuje to zwiększeniem pozytywnego nastawienia do dbałości i troski o obiekty zabytkowe ale równocześnie niejednokrotnie unaocznia brak profesjonalizmu w remontowaniu obiektów historycznych i staje się zarzewiem konfliktów między mieszkańcami i służbami konserwatorskimi. Zjawisko to ujawniło się, m.in. przy okazji masowego podejmowania termomodernizacji budynków. Temat ocieplania budynków znalazł swoje odzwierciedlenie w załączniku nr 1 do pisma Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 28 lutego 2020 roku w sprawie termomodernizacji obiektów zabytkowych[68]. W załączniku wskazano możliwości poprawy bilansu energetycznego różnymi sposobami.

W przypadku budowli sakralnych dodatkowe problemy stanowią zabezpieczenia antywłamaniowe oraz instalacje przeciwpożarowe i odgromowe, a te z kolei, wymagają regularnych, okresowych przeglądów.

Jeśli chodzi o zabytkowe obiekty użyteczności publicznej, to podlegają one zazwyczaj wysokiemu reżimowi budowlanemu ale również można łatwiej w tym przypadku egzekwować przepisy o ochronie dóbr kultury. Można by w tym miejscu wspomnieć o zagrożeniu jakie niesie „betonowanie" czy wykładanie wszelkich publicznych dróg, chodników, placów, itp. materiałami wielkopłytowymi. To pociąga za sobą częstokroć problemy z wodą burzową a to z kolei grozi podtopieniami, również przestrzeni historycznych.

Jeśli chodzi o stanowiska archeologiczne nadal trzeba pamiętać, że tylko część obiektów ujawniona jest w gminnej ewidencji zabytków a za pewnik należy uznać fakt, że przy okazji prowadzenia prac na obszarach historycznych dojdzie do ujawnienia nowych faktów osadniczych. Należy więc wykazywać się ostrożnością przy prowadzeniu wszelkich inwestycji oraz robót ziemnych.

W przypadku zabytków ruchomych mamy do czynienia głównie z obiektami sztuki sakralnej. Najczęściej administratorzy parafii starają się we współpracy ze służbami konserwatorskimi podołać fachowej renowacji obiektów a także zabezpieczać je przed kradzieżą. Współpraca z odpowiednimi służbami, w tym także z władzami miasta daje szansę na eksponowanie odpowiednio odrestaurowanych obiektów, co cieszy oko nie tylko wiernych ale wpływa na zwiększenie ruchu turystycznego a także wzmacnia więzi młodzieży z regionem.

Poniżej przedstawiono w formie tabelarycznej zestawienie czynników, mogących mieć wpływ na aktualny stan dziedzictwa kulturowego, na perspektywy rozwoju ochrony i opieki nad dziedzictwem oraz na sposoby jego wykorzystania w życiu społeczno-gospodarczym

[68] Pismo Generalnego Konserwatora Zabytków, sygn.: DOZ.070.2.2020.JW.

regionu. Zestawienie ma formę analizy SWOT, nazywanej tak od pierwszych liter angielskich wyrazów wartościujących czynniki wpływające na opisywane sfery życia i mających odpowiedniki w polskich określeniach, użytych w poniższej tabeli.

Analizę SWOT można stosować do budowania planów opieki nad dziedzictwem gminy. Na sąsiedniej stronie zestawiono czynniki analizy dla gminy Bytom, które mogą mieć wpływ na możliwości rewitalizowania dóbr kultury oraz ich ochronę.

ANALIZA SWOT

CZYNNIKI ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE MAJĄCE WPŁYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE BYTOMIA	
mocne strony	słabe strony
- korzystne położenie miasta w ramach GZM - położenie miasta na szlaku kolejowym Górny Śląsk-Poznań-Pomorze - dobre połączenia komunikacyjne - rozwinięta baza edukacyjna - rozwinięta współpraca terytorialna (samorządowa i zagraniczna) - bogata i barwna historia miasta i regionu - liczne obiekty zabytkowe - działalność organizacji pozarządowych związanych z dziedzictwem kulturowym, regionem i powstawanie inicjatyw lokalnych - udzielanie przez Gminę Bytom dotacji do prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków nie będącym własnością Gminy	- wizerunek Śląska jako regionu niezbyt ciekawego turystycznie, kojarzonego głównie z funkcjami gospodarczymi - degradacja części zabytków i obiektów kultury - niewystarczające informacje na temat obiektów zabytkowych - niska świadomość właścicieli zabytkowych obiektów nt. ograniczeń związanych ze stosowaniem niektórych technologii remontowych i rewaloryzacyjnych - trudności z zaangażowaniem mieszkańców w działania rewitalizacyjne - konkurencja oraz skomplikowane i długotrwałe procedury w aplikowaniu o środki pozabudżetowe, w tym z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej i Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego - małe możliwości uzyskiwania środków na renowację obiektów zabytkowych
szanse	zagrożenia
- możliwość skorzystania z zewnętrznych środków finansowych, w tym funduszy unijnych, m. in. z instrumentu ZIT (Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych) - wizerunek miasta jako silnego ośrodka kulturalnego (Opera Śląska, Bytomski Teatr Tańca i Ruchu - Rozbark, Ogólnokształcąca Szkoła Muzyczna im. Fryderyka Chopina, Ogólnokształcąca Szkoła Baletowa im. Ludomira Różyckiego, Wydział Teatru Tańca Akademii Sztuk Teatralnych, Muzeum Górnośląskie,	- pogłębiająca się degradacja zabytków - brak wystarczających środków własnych gminy oraz wspólnot mieszkaniowych na remonty obiektów zabytkowych - nieuwzględnianie charakteru regionalnej architektury w nowych inwestycjach - starzenie się lokalnej społeczności - silna presja części inwestorów nastawionych na maksymalizację zysku z inwestycji kosztem atrakcyjności przestrzeni kulturowej miasta

Muzeum Domek Matki Ewy w Miechowicach) - położenie nacisku na rozwój turystyki edukacyjnej i kulturowej (Górnośląska Kolejka Wąskotorowa, Szlak Architektury Secesyjnej) - zwiększenie dostępności informacji dla mieszkańców o możliwościach uzyskania dofinansowania dla inwestycji związanych z rewaloryzacją dóbr kultury - akcja edukacyjna i propagatorska skierowana do społeczności lokalnych - aktywizacja społeczności lokalnych - akcja promocyjna skierowana na zewnątrz (wydawnictwa promocyjne, reklama medialna) - remonty obiektów zabytkowych	

VIII. REALIZACJA I FINANSOWANIE ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW

W oparciu o art. 18 ust. 2 pkt. 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2025 r. poz. 1153, 1436), w związku z art. 81 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2024 poz. 1292, 1907, z późn. zm. z 2025 r poz537, 1168.) i § 4 ust. 1 i ust. 2 uchwały nr XXXVIII/584/05 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 23 lutego 2005 r. w sprawie trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz z § 1 ust. 3 i § 2 ust. 1 uchwały nr XXXVIII/585/05 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 23 lutego 2005 r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. Urz. Woj. Śl. z 2005 r. nr 39, poz. 1060) władze samorządowe mają możliwość dofinansowywania prac przy obiektach zabytkowych znajdujących się na terenie miasta. Środki finansowe przeznaczane na dotacje są corocznie gwarantowane w budżecie miasta (budżet Wydziału Miejskiego Konserwatora Zabytków). Dotacja może być udzielona każdemu, kto posiada tytuł prawny do zabytku wpisanego indywidualnie do rejestru zabytków. Dotacja może być udzielona, m.in. na dofinansowanie zabezpieczenia zabytku, odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych, odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, dachu, wykonanie izolacji przeciwwilgociowej, zakup i montaż instalacji zabezpieczających oraz zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru. Podmioty ubiegające się o udzielenie dotacji składają wnioski o dotację do Prezydenta Bytomia za pośrednictwem Wydziału Miejskiego Konserwatora Zabytków.

W działalność poszczególnych wydziałów Urzędu Miejskiego Bytomia oraz komórek organizacyjnych i jednostek budżetowych zarządzających mieniem komunalnym i wspólnotami mieszkaniowymi wpisane są, m. in., zadania wynikające z bieżącego programu opieki nad zabytkami.

W ubiegłym roku Wydział Organizacji Pozarządowych podjął następujące formy współpracy:

1) wsparcie finansowe dotyczyło:

- wspierania wykonania zadań publicznych wraz z przyznaniem dotacji na dofinansowanie ich realizacji (konkursy ofert)[69] ,

[69] dotacje dla organizacji pozarządowych oraz podmiotów określonych w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie na realizację zadań publicznych skierowanych do mieszkańców

- wsparcia działań doradczych i szkoleniowych oraz wyboru Operatora Konkursu na mikrodotacje w ramach funduszu regrantingowego. „Regranting.”[70] W jego ramach przyznano mikrodotacje dla 24 projektów złożonych przez organizacje pozarządowe i grupy nieformalne na łączną kwotę 79 500,00 zł. Mikrodotacje przeznaczone zostały na rozwój aktywności społecznej i wspieranie inicjatyw obywatelskich mieszkańców Bytomia w podobszarach rewitalizacji, których celem jest finansowe wsparcie inicjatyw obywatelskich w ramach mikrodotacji na niewielkie projekty infrastrukturalne i projekty społeczne, w każdym podobszarze rewitalizacji.

2) Wsparcie pozafinansowe objęło, m. in.:

- przeprowadzano 17 procedur konkursowych do otwartych konkursów ofert na realizację zadań publicznych Miasta Bytomia m.in. w zakresie edukacji, kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego oraz digitalizacji, opracowania, udostępnienia i promocji zasobów Archiwum Urzędu;
  wspierano organizacje pozarządowe poprzez poradnictwo i pomoc techniczną, w szczególności poprzez pomoc w przygotowaniu i wypełnianiu dokumentów wymaganych do rejestracji, dokumentacji konkursowych i obsługę eNGO;
- wspierano organizację „Fajer w Bytomiu” - święta bytomskich NGO oraz „Bytomskiego Anioła Wolontariatu”.

Zakres współpracy miasta z organizacjami pozarządowymi regulują uchwały Rady Miejskiej przyjmujące programy współpracy miasta Bytomia z organizacjami pozarządowymi na kolejne lata. Programy te określają, m.in.: zasady oraz formy współpracy, listę priorytetowych zadań publicznych, a także planowaną wysokość środków finansowych przeznaczonych na realizację tychże. W Bytomiu istnieje 460 organizacji pozarządowych, a trzeba dodać, że ww. współpraca, dotyczy nie tylko samych stowarzyszeń i fundacji, ale również innych podmiotów prowadzących działalność pożytku publicznego, określonych w art. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, takich jak chociażby jednostki organizacyjne działające na podstawie przepisów o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej.

Współpraca Wydziału Edukacji z podmiotami programu opieki odbywała się przede wszystkim poprzez formy finansowe: wspieranie wykonania zadań publicznych wraz z przyznaniem dotacji (konkursy ofert) na dofinansowanie ich realizacji oraz tzw. „małe

---

Bytomia oraz organizacji pozarządowych działających na terenie miasta Bytomia, realizowanych w ramach programów finansowanych ze środków pochodzących spoza budżetu miasta Bytomia, w części dotyczącej tzw. „wkładu własnego”;

[70] na podstawie art. 16a ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 roku o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie

granty” – w oparciu o art. 19a wspomnianej ustawy. Ta współpraca miała także formę pozafinansową, np.: konsultowanie z podmiotami programu projektów aktów prawa miejscowego, udostępnianie informacji o możliwości pozyskiwania przez podmioty programu środków finansowych z innych źródeł niż budżet Miasta, wspomaganie techniczne, szkoleniowe i informacyjne, promowanie planowanych imprez, akcji społecznych, konkursów, happeningów oraz innych form działalności statutowej podmiotów programu, w szczególności przedsięwzięć realizowanych wspólnie z Miastem, inicjowanie działań aktywizujących i integrujących bytomskie organizacje pozarządowe, wspieranie zadań z zakresu edukacji, oświaty i wychowania dzieci i młodzieży poprzez aktywne metody przekazywania wiedzy. Sprawozdanie z realizacji „Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Bytomia na lata 2022-2025” podkreśla organizacje konkursów i olimpiad przedmiotowych dla dzieci i młodzieży, organizacje sesji, konferencji i sympozjów naukowych związanych z upowszechnianiem wiedzy, wspieranie działań mających na celu kształtowanie postaw moralnych, społecznych oraz patriotycznych wśród dzieci i młodzieży.

Wydział Kultury i Sportu nie ma organizacyjnych możliwości bezpośredniego wspierania działań związanych z ochroną obiektów zabytkowych, jednak duża część jego działalności poświęcona jest ochronie szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, także a może przede wszystkim, tego ulotnego, niematerialnego. Działania te mają postać wsparcia, zarówno finansowego, jak i organizacyjnego. Wydział czyni to, m.in. w oparciu o art. 19a ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 roku o działalności pożytku i o wolontariacie. W gestii Wydziału Kultury i Sportu jest przyznawanie dotacji dla podmiotów w ramach corocznych otwartych konkursów ofert w ramach zadań publicznych Miasta Bytomia w dziedzinie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego. Priorytetem w tych konkursach jest działalność związana z kultywowaniem pamięci o zasłużonych dla miasta, regionu i kraju wybitnych postaciach, miejscach i wydarzeniach oraz ochrona i popularyzowanie tradycji kulturowych Bytomia i jego mieszkańców, organizacja różnych przedsięwzięć kulturalnych, także w ramach: Święta Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego „Industriada” i innych, związanych z kulturą współczesną a także z lokalnym dziedzictwem. Wydział Kultury i Sportu organizuje również uroczystości świąt narodowych, regionalnych, a także okolicznościowych, budujących z uwagi na głębokie zakorzenienie Bytomia w historii, dziedzictwo kulturowe miasta. Wspiera również działania i projekty o charakterze edukacyjnym lub popularyzatorskim. Wydział Kultury i Sportu był koordynatorem większości projektów związanych z obchodami 770-lecia Bytomia, które były zresztą realizowane w większości przypadków w ramach przekazanych dotacji.

Dzięki wsparciu finansowemu i organizacyjnemu Wydziału w 2025 r. odbyły się, miedzy wieloma innymi, następujące wydarzenia: Bytom i Kresy. Od przeszłości do współczesności (XI edycja), Szczęść Boże kopalni Bobrek! Społeczne wotum wdzięczności za tradycje górnicze w Bytomiu, Bytomski Festiwal Ślōnski Gŏdki, widowisko historyczne Walki o Miechowice 1945, warsztaty Sztuka i kultura a wypiek chleba, Śląskie pieśniczki w dzielnicach Bytomia - koncerty Orkiestry Dętej wraz z wokalistami, wydano również książkę Anny Seemann-Majorek O Bytomiankach - bajki Bytomianki, czyli kobiecy pierwiastek Bytomia (uhonorowana w 2024 r. Medalem Miasta Bytomia.

Działania na rzecz kultury i dziedzictwa nie pozostają niezauważone. Twórcy, artyści i społecznicy zaangażowani w sprawy kultury i dziedzictwa regionalnego są honorowani za ich zasługi przez przyznawanie dorocznych Nagród Prezydenta Miasta Bytomia i Medali Miasta Bytomia. Jednocześnie Miasto tworzy także warunki wsparcia, w postaci stypendiów dla twórców i artystów zajmujących się tematyką Bytomia i regionu. Takie stypendia otrzymały, np. Teresa Ebis, na projekt Bytom ceramiczny - przewodnik po okładzinach ceramicznych w bytomskich kamienicach, czy Anna Kowalska, realizująca projekt Przy Drodze. Kapliczki Bytomia.

W latach obowiązywania Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Bytom na lata 2022-2025 także Wydział Strategii, Funduszy Europejskich i Obsługi Inwestora podejmował działania związane z ochroną i promowaniem zabytków i dziedzictwa kulturowego miasta. Były to m.in.:

- koordynacja pozyskiwania funduszy zewnętrznych przez miasto m.in. na działania związane z ochroną zabytków i obiektami zabytkowymi,
- działania informacyjne i promocyjne związane z funduszami zewnętrznymi na obiekty zabytkowe oraz wsparcie w przygotowywaniu wniosków o dofinansowanie działań związanych z ochroną zabytków i promowaniem dziedzictwa kulturowego,
- organizacja wizyt studyjnych i spacerów m.in. po zrewitalizowanych obiektach zabytkowych w mieście,
- udział w projektach, których elementem było promowanie dziedzictwa kulturowego i historii miasta, np. projekt z miastami partnerskimi „Pod wspólnym niebem”,
- współudział w przygotowaniu wystawy zdjęć zrewitalizowanych obiektów prezentowanej podczas obchodów 20-lecia członkostwa Polski w Unii Europejskiej w przestrzeni byłej Kopalni Rozbark (2024 r.),
- pozyskanie dotacji na wydarzenia związane z obchodami roku Brunona Schulza (2022 r.) z programu Polonia i Polacy za granicą 2022 Kancelarii Prezesa Rady

Ministrów. W ramach obchodów otwarto w Bytomiu Skwer Spotkania z muralem inspirowanym obrazem "Spotkanie" i wmurowaną kostką z ulicy Krokodyli przywiezioną z Drohobycza. Natomiast w mieście partnerskim - Drohobyczu - odsłonięto Ławeczkę Marzeń Błękitnookiego.

Ważnym działaniem Wydziału Komunikacji Medialnej i Promocji jest promocja działań związanych z historią Bytomia. W 2024 r. na stronie www.bytom.pl oraz w miesięczniku „*Rynek 7*" pojawiły się artykuły historyczne dotyczące między innymi: rewitalizacji Kolonii Zgorzelec, szybu „Krystyna" dawnej KWK „Szombierki", Elektrociepłowni Szombierki, jak również tematy związane z jubileuszem 770-lecia nadania praw miejskich, w tym artykuły m.in. o herbie Bytomia, Piastach bytomskich, wzgórzu św. Małgorzaty, Górnośląskich Kolejach Wąskotorowych, księciu Władysławie opolskim, a także promocji zabytków w dzielnicy Rozbark. W 2024 r. wydano kilkanaście rodzajów pocztówek (w łącznej liczbie 1000 sztuk) przedstawiających zabytkowe budynki w Bytomiu. Powstał także kalendarz na rok 2025 zawierający fotografie secesyjnych budynków, np. IV Liceum Ogólnokształcącego czy kamienic znajdujących się przy ul. Rycerskiej, Dworcowej oraz Orląt Lwowskich. Do dystrybucji płatnej i bezpłatnej trafiły kalendarze z wizerunkami zabytkowych obiektów Bytomia. Wydrukowano także 4 tysiące sztuk map Śródmieścia Bytomia z zaznaczonymi i opisanymi atrakcjami turystycznymi, także obiektami zabytkowymi. Mapy są dystrybuowane bezpłatnie w Biurze Promocji Bytomia. Wśród zleconych materiałów promujących bytomskie zabytki był także dodruk publikacji dla „Bytom fantastyczny", w którym najmłodsi poznają między innymi ciekawostki na temat zabytkowej architektury miasta. W 2024 r. Miasto Bytom w ramach Lokalnej Organizacji Turystycznej Miasta Gwarków realizowało spacery po mieście, prezentując walory architektoniczne, dawne postindustrialne obiekty oraz zabytkowe kamienice w mieście. Turyści w ramach spacerów odwiedzili zabytkowe bytomskie kościoły, teren dawnej ekologicznej oczyszczalni ścieków, zabytkowe parki, rezerwat „Segiet", dawne obszary wydobycia rud cynku i ołowiu oraz dolomitu, m.in. kamieniołom „Blachówka" i „Lazarówka" w Suchej Górze a także otwartą po modernizacji halę peronową dworca PKP w Bytomiu z 1929 roku.

W ramach dofinansowanego przez ŚOT projektu pn. „Szlak Architektury Secesyjnej w Bytomiu" powstała śródmiejska trasa, prowadząca przez 35 wartościowych architektonicznie obiektów secesyjnych. Wśród nich dziesięć najciekawszych i najbardziej reprezentatywnych, zostało szczegółowo opracowanych przez Marka Wójcika, pasjonata bytomskich zabytków. Opracowanie jest dostępne w trzech źródłach: zakładka na stronie bytom.pl – Szlak Architektury Secesyjnej, składana mapka dystrybuowana przez Biuro

Promocji Bytomia, tablice informacyjne montowane na elewacjach budynków. Oprócz materiału tekstowego powstał także materiał dźwiękowy, który można odsłuchać na stronie www.bytom.pl oraz w mediach społecznościowych miasta.

Do zadań Wydziału Architektury należy między innymi ochrona zabytków. Zadania te realizowane są m. in. poprzez określenie właściwej polityki przestrzennej w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy a następnie poprzez ustalenia ochrony wartości kulturowych w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Ustanowienie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego obejmuje lokalne formy architektury, które reprezentowane są zazwyczaj przez obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, kompozycję przestrzenną o walorach zabytkowych wyznaczoną w ustanowionych w planie strefach ochrony konserwatorskiej, w tym obszarów o szczególnych walorach krajobrazowych, wykluczonych z lokalizacji inwestycji, które mogą mieć negatywny wpływ na krajobraz itp.

W minionym czteroleciu kontynuowano pokrywanie miasta kolejnymi planami zagospodarowania przestrzennego. Obecnie 60,6 % powierzchni Bytomia jest pokryte obowiązującymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego. Granice terenów objętych planami zagospodarowania przestrzennego jak również granice terenów, dla których podjęto uchwały o przystąpieniu do sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dostępne są na stronie internetowej Bytomia: www.bytom.pl w zakładce gospodarka-biznes-zagospodarowanie przestrzenne-mapa miasta-dokumenty planistyczne-profil inwestora. Po „kliknięciu” w „profil inwestora” i zaznaczeniu warstwy: miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego - miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego (obowiązujące i w przygotowaniu). Dane te są aktualizowane na bieżąco.

Archiwum Urzędu w latach 2021-2022 w ramach otwartego konkursu ofert przeznaczyło środki z zakresu promocji i ochrony dziedzictwa kulturowego Bytomia na digitalizację, opracowanie, udostępnienie i promocję zasobów Archiwum Urzędu.

ZBM - Towarzystwo Budownictwa Społecznego sp. z o.o. w obecnym kształcie działa od 30 kwietnia 2020 i powstała w wyniku przejęcia Zakładu Budynków Miejskich Sp. z o.o. przez Towarzystwo Budownictwa Społecznego Bytom Sp. z o.o., by tworzyć przyjazną przestrzeń dla mieszkańców. Towarzystwo wydatkowało kwoty na utrzymanie i remonty m.in. obiektów zabytkowych. Zakończyła się jedna z największych inwestycji rewitalizacyjnych w Bytomiu - remont zabytkowego zespołu urbanistyczno-

architektonicznego Kolonia Zgorzelec. 13 budynków komunalnych zostało podniesionych z całkowitej ruiny, 10 wyremontowanych zostało dzięki zaangażowaniu wspólnot mieszkaniowych i spółki ZBM - TBS.

Również podmioty prywatne miały swój udział w działaniach rzecz ochrony środowiska kulturowego Bytomia. Projekty realizowane są w ramach Funduszy Europejskich dla Śląskiego 2021–2027 z Priorytetu 10.00 - Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji, Działanie: FESL.10.01 - Wykorzystanie terenów zdegradowanych w celu rozwoju regionu poprzez inwestycje przedsiębiorstw.

Szyb Krystyna to jedna z najbardziej symbolicznych, postindustrialnych budowli w mieście. Jej właścicielem od 2023 roku jest firma Multi Polymers, która otrzymała dotację z Unii Europejskiej na cele rewitalizacyjne. Pierwszym etapem działań były projekty wstępne i koncepcje zagospodarowania. Drugim obiektem, pozostającym w prywatnych rękach, jest Elektrociepłownia Szombierki, której obecny właściciel, Grupa ARCHE S.A., podjął już wstępne prace przy rewitalizacji „Śląskiej Katedry Industrialu".

Prowadzono również intensywne prace w ramach projektu Zielony Kwartał KWK Rozbark realizowane przez Klub Sportowy Skarpa,. Na to gigantyczne przedsięwzięcie składa się pięć projektów, z których część już się zakończyła, kolejne dobiegają końca lub są na zaawansowanym etapie robót.[71] Zakończony i oddany do użytku został liczący prawie 1 tys. mkw. budynek nawiązujący swoim stylem do istniejącej kiedyś w tym miejscu dawnej kopalnianej łaźni KWK Rozbark. Powstaje tam Centrum Aktywności Społeczno-Edukacyjnej, na które składa się Mieszkanie Rozbarskie, gdzie na ekspozycji obejrzymy nie tylko oryginalne umeblowanie, ale także przedmioty codziennego użytku, elementy wystroju wnętrz, dokumenty, fotografie, książki a także tradycyjne śląskie stroje i narzędzia rzemieślnicze. W ramach tej inicjatywy powstał także Rozbarski Szynk, czyli lokal gastronomiczny, w którym już niedługo zjemy po śląsku i nie tylko.

Rok 2024 przyniósł wiele wydarzeń koncentrujących się na historii Bytomia oraz propagujących tradycje i dziedzictwo niematerialne regionu, w których udział ma większość wydziałów Urzędu Miejskiego:

- AGLO FESTIWAL 2024 (Maj 2024), trzydniowy festiwal śląskiej kultury obejmujący spotkania, dyskusje, spacery oraz spektakle na temat regionu, Bytomia i Śląska z różnych perspektyw. Uczestniczyli w nim wybitni goście, w tym rektor Uniwersytetu Śląskiego i znani historycy;

[71] więcej o projekcie: https://www.bytom.pl/aktualnosci/index/Jak-zmienia-sie-Rozbark.-Zielony-Kwartal-w-budowie-/idn:44727, https://www.bytom.pl/aktualnosci/index/Odbudowa-budynku-dawnej-kopalnianej-lazni-KWK-Rozbark-na-ukonczeniu/idn:43457

- wizyta potomków zasłużonych obywateli **-** zorganizowano wizytę potomków historycznych postaci zasłużonych dla rozwoju miasta: Georga Brüninga (nadburmistrza Bytomia w latach 1883-1919) oraz Franza Landsbergera (twórcy Teatru Miejskiego, pierwowzoru Opery Śląskiej);
- zorganizowano wycieczkę śladami Georga Brüninga i Franza Landsbergera oraz spotkanie promujące książkę pt. „Od Teatru Miejskiego i Domu Koncertowego do Opery Śląskiej. Życie dla sztuki Franza Landsbergera”. W trakcie wydarzenia zaprezentowano rodzinną pamiątkę - oryginalne skrzypce Landsbergera;
- konkurs plastyczny dla dzieci i młodzieży szkół rozbarskich "Mój Rozbark", którego inspiracją była dzielnica Rozbark i dawna kopalnia KWK Rozbark. Celem wydarzenia było unikalne spojrzenie na dziedzictwo historyczne i kulturowe dzielnicy;
- "Światowy Zjazd Bytomian" - wydarzenie obejmujące m.in. konkurs „Bytom za bajtla” oraz koncert „Bytom dla Bytomian”, służące wzmacnianiu tożsamości i więzi lokalnych;
- koncert "Muzyczna dla Bytomia" (Muzeum Górnośląskie) - koncert uczniów i nauczycieli bytomskiej Szkoły Muzycznej. Koncert odbył się w Sali G. G. Gorczyckiego, nawiązując do dziedzictwa Grzegorza Gerwazego Gorczyckiego, urodzonego w Rozbarku kompozytora epoki baroku;
- "Bytomskie Święto Stroju Rozbarskiego" - wydarzenie propagujące śląskie dziedzictwo kulturowe. Głównym celem była próba bicia rekordu Polski na największe zgromadzenie osób w strojach ludowych (konkretnie w stroju rozbarskim), zapraszając 770 osób na 770-lecie miasta. W programie znalazły się też warsztaty tańców regionalnych i potańcówka;
- "Bitwa Orkiestr" - wydarzenie nawiązujące do górniczej tożsamości Bytomia i tradycji orkiestr dętych, w którym zmierzyły się Górnicza Orkiestra Dęta i Koncertowa Orkiestra Dęta Power of Winds;
- obchody 170-lecia Górnośląskich Kolei Wąskotorowych - wydarzenia z udziałem ogólnodostępnych pociągów, promujące historyczne dziedzictwo techniki w regionie;

Miasto Bytom publikuje cykliczne raporty o stanie miasta oraz raporty monitoringowe z wdrażania Gminnego Programu Rewitalizacji. Raport za rok 2024 (przedstawiony Radzie Miejskiej w 2025 r.) traktuje ochronę zabytków i dziedzictwa kulturowego jako podstawowy element inwestycyjny i tożsamościowy miasta, realizowany głównie poprzez Gminny Program Rewitalizacji Bytom 2020+. Nowelizacja tego programu została przyjęta Uchwałą Nr XIX/171/25 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 28 lipca 2025 r. Dokument powstał w wyniku

aktualizacji, która uwzględniła konsultacje społeczne prowadzone do kwietnia 2025 r., a jego podstawowym celem jest dostosowanie programu do nowej perspektywy finansowej Unii Europejskiej (2021-2027) oraz do bieżących potrzeb miasta.

W perspektywie finansowej funduszy unijnych 2014-2020, w ramach GPR zrealizowano inwestycje obejmujące: rewitalizację ulicy Dworcowej, remonty kamienic w Śródmieściu, Rozbarku i Bobrku (kontynuacja w następnych latach), kompleksową renowację Kolonii Robotniczej Zgorzelec, stanowiącej cenny przykład historycznej zabudowy robotniczej. Prowadzono szeroko zakrojone prace remontowe w zasobie komunalnym. Działania te obejmowały renowację elewacji, dachów oraz instalacji w budynkach mieszkalnych, z których duża część jest ujęta w gminnej ewidencji zabytków. Prowadzono prace związane z modernizacją ulic i placów w historycznej tkance miejskiej, mające na celu poprawę estetyki i funkcjonalności.

Raport za 2024 r. wylicza ważne działania w sferze popularyzacji wiedzy o dziedzictwie i wzmacnianiu tożsamości kulturowej. Rok 2024 był rokiem obchodów jubileuszu 770-lecia Bytomia, co stanowiło potężny impuls dla zorganizowania wielkiej liczby wydarzeń kulturalnych i promocyjnych. Wśród nich, prestiżowym wydarzeniem był uroczysty spektakl operowy Don Giovanni wystawiony w wyremontowanym gmachu Opery Śląskiej. Zrealizowano liczne działania propagujące śląskie dziedzictwo kulturowe. Najbardziej spektakularne imprezy to: zakończone sukcesem, bicie rekordu Polski w ilości osób ubranych w stroje ludowe (głównie rozbarski), zgromadzonych w jednym miejscu, umieszczenie przed budynkiem Urzędu Miasta tablic informacyjnych w języku śląskim, za co Miasto otrzymało w tym roku tytuł „Kamrata Ślōnskij Gŏdki". Zainicjowano działania związane z ważnymi postaciami historycznymi Bytomia, np. tablice upamiętniające Georga Brüninga i Franza Landsbergera. Postawiono także ławeczki upamiętniające znanych Bytomian. Na jednej z nich siedzi przed dawną willą, burmistrz Brüning, patrząc z dumą na swoje miasto. Można przysiąść się do niego i o mieście pogadać. Autorem instalacji jest artysta Przemysław Wolny. Przy drugiej ławeczce, ustawionej na skwerze w Szombierkach, stoi „śląski Kopciuszek", Joanna Gryzik–Schaffgotch. Projekt zrealizowano w ramach Budżetu Obywatelskiego. Koncepcję instalacji artystycznej w kształcie ławki oraz wbudowanej w jej strukturę podobizny Joanny Gryzik-Schaffgotsch, przygotował Jacek Wichrowski.

Ławeczka Joanny Gryzik (www.bytom.pl/aktualnosci/index/)

Ławeczka burmistrza Brüninga www.bytom.pl/czas-wolny/)

Raport podkreślił realizacje związane z włączaniem społecznym, czyli projekty, które zwiększyły aktywne uczestnictwo mieszkańców i organizacji pozarządowych w działaniach na rzecz miasta, co również jest istotne dla ochrony dziedzictwa niematerialnego.

IX. ZAŁOŻENIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA BYTOMIA

Program opieki nad zabytkami jest programem kierunkowym, uwzględniającym założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego Bytomia i jest kontynuacją programów opracowanych w poprzednich latach. Również program obecny wskazuje kierunki działań, których realizacja powinna, m. in. doprowadzić w przyszłości do wzmocnienia wizerunku miasta, jako znaczącego pod względem kulturowym i turystycznym członka największej polskiej aglomeracji. Program powinien przyczynić się do tworzenia silnych związków mieszkańców z regionem. Wiele kierunków działań nakreślonych obecnie powinno zostać wykorzystanych, po zaktualizowaniu, w następnych latach.

W programie obecnym postanowiono zachować priorytety programu z lat 2022-2025 a pominięto te zadania, które zrealizowano w mijającym okresie, o których wspomniano w rozdziale VII. Dodano natomiast działania, których realizacji powinny podjąć się władze samorządowe w okresie 2026-2029.

Działania wymieniane w kolejnych programach opieki są długofalowe. Możliwy jest podział realizacji zadań na dwuletnie podokresy w powiązaniu z obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze gminy sprawozdania z wykonania programu opieki. Uwzględniając perspektywę wieloletnią, samorząd miasta, podobnie jak w minionym czteroleciu w kwestii dziedzictwa kulturowego powinien kierować się wymienionymi poniżej priorytetami.

PRIORYTET I: REWALORYZACJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA	
kierunki działań	zadania
Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania obiektów zabytkowych	- zlecanie robót budowlanych i prac konserwatorskich w obiektach zabytkowych, do których Miasto posiada tytuł prawny; - prowadzenie działań pielęgnacyjnych i rewaloryzacyjnych zabytkowych parków i cmentarzy (oferty pracy sezonowej w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych i porządkowych); - rewaloryzacja obszarów i obiektów zabytkowych poprzemysłowych z możliwością ich adaptacji do nowych funkcji - kontynuacja rewitalizacji zabytkowego osiedla robotniczego Bobrek; oraz Nowej Kolonii Robotniczej; - rewitalizacja Rynku;

	- zagospodarowanie terenu dawnej KWK Rozbark oraz EC Szombierki (kontynuacje);
	- prace koncepcyjne dotyczące odnowy i adaptacji terenów dawnych warsztatów naprawczych Górnośląskich Kolei Wąskotorowych w Rozbarku przy ul. Brzezińskiej 27;
	- remont modernistycznej bramowej nastawni kolejowej „Bt" znajdującej się na stacji kolejowej Bytom;
	- dalsze prace remontowo-konserwatorskie przy budynku IV Liceum Ogólnokształcącego;
	- rewitalizacja zabytkowych budynków historycznej siedziby Bytomskich Wodociągów przy Wzgórzu Św. Małgorzaty; stworzenie przestrzeni biurowych, centrum edukacyjnego i parku kieszonkowy przy ul. Zabrzańskiej;
	- rewitalizacja historycznego budynku spalarni śmieci;
	- remont modernistycznego gmachu przy ul. Smolenia 20;
	- zakończenie prac budowlanych związanych z czyszczeniem elewacji zabytkowego budynku Szkoły Podstawowej nr 6 przy ul. Królowej Jadwigi w Rozbarku;
	- inicjatywy prywatne:
	  - renowacja kościoła św. Wojciecha;
	  - rewitalizacja Szybu Krystyna (faza projektów wstępnych i koncepcji zagospodarowania);
	  - rewitalizacja dawnego „Domu Partii" - gmachu przy ul. Żeromskiego 23-25;
	- organizacja spotkań z właścicielami obiektów zabytkowych mających na celu promowanie standardów w zakresie rewaloryzacji obiektów zabytkowych (w tym szkolenia nt. ograniczeń związanych ze stosowaniem niektórych technologii rewaloryzacyjnych, gł. związanych ze specyfiką termomodernizacji obiektów);
	- przenoszenie na grunt lokalny międzynarodowych doświadczeń w dziedzinie rewaloryzacji dziedzictwa kulturowego;

Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb turystycznych i edukacyjnych	- znakowanie obiektów zabytkowych; - zaopatrzenie zabytków w tablice informujące o ich historii i znaczeniu dla regionu; - inicjowanie działań upamiętniających ważne postacie historyczne Bytomia (np. tablice informacyjne); - oświetlenie ważniejszych zabytków; - udostępnianie kolejno remontowanych obiektów zabytkowych dla ruchu turystycznego;
PRIORYTET II: SPRAWNE ZARZĄDZANIE ZASOBEM DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
kierunki działań	zadania

Działania organizacyjne związane z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego.	- prowadzenie monitoringu możliwości pozyskiwania zewnętrznych środków finansowych, w tym z różnych programów i inicjatyw europejskich, przeznaczonych na działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, rozwojem turystyki, wzmocnienia prorozwojowej i wspólnototwórczej roli kultury poprzez przekształcenie istniejących instytucji kultury w wielofunkcyjne centra (m. in. w ramach ZIT); - regularne monitorowanie realizacji „Gminnego Programu Rewitalizacji. Bytom 2020+" , jego aktualizacja i dostosowywanie treści do bieżących potrzeb; - okresowa aktualizacja „Planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych"; - współpraca z policją, służbami konserwatorskimi i służbami celnymi w sprawie kradzieży i nielegalnego wywozu obiektów zabytkowych (w tym również obiektów archeologicznych) za granicę oraz ochrony p/poż. (szkolenie nt. zabezpieczania obiektów zabytkowych); - propagowanie działań mających na celu zwrócenie uwagi na niszczenie stanowisk archeologicznych przez nielegalne prace poszukiwawcze; - promocja działań społecznych w obszarze ochrony dziedzictwa kulturowego; - uregulowanie praw własnościowych działek w celu umożliwienia realizacji planu zagospodarowania terenów zabytkowych (szczególnie na terenach poprzemysłowych); - opracowywanie planów zagospodarowania dla kolejnych obszarów miasta; - w szczególnych przypadkach wyznaczanie stref ochrony konserwatorskiej; - okresowa weryfikacja Gminnej Ewidencji Zabytków; - digitalizacja zbiorów dawnego archiwum Policji Budowlanej w Bytomiu; - przeprowadzenie rozpoznania obiektów rzeźby architektonicznej związanych z kamienicami bytomskimi oraz rozpoznania obiektów rzeźby plenerowej; - ewidencja elementów wyposażenia wnętrz
Rozwój infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej związanej z zabytkami	- kontrola oznakowania szlaków turystycznych; - wspieranie rozwoju turystyki rowerowej związanej z zabytkami regionu; - zaplanowanie wycieczek rowerowych po rewitalizowanych i planowanych do rewitalizacji zabytkowych obiektach poprzemysłowych oraz parkach,

	wznowienie imprezy w formule otwartej dla uczestników.
PRIORYTET III: PROMOCJA REGIONALNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I ROZWÓJ TOŻSAMOŚCI REGIONALNEJ	
kierunki działań	Zadania
Edukacja społeczności lokalnej w kwestii znaczenia dziedzictwa dla regionu	- realizowanie kolejnych edycji akcji pt.: „Zwiedzaj Bytom z przewodnikiem"; - wspieranie imprez w ramach „Industriady" (Górnośląskie Koleje Wąskotorowe); - wspieranie Europejskich Dni Dziedzictwa; - upowszechnianie informacji na temat dobrych praktyk konserwatorskich; - organizowanie i wspieranie organizacji konkursów, wystaw, imprez, kiermaszy, rajdów i festynów kulturowych z dziedzictwem kulturowym w tle; - dalsze wprowadzanie i upowszechnianie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji szkolnej poprzez organizowanie odpowiednich zajęć i konkursów; - kontynuacja edukacji regionalnej w szkołach - współpraca z instytucjami i organizacjami propagującymi edukację regionalną, udział uczniów w konkursach o tematyce regionalnej; - promowanie najlepiej przeprowadzonych prac w obiektach zabytkowych; - wspieranie inicjatyw obywatelskich służących zachowaniu tradycji lokalnych.
Zapewnienie szerokiego dostępu do informacji o dziedzictwie kulturowym regionu i zabytkach miasta	- prowadzenie bazy danych o zabytkach; - udostępnianie na stronach internetowych Urzędu Miasta informacji o zabytkach; - aktywna współpraca z mediami w celu promocji zabytków i upowszechniania działań związanych z opieką nad zabytkami.
Popularyzacja dziedzictwa kulturowego regionu	- współpraca z Muzeum Górnośląskim; Muzeum Domek Matki Ewy w Miechowicach; - wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych dziedzictwu kulturowemu i historii regionu; - reklama w mediach elektronicznych i tradycyjnych dorocznych imprez związanych z dziedzictwem regionu; - współpraca gminy ze Śląską Organizacją Turystyczną w ramach tworzonego Śląskiego Systemu Informacji Turystycznej: opracowywanie publikacji (przewodniki i mapki); - wspieranie imprez kulturalnych, popularyzujących dziedzictwo kulturowe miasta;

	- wspieranie działań mających na celu popularyzację dziedzictwa archeologicznego; - współpraca kulturalna z miastami partnerskimi (Vsetin, Recklinghausen, Drohobycz, Butte-Silver Bow, Ormož, Żytomierz);

X. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego oraz opieka nad zabytkami finansowana jest ze środków prywatnych (osoby fizyczne, fundacje, osoby prawne, kościoły) i ze środków publicznych (budżet państwa i budżety samorządów terytorialnych wszystkich szczebli). Obowiązek utrzymania obiektów zabytkowych spoczywa zasadniczo na właścicielach i użytkownikach tych obiektów.

Dysponentami środków państwowych są:

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków,
- organy stanowiące gminy, powiatu, samorządu województwa.

Podmioty te realizują dotacje poprzez corocznie organizowane nabory wniosków[72]. Dotacja może zostać udzielona właścicielom bądź posiadaczom zabytku wpisanego do rejestru zabytków, którzy posiadają taki zabytek w trwałym zarządzie.

Standardowo jej wysokość wynosi do 50% nakładów niezbędnych na wykonanie założonych działań. W uzasadnionych wypadkach, może być jednak zwiększona nawet do 100% nakładów, w szczególności jeśli zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową, wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych lub jego stan zachowania wymaga niezwłocznej interwencji.

Corocznie Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego publikuje programy ministerialne objęte w danym roku dofinansowaniem[73]. Tegoroczne programy z zakresu dziedzictwa kulturowego i historycznego przedstawiają się następująco:

1. Ochrona zabytków. Celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Dodatkowo w 2025 r. szczególnym celem będzie zabezpieczenie zabytków, uszkodzonych w wyniku powodzi, która przeszła przez województwa dolnośląskie, opolskie, lubuskie i śląskie we wrześniu 2024 r.

---

[72] zasady udzielania dotacji i obszerny katalog prac, na które mogą zostać przyznane środki finansowe przedstawia art. 77 Ustawy.

[73] na stronach ministerstwa znaleźć można informacje na temat obowiązujących w danym roku programów i zasad przyznawania dotacji;
wiadomości na temat tego- i przyszłorocznych programów i projektów - patrz: https://www.gov.pl/web/kultura/programy-i projekty

2. Kultura ludowa i tradycyjna. Celem programu jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania.
3. Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą. Cel programu: poprawa stanu zachowania i wzmocnienie ochrony dziedzictwa kulturowego znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej oraz upowszechnianie wiedzy na jego temat.
4. Ochrona zabytków archeologicznych. Cel programu: ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.
5. Badanie polskich strat wojennych. Zasadniczym celem programu jest wsparcie działalności instytucji w kwestii badań proweniencyjnych odnośnie do strat wojennych, tj. ruchomych dóbr kultury utraconych w wyniku II wojny światowej z terenów Polski w granicach po 1945 r., w zakresie zbiorów pochodzących z kolekcji publicznych, prywatnych i związków wyznaniowych. Wspierane są kwerendy archiwalne, digitalizacja źródeł, publikacje, konferencje, szkolenia, budowa stron internetowych i organizacja wystaw poświęconych stratom wojennym lub badaniom proweniencyjnym.
6. Wspieranie archiwów, bibliotek i muzeów poza krajem. Strategicznym celem programu jest stworzenie możliwości efektywnej ochrony oraz zachowania polskiego dziedzictwa kulturowego znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej oraz popularyzowania wiedzy na temat tej spuścizny kulturowej, obejmującej dziedzictwo wytworzone, zgromadzone i przechowywane w Europie oraz innych częściach świata przez organizacje polonijne i emigracyjne.
7. Wspieranie działań muzealnych. Celem programu jest wspieranie działalności muzealnej z zakresu prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych oraz opieki konserwatorskiej nad zbiorami.
8. Miejsca pamięci i trwałe upamiętnienie w kraju. Celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości.

Poza trybem określonym w Programach, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego realizuje również dotacje na badania archeologiczne, jeżeli ich przeprowadzenie jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków w przypadku: prowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru, objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego

lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo, prowadzenia robót ziemnych lub zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić, może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.

Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzająca realizować te działania, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań[74].

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków ruszył 1 stycznia 2018 r. jako państwowy fundusz celowy. Finansowanie zabytków z tego funduszu odbywa się w ramach Rządowego Programu Odbudowy Zabytków oraz poprzez inne programy. W 2025 r. prognozowana kwota wydatków na program „Ochrona Zabytków" wynosi ponad 200,6 mln zł, z czego ok. 100,6 mln zł przeznaczone jest na prace konserwatorskie i restauratorskie, a 100 mln zł na usuwanie skutków powodzi. Dodatkowo, Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) przeznaczył 549 mln zł na termomodernizację zabytkowych budynków użyteczności publicznej.

Kluczowe programy finansowania zabytków:

- Rządowy Program Odbudowy Zabytków: finansuje prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru lub ewidencji zabytków. Wnioski składa się elektronicznie przez aplikację BGK (Bank Gospodarstwa Krajowego).
- Program „Ochrona Zabytków 2025": obejmuje dwa nabory: „Ochrona zabytków nieruchomych i ruchomych - prace planowane" oraz „Ochrona zabytków nieruchomych i ruchomych - refundacje". Jego budżet wynosi łącznie 200 625 000 zł.
- Programy termomodernizacyjne**:** NFOŚiGW przeznaczył 549 mln zł na termomodernizację zabytkowych budynków użyteczności publicznej.

  Na co można otrzymać dofinansowanie?
- Prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane (dotyczy zabytków wpisanych do rejestru zabytków).
- Wsparcie dla samorządów: w ramach Rządowego Programu Odbudowy Zabytków gminy i inne jednostki samorządu terytorialnego mogą otrzymać dotacje na realizację zadań inwestycyjnych.

[74] zasady udzielania określone są w art. 82a i 82b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne.

- Usuwanie skutków powodzi**:** w przypadku zabytków, które uległy zniszczeniom na skutek powodzi, możliwe jest ubieganie się o dofinansowanie w ramach specjalnego naboru.

Narodowy Instytut Dziedzictwa realizuje program dotacyjny „Wspólnie dla dziedzictwa”. Celem Programu jest tworzenie warunków do zrównoważonej ochrony dziedzictwa kulturowego i wykorzystania jago wartości dla rozwoju społecznego obecnych i przyszłych pokoleń. Program adresowany jest do organizacji pozarządowych**.** W jego ramach wnioskodawcy mogą ubiegać się o dofinansowanie zadań adresowanych przede wszystkim do społeczności lokalnych, realizujących strategiczne cele Programu poprzez niżej wymienione działania:

1. prace porządkowe przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub włączonych do gminnej lub wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz w ich otoczeniu;
2. działania przy identyfikowaniu, inwentaryzowaniu i dokumentowaniu materialnego dziedzictwa kulturowego, prowadzące do jego rozpoznania, utrwalenia oraz zachowania dziedzictwa kulturowego i jego wartości;
3. działania zmierzające do zachowania i wzmacniania tradycji rękodzielniczych, upowszechniania umiejętności związanych z rzemiosłem lub tradycyjnymi technikami budowlanymi, służących zachowaniu zabytków i ich wartości;
4. działania edukacyjne oraz popularyzujące lokalne dziedzictwo kulturowe (materialne) i wiedzę na jego temat lub na temat jego wartości, prowadzące do zwiększenia świadomości społecznej wartości dziedzictwa oraz wzmacniania społecznej woli zachowania dziedzictwa i korzystania z jego wartości;
5. działania edukacyjne mające na celu zwiększenie poziomu wiedzy na temat procedury zgodnego z obowiązującymi przepisami prawa poszukiwania zabytków i promocję dobrych praktyk w zakresie poszukiwania zabytków przy użyciu urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Zakończyła się 10 edycja na rok 2025, Narodowy Instytut Dziedzictwa ogłosił już wyniki naboru wniosków, a dofinansowanie otrzymało 37 zadań na łączną kwotę 1 520 000 zł.

Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego, na zasadach określonych w przepisach o regułach finansowania nauki, może także przyznać środki finansowe na badania

konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy obiektach zabytkowych[75].

Wojewódzki Konserwator Zabytków posiada kompetencję w zakresie udzielania dotacji celowych na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków udziela rokrocznie dotacji na takie prace prowadzone na terenie województwa śląskiego. Zasady udzielania dotacji określa rozporządzenie MKiDN z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie restauratorskie przy zabytku wpisanym Na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków[76]. Wniosek należy złożyć do 28 lutego roku, w którym ma być udzielona dotacja na dofinansowanie prac, które mają zostać przeprowadzone lub do 30 czerwca roku, w którym dotacja ma być udzielona na dofinansowanie prac już przeprowadzonych w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku.

Samorządy lokalne mają możliwość dofinansowywania prac remontowych i konserwatorskich przy obiektach zabytkowych na swoim terenie. Taką możliwość stwarza art. 81 Ustawy. Sposób i zasady udzielania dotacji określane są uchwałami przyjmowanymi przez organ stanowiący jednostki samorządowej. O dotację celową w zakresie sprawowania opieki nad zabytkami może ubiegać się osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku. Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac, które wnioskodawca zamierza wykonać w roku złożenia wniosku. Podstawą udzielenia dotacji jest wniosek o jej przyznanie.

Z budżetu województwa udzielane mogą być dotacje celowe na realizację zadań w związku z prowadzonymi pracami konserwatorskimi, restauratorskimi lub robotami budowlanymi przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, znajdującym się na obszarze województwa śląskiego, posiadającym istotne znaczenie kulturowe. O dotację celową w zakresie sprawowania opieki nad zabytkami może ubiegać się osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku. Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac, które wnioskodawca zamierza wykonać w roku złożenia wniosku. Podstawą udzielenia dotacji jest wniosek o jej przyznanie.

---

[75] art. 83 Ustawy: Na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki, minister właściwy do spraw nauki może przyznać środki finansowe na badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach.

[76] Dz. U. 2017 r. poz. 1674.

Remonty obiektów sakralnych wpisanych do rejestru zabytków wspomagane mogą być także dotacjami krajowego Funduszu Kościelnego (dotacje nie obejmują zabytkowego wyposażenia wnętrz), który usytuowany jest w strukturze Departamenty Wyznań i Mniejszości Narodowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji. Dotacje z Funduszu Kościelnego przyznawane są na wniosek osób prawnych, kościołów i innych związków wyznaniowych lub z inicjatywy własnej Zarządu Funduszu Kościelnego. Przy podejmowaniu decyzji o przyznaniu dotacji zarząd korzysta z opinii przedstawicielstw, jakie przy funduszu mogą tworzyć osoby prawne kościołów i innych związków wyznaniowych oraz bezpośrednio władz kościelnych.

Finansowanie ochrony zabytków w Polsce odbywa się przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej. Strona internetowa http://www.funduszeeuropejskie.gov.pl/ dostarcza aktualnych informacji na temat europejskich funduszy strukturalnych i działających w ich ramach programów rozwojowych, dotyczących wszystkich aspektów życia społeczno-gospodarczego.

Podstawowym dokumentem, który określa współpracę UE z Polską, jest Umowa Partnerstwa. To uzgodniona z Komisją Europejską strategia wykorzystania Funduszy Europejskich. Dokument określa cele i sposób inwestowania funduszy unijnych z polityki spójności oraz środków z Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji. Polityka spójności na lata 2021-27 ma obejmować następujące fundusze: Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR), Fundusz Spójności (FS), Europejski Fundusz Społeczny+ (EFS+) oraz Fundusz Sprawiedliwej Transformacji (FST). Podobnie jak w latach 2014-2020, również w nowej perspektywie około 60% funduszy z polityki spójności trafi do programów realizowanych na poziomie krajowym. Pozostałe 40% otrzymają programy regionalne, zarządzane przez marszałków województw. W latach 2021-2027 w ramach funduszy strukturalnych będą działały następujące programy krajowe:

1. Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS), w założeniu, oprócz wsparcia działań na rzecz ochrony środowiska, ma wpłynąć na poprawę jakości ochrony zdrowia oraz na stan i dostępność dziedzictwa kulturowego. Planowany budżet to: ponad 25 mld euro.

FEnIKS stanowi kontynuację dwóch wcześniejszych programów Infrastruktura i Środowisko 2007-2013 oraz 2014-2020. Głównym celem programu jest poprawa warunków rozwoju kraju poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej zgodnie z założeniami

rozwoju zrównoważonego, w tym także poprzez wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym.

W sektorze kultury planuje się działania mające na celu ochronę zabytków o światowym i krajowym znaczeniu, zarówno ruchomych i nieruchomych. Równocześnie podejmowane będą działania na rzecz rozwoju instytucji kultury oraz ich adaptacji do nowych funkcji kulturalnych i społecznych.

Oferta programu skierowana jest do: przedsiębiorstw, jednostek samorządu terytorialnego, państwowych jednostek budżetowych i administracji publicznej, instytucji kultury, a także do: właścicieli budynków mieszkalnych, organizacji pozarządowych, kościołów i związków wyznaniowych.[77]

2. Fundusze Europejskie dla Nowoczesnej Gospodarki (FENG) - kontynuacja dwóch wcześniejszych programów: Innowacyjna Gospodarka 2007-2013 oraz Inteligentny Rozwój 2014-2020. FENG będzie wspierał realizację projektów badawczo-rozwojowych, innowacyjnych oraz takich, które zwiększają konkurencyjność polskiej gospodarki. Planowany budżet to ok 7,9 mld euro.

3. Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021-2027 (FERS) - następca programu Wiedza Edukacja Rozwój. Główne obszary działania FERS to: praca, edukacja, zdrowie oraz dostępność. Program będzie wspierał projekty z zakresu: poprawy sytuacji osób na rynku pracy, zwiększenia dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami, zapewnienia opieki nad dziećmi, podnoszenia jakości edukacji i rozwoju kompetencji, integracji społecznej, rozwoju usług społecznych i ekonomii społecznej oraz ochrony zdrowia.

4. Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy (FERC) - kontynuacja programu Polska Cyfrowa, który w latach 2014-2020 wspierał cyfryzację w Polsce. FERC będzie koncentrował się przede wszystkim na: zwiększeniu dostępu do ultraszybkiego internetu szerokopasmowego, udostępnieniu zaawansowanych e-usług, zapewnieniu cyberbezpieczeństwa, rozwoju gospodarki opartej na danych, wykorzystującej najnowsze technologie cyfrowe, rozwoju współpracy międzysektorowej na rzecz tworzenia cyfrowych rozwiązań problemów społeczno-gospodarczych, itp. Planowany budżet FERC to ok. 2 mld euro.

Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021-2027 ujmuje działania w zakresie dziedzictwa kulturowego i turystyki w ramach Priorytetu VIII: Fundusze Europejskie

[77] na stronach rządowych można zapoznać się z założeniami programu Feniks: https://www.pois.gov.pl/strony/o-programie/fundusze-europejskie-na-infrastrukture-klimat-srodowisko/konsultacje-spoleczne-programu/

na infrastrukturę dla mieszkańca, a konkretnie w Działaniu 8.7 Kultura i turystyka szczebla regionalnego.

Pierwotna kwota alokacji środków w tym zakresie wynosiła 20 000 000 EUR na cel szczegółowy wspierający wzmacnianie roli kultury i turystyki w rozwoju. Po aktualizacji, która nastąpiła w maju 2024 kwota ta uległa zmianie, nastąpiło przesunięcie środków i alokacja dla Działania Kultura i turystyka szczebla regionalnego została zwiększona o dodatkowe 10 000 000 EUR. Oznacza to, że faktyczna alokacja, którą region dysponuje obecnie, wynosi 30 000 000 EUR[78].

Środki są rozdysponowywane na projekty z zakresu:

1) inwestycji w obiekty dziedzictwa kulturowego, wśród których wymieniono: zachowanie, zabezpieczenie oraz adaptacja na cele kulturalne obiektów dziedzictwa kulturowego oraz obszarów zabytkowych, przebudowę, modernizację, remont lub rozbudowę infrastruktury kultury, służącej prowadzeniu działalności kulturalnej, zwłaszcza tej o znaczeniu regionalnym lub ponadregionalnym; ochronę i rozwój infrastruktury zabytkowej;

2) podnoszenie atrakcyjności i dostępności elementów dziedzictwa: podniesienie atrakcyjności najcenniejszych zabytków, w tym poprzez tworzenie lub wzmacnianie ich marki, poprawa obsługi ruchu turystycznego w obiektach dziedzictwa, wdrażanie nowoczesnych technologii w zakresie prezentacji oferty kulturalnej i turystycznej, dostosowanie obiektów do potrzeb osób z niepełnosprawnościami;

3) rozwój oferty turystycznej powiązanej z dziedzictwem: rozwój i promowanie turystycznych szlaków tematycznych (odwołujących się do walorów historycznych, kulturowych i przyrodniczych).

Beneficjentami programu mają być: jednostki samorządu terytorialnego, ich związki, stowarzyszenia i porozumienia, jednostki organizacyjne jednostek samorządu terytorialnego, organizacje pozarządowe, instytucje kultury, kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych, jednostki sektora finansów publicznych, przedsiębiorstwa. Przewiduje się konkursowy tryb wyboru projektów.

Możliwości dofinansowań w obszarze kultury, turystyki i ochrony dziedzictwa kulturowego dają również inne priorytety przewidziane w Programie FESL 2021-2027, m.in.: Priorytet 9: Fundusze Europejskie na rozwój terytorialny. Konkretne działanie to: Działanie FESL.09.01 Zwiększenie roli kultury i turystyki w rozwoju subregionalnym - ZIT, Priorytet 10:

[78] dokładna aktualna kwota alokacji ogółem (UE + krajowy wkład) dla Działania 8.7 ujawniana jest w Alokacji programu w podziale na działania, która jest załącznikiem do Szczegółowego Opisu Priorytetów Programu (SZOP) Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021-2027. Dokument ten jest publikowany na stronach Funduszy Europejskich dla Śląskiego

Fundusze Europejskie na transformację Działanie FESL.10.01: Wykorzystanie terenów zdegradowanych w celu rozwoju regionu poprzez inwestycje przedsiębiorstw.

Środki prywatne. Istotnym źródłem finansowania opieki nad zabytkami mogą być środki pozyskane od firm, fundacji, czy stowarzyszeń lub osób prywatnych. Stosunkowo niewielki stopień wykorzystania tego źródła dla wspomagania zadań publicznych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego można znacząco zwiększyć dzięki zasadom partnerstwa publiczno-prywatnego.

Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej. Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej wspiera relacje między Polakami i Niemcami. Przez 30 lat istnienia FWPN dofinansowała 16 tysięcy wspólnych projektów i współtworzyła tym samym podstawy zasad porozumienia polsko-niemieckiego. Głównym zadaniem Fundacji jest wspieranie wartościowych inicjatyw polsko-niemieckich, m.in. projektów o charakterze edukacyjnym poszerzających wiedzę o Polsce i Niemczech, współpracy naukowej, a także projektów artystycznych i literackich.

Jedną z dziedzin będących w kręgu zainteresowania Fundacji jest ochrona i zachowanie wspólnego dziedzictwa kulturowego. O dotacje mogą ubiegać podmioty posiadające osobowość prawną. W swojej działalności dotacyjnej Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej określiła kilka priorytetów, m. in.:

Kultura - projekty wpływające na zrozumienie kultury kraju sąsiada oraz podnoszące jakość działań kulturalnych i zwiększające udział społeczeństwa w kulturze.

Społeczeństwo, gospodarka, środowisko - projekty dotyczące aktualnej tematyki, istotnych problemów związanych z funkcjonowaniem społeczeństwa, gospodarki i ochroną środowiska w Polsce, Niemczech, UE, ewentualnie - w wybranych krajach czy regionach oraz projekty mające wpływ na rozwój społeczeństwa obywatelskiego, w tym projekty realizowane w ramach partnerskiej współpracy samorządów lokalnych, także związane z kulturą i wspólnym dziedzictwem. Szczegółowe informacje znajdują się na stronie fundacji: www.fwpn.org.pl.

XI. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI BYTOMIA

Zadania określone w poprzednim rozdziale będą. realizowane za pomocą następującego instrumentarium, którego podstawę stanowią obowiązujące przepisy prawne:
- instrumenty prawne - wynikające z przepisów ustawowych (m.in.: wykonywanie decyzji administracyjnych, np. śląskiego wojewódzkiego konserwatora zabytków, uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, powoływanie parków kulturowych, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy, itp.);
- instrumenty finansowe (m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje na remonty obiektów wpisanych do rejestru zabytków, inne subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych);
- instrumenty koordynacji (oddziałujące m.in. poprzez realizacje projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., współpraca w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami z innymi jednostkami samorządowymi, z organizacjami wyznaniowymi, z właścicielami zabytków);
- instrumenty społeczne (w sferze działania samorządu, m.in.: systemy szkoleń, dokształcanie profesjonalne, interdyscyplinarny model pracy; w sferze budowania powiązań między władzami samorządowymi a społeczeństwem: system konsultacji i dyskusji publicznych, działania edukacyjne, promocyjne, współpraca z organizacjami pozarządowymi);
- instrumenty kontrolne (m.in. weryfikacja GEZ, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, monitoring realizacji GPOnZ).

XII. MONITOROWANIE REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI BYTOMIA

Obowiązek prowadzenia kontroli stanu realizacji Programu Opieki nad Zabytkami wynika z art. 87 ust. 5 i 6 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie z cytowaną ustawą władza samorządowa ma obowiązek sporządzenia sprawozdania ze stanu realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Bytom na lata 2026−2029 i przedstawienia go Radzie Miasta w cyklu dwuletnim (monitoring mid-term i monitoring ex post).

Celem monitoringu jest zbieranie i analiza informacji dotyczących realizacji Programu na każdym etapie wdrażania. Proces monitorowania polega na przyglądaniu się zmianom, jakie zachodzą w wyniku realizacji celów programu przez zdefiniowane w nim kierunki działań, na analizie zebranych danych i opracowaniu sprawozdań. Stanowi on podstawę oceny uzyskanych efektów oraz podejmowania ewentualnych inicjatyw korygujących i propozycji zmian.

Kryteria prowadzenia oceny realizacji programu opieki będą następujące:

W ramach priorytetu I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego miasta:

- poziom (w %) wydatków budżetu miasta na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wielkość pozyskanych środków zewnętrznych (UE, krajowych) przeznaczonych na projekty o charakterze konserwatorskim.
- wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach oraz liczba obiektów poddanych ww. pracom,
- zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi (wskaźniki ilościowe, np: liczba wspólnie zrealizowanych projektów, udział NGO procesach decyzyjnych, wartość przekazanych środków finansowych; wskaźniki jakościowe, np.: ankiety na temat jakości współpracy w zakresie transparentności procedur, komunikacji, poziomu partnerstwa; wskaźniki rezultatu, np.: liczba zrealizowanych wspólnych projektów, liczba osób uczestniczących w wydarzeniach edukacyjnych, kulturalnych, itp.),
- działania podjęte lub kontynuowane w celu rewitalizacji najważniejszych obiektów zabytkowych,
- wysokość dofinansowań do remontów rejestrowych obiektów zabytkowych nie będących własnością gminy,
- sposoby i formy informowania o możliwościach uzyskania dotacji na zadania z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,

- stan iluminacji najważniejszych zabytków.

W ramach priorytetu II: Sprawne i nowoczesne zarządzanie zasobem dziedzictwa kulturowego:

- liczba opracowanych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (stopień pokrycia powierzchni Bytomia obowiązującymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego),
- stan gminnej ewidencji zabytków i rejestru zabytków w zakresie zabytków nieruchomych i ruchomych, archeologicznych oraz zabytków techniki,
- sposoby uzgodnionej współpracy z policją i strażą pożarną w sprawie ochrony p/poż. elementów zabytkowych przed kradzieżą i nielegalnym wywozem,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych, tras rowerowych, ścieżek edukacyjnych, przyrodniczych, historycznych, związanych ze znaczącymi postaciami w historii Bytomia, itp.,
- stan oznakowania szlaków turystycznych i obiektów zabytkowych,
- ilość utworzonych, zmodernizowanych elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej.

W ramach priorytetu III: Działania edukacyjne skierowane do społeczności lokalnych w celu budowania tożsamości kulturowej oraz promocja zewnętrzna wartości kulturowych regionu:

- liczba i rodzaj zrealizowanych wystaw, kiermaszy, festynów, dni pamięci, rajdów z dziedzictwem kulturowym w tle,
- sposób wprowadzania kwestii dziedzictwa kulturowego regionu do systemu edukacji szkolnej,
- liczba wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, map, przewodników) związanych z historią i dziedzictwem kulturowym gminy,
- przeprowadzone konkursy na wsparcie realizacji zadań publicznych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- liczba prelekcji oraz imprez popularyzatorskich dla lokalnej społeczności na temat najcenniejszych wartości lokalnego dziedzictwa kulturowego,
- sposoby nagradzania właścicieli zabytków za najlepiej przeprowadzony remont,
- sposoby i zakres współpracy z mediami w celu promocji zabytkowego zasobu gminy,
- ilość zainstalowanych punktów informacji turystycznej,

- działania podjęte w sprawie reklamy i promocji imprez ponadlokalnych z wykorzystaniem najnowocześniejszych możliwości medialnych.

XIII. POSTANOWIENIA KOŃCOWE

1. Gminny Program Opieki nad Zabytkami przyjmuje Rada Miasta, po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
2. Realizacja Programu poddana będzie ocenie Rady Miasta po upływie dwóch oraz czterech lat od jego uchwalenia.
3. Gminny Program Opieki nad Zabytkami jest ogłaszany w Wojewódzkim Dzienniku Urzędowym.

W sprawach nie uregulowanych w programie mają zastosowanie obowiązujące przepisy prawa.

MATERIAŁY WYKORZYSTANE W TEKŚCIE

1. Programy, strategie rozwojowe, dokumenty określające politykę przestrzenną miasta, inne dokumenty i opracowania o charakterze strategicznym, prognostycznym, sondażowym i pomocniczym udostępnione przez władze miasta Bytomia oraz dostępne w internecie, m.in: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Bytom, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, Strategia Rozwoju Miasta Bytom, Gminny Program Rewitalizacji, Regionalny Program Operacyjny Województwa Śląskiego „Śląskie 2030", Program Ochrony Środowiska, raporty o stanie miasta, raporty z monitoringów. Programy Opieki nad Zabytkami Miasta Bytomia na lata 2014-2017, na lata 2018-2021, 2022-2025 i in.
2. Materiały udostępnione przez Wydział Miejskiego Konserwatora Zabytków w Bytomiu: Gminna Ewidencja Zabytków miasta Bytomia, dane na temat środowiska kulturowego miasta, wykazy i ewidencje obiektów zabytkowych
3. Materiały i dokumentacja udostępnione przez Śląski Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Katowicach, m. in.: karty ewidencyjne architektury i budownictwa, karty ewidencyjne zabytków ruchomych, karty ewidencyjne cmentarzy, Studium historyczno-urbanistyczne Bytomia. (materiały udostępnione w Internecie na stronie NID „Zabytek.pl")
4. W. MATZEL, Beuthen O.-S., Breslau ok. 1926
5. PERLICK, Geschichte der Stadt Beuthen in Oberschlesien., Beuthen 1926
6. M. R. GUTTMANN, Beuthen O/S., Opole 1996.
7. J. DRABINA, Historia Bytomia 1254-2000", Bytom 2000
8. Bytomskie zabytki., pr. zb. p.red. J. Drabiny, Bytom 2001
9. D. GŁAZEK, Domus celeberrima. Architektura sakralna przemysłowej części Górnego Śląska 1870-1914., Katowice 2003
10. Bytom i jego dziedzictwo. W 750-lecie nadania praw miejskich. (Materiały z interdyscyplinarnej konferencji naukowej w Bytomiu w dniach 18-19 listopada 2004 r.), Katowice 2004
11. Katalog zabytków sztuki w Polsce. Śląsk., Warszawa 2006
12. Oblicza secesji w Katowicach i na obszarze województwa śląskiego., Materiały z sesji SHS Oddz. Górnośląskiego w Katowicach 24 listopada 2005 r., p. red. T. Dudek-Bujarek, Katowice 2006

13. B. STÖRTKUHL, Modernizm na Śląsku 1900-1939. Architektura i polityka., Wrocław 2018
14. R. BLAZY, Znaczenie placów śródmieścia Bytomia we współczesnym życiu miasta. Praca Doktorska., napisana na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej pod kier. prof. dr hab. inż. arch. B. Bartkowicz, Kraków 2000
15. Internet, m.in. strony:

www.bytom.pl,
http://slaskie.fotopolska.eu
http://bytomski.pl/forum-bytomia/historia-miasta-i-zabytki/10912-mapy-bytomia-i-okolic,
www.bytominside.pl
https://www.bytom.pl/czas-wolny/dzieje-miasta
https://muzeum.bytom.pl/?page_id=705
https://www.bytom.pl/czas-wolny/architektura-i-zabytki
https://bytom.slask.pl/
http://polskiemiastawfotografii.blogspot.com/2010/10/bytom.html
http://kalideblock.bytom.pl/
http://beuthen.eu/

Źródła ilustracji: domena publiczna, strony internetowe Miasta Bytomia, materiały własne